

Bevolkingstrends

***Statistisch kwartaalblad over de
demografie van Nederland***

Jaargang 52 – 1e kwartaal 2004

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
—	= nihil
—	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2003–2004	= 2003 tot en met 2004
2003/2004	= het gemiddelde over de jaren 2003 tot en met 2004
2003/'04	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2003 en eindigend in 2004
1993/'94–2003/'04	= boekjaar enzovoort, 1993/'94 tot en met 2003/'04

In geval van afronding kan het voorkomen dat de som van de aantallen afwijkt van het totaal.
Verbeterde cijfers in de staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Prinses Beatrixlaan 428
2273 XZ Voorburg

Druk

Centraal Bureau voor de Statistiek
Facilitair Bedrijf

Ontwerp omslag

WAT Ontwerpers, Utrecht

Inlichtingen

Tel.: 0900 0227 (€ 0,50 p/m)
Fax: (045) 570 62 68
E-mail: infoservice@cbs.nl

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl

Internet

www.cbs.nl

© Centraal Bureau voor de Statistiek
Voorburg/Heerlen, 2004.
Bronvermelding is verplicht.
Vereenvoudiging voor eigen gebruik
of intern gebruik is toegestaan.

Abonnementsprijs: € 46,50
Prijs per los nummer: € 12,80
Prijzen zijn inclusief administratie-
en verzendkosten
Kengetal: B-15
ISSN 1571-0998
CBS-productnummer: 0360604010

Centraal Bureau voor de Statistiek

Inhoud

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends	4
Korte berichten	6
Demografiek	7
Rangen en standen	8
Nederland in kaart	9
Nederland en Europa	10
Toen en nu	11
Demografie in het nieuws	12

Artikelen

Tienermoeders: recente trends en mogelijke verklaringen	13
Geboorteregeling in 2003	23
Uitstel van samenwonen	28
Echtscheidingskansen van allochtonen met of zonder kinderen	30
Trends in doodsoorzaken, 1970–2002	34
Recente ontwikkelingen rond zelfdoding in Nederland	40
Afghanen in Nederland	49
Oudkomers en tweede generatie allochtonen	53
Ontwikkeling van het aantal gemeenten sinds 1900	56
Bevolkingsprognose 2003–2009: tragere bevolkingsgroei	58
Bevolkingsscenario's voor Nederland	66
Lange-termijn allochtonenscenario's voor Nederland	77
Enkele demografische en economische scenario's doorgelicht	83

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers	89
----------------------------------	----

Technische toelichting en verklaring van termen	90
---	----

Demografie op het web	93
-----------------------	----

Inhoudsopgave vanaf 1 ^e kwartaal 2003	94
--	----

Andere CBS-publicaties	96
------------------------	----

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends

Bevolkingsgroei naar dieptepunt

Op 1 januari 2004 telde Nederland 16,3 miljoen inwoners. Het aantal inwoners is in het afgelopen jaar met 62 duizend toegenomen. In 2000 nam het aantal inwoners nog met 123 duizend personen toe. Het groeitempo van de Nederlandse bevolking is in drie jaar tijd dus gehalveerd. De bevolkingsgroei in 2003 is de laagste sinds 1984. De daling van de bevolkingsgroei wordt vooral veroorzaakt door de daling van de immigratie en de stijging van de emigratie.

In 2003 zijn ruim 106 duizend immigranten geregistreerd, 15 duizend minder dan in 2002. Deze daling betreft vooral immigranten uit Angola, de Nederlandse Antillen en Aruba, en Sierra Leone. Ook keren minder emigranten terug naar Nederland. Er lijkt echter

een einde te komen aan de daling van de immigratie. In het vierde kwartaal van 2003 zijn 27 duizend immigranten geregistreerd, evenveel als in dezelfde periode een jaar eerder.

De stijging van het aantal emigranten zet onverminderd voort. In 2003 zijn bijna 104 duizend personen uit Nederland vertrokken. Nooit eerder was dit aantal zo hoog. In het vierde kwartaal van 2003 was het aantal emigranten 26 duizend. Dit is duizend minder dan het aantal immigranten in deze periode. Voor heel 2003 kent Nederland een vestigingsoverschot: het aantal immigranten is drie duizend hoger dan het aantal emigranten.

De daling van de geboorte heeft, volgens verwachting, ingezet. In 2003 zijn 201 duizend kinderen geboren, ruim duizend minder dan in 2002. Deze daling valt vrijwel geheel in het vierde kwartaal van 2003. In dit kwartaal werden 47 duizend kinderen geboren, ruim

Staat 1
Bevolkingsontwikkeling, 1980–2003

	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Geboorten	Overledenen	Bevolkingsgroei ²⁾
<i>x 1 000</i>					
1980	112,5	61,9	181,3	114,3	117,6
1981	80,2	65,8	178,6	115,5	77,2
1982	70,7	72,0	172,1	117,3	53,7
1983	66,8	64,4	170,2	117,8	55,0
1984	66,9	61,8	174,4	119,8	59,2
1985	79,4	59,5	178,1	122,7	75,6
1986	87,4	60,6	184,5	125,3	85,7
1987	95,9	60,8	186,7	122,2	99,8
1988	91,2	64,0	186,6	124,2	90,3
1989	98,9	72,1	189,0	128,9	87,3
1990	117,4	68,9	198,0	128,8	117,9
1991	120,2	70,6	198,7	130,0	118,7
1992	116,9	73,8	196,7	129,9	110,0
1993	119,2	74,8	195,7	137,8	102,4
1994	99,3	79,2	195,6	133,5	82,6
1995	96,1	82,2	190,5	135,7	69,8
1996	108,7	91,9	189,5	137,6	73,2
1997	109,9	82,0	192,4	135,8	87,1
1998	122,4	79,3	199,4	137,5	106,0
1999	119,2	78,8	200,4	140,5	103,7
2000	132,9	79,0	206,6	140,5	123,1
2001	133,4	82,6	202,6	140,4	118,2
2002	121,3	96,9	202,1	142,4	87,3
2003*	106,5	103,7	200,7	141,1	62,4

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief saldo administratieve correcties en overige correcties.

Staat 2
Bevolkingsontwikkeling per kwartaal

	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Geboorten	Overledenen	Bevolkingsgroei ¹⁾
<i>x 1 000</i>					
2002					
1 ^e kwartaal	29,8	21,8	49,3	38,5	18,8
2 ^e kwartaal	27,0	22,8	48,9	34,7	18,4
3 ^e kwartaal	37,9	28,6	53,6	33,1	29,7
4 ^e kwartaal	26,6	23,7	50,4	36,1	20,3 ²⁾
2003*					
1 ^e kwartaal	26,3	23,7	50,4	38,3	14,7
2 ^e kwartaal	22,6	23,6	49,8	34,5	14,4
3 ^e kwartaal	30,8	30,7	53,2	33,8	19,5
4 ^e kwartaal	26,8	25,8	47,2	34,5	13,8

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief overige correcties.

drie duizend minder dan in het vierde kwartaal een jaar eerder. Uit onderzoek van het CBS is gebleken dat er een samenhang bestaat tussen het vertrouwen in de economie en het geboortecijfer. Als het consumentenvertrouwen daalt, daalt anderhalf à twee jaar later de geboorte. De huidige daling van de geboorte hangt samen met de sterke daling van het consumentenvertrouwen sinds begin 2002.

In 2003 zijn 141 duizend personen overleden. Dit zijn er duizend minder dan in 2002. Deze daling komt hoofdzakelijk voor rekening van een lage sterfte in het vierde kwartaal van 2003. In het derde kwartaal van 2003 was het aantal overledenen juist hoger dan in dezelfde periode een jaar eerder. Dit werd mede veroorzaakt door de hoge temperaturen in de zomerperiode.

Bevolkingsgroei en correcties

Het CBS stelt statistieken over de bevolkingsgroei samen op basis van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) van alle Nederlandse gemeenten. De bevolkingsgroei bestaat uit vier componenten: geboorte, sterfte, immigratie en emigratie. Omdat niet alle mutaties bij gemeenten worden gemeld, worden er administratieve correcties uitgevoerd. Als een gemeente vaststelt dat een persoon niet woont op het adres waar hij of zij staat ingeschreven, wordt een administratieve afvoering doorgevoerd. Als later wordt vastgesteld dat de desbetreffende persoon toch op hetzelfde adres of op een ander adres verblijft, vindt een administratieve opnemings plaats. Het saldo van deze administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Daarom wordt het saldo van deze correcties meegeteld bij de emigratie. Naast de administratieve correcties vinden nog andere correcties plaats. Deze worden door het CBS uitgevoerd omdat de informatie die het CBS ontvangt over de bevolkingsgroei inclusief administratieve correcties niet exact overeenkomt met het verschil tussen de inwonertallen in twee opeenvolgende jaren. Deze overige correcties worden meegeteld in het cijfer van de bevolkingsgroei van december. Voor 2003 is het aantal overige correcties nog niet bekend.

Korte berichten

Eerste homoscheidingen

Sinds 1 april 2001 is het voor paren van gelijk geslacht mogelijk om in het huwelijk te treden. In 2001 trouwden 2,4 duizend paren van gelijk geslacht. In 2002 daalde het aantal tot 1,8 duizend. Inmiddels zijn de eerste homohuwelijken alweer ontbonden. In 2001 is één vrouwenpaar gescheiden. In 2002 zijn 14 homoparen uit elkaar gegaan, zeven vrouwenparen en zeven mannenparen. In het afgelopen jaar is het aantal homoscheidingen flink gestegen. Uit voorlopige cijfers blijkt dat in 2003 48 paren uiteen zijn gevallen (15 mannenparen en 33 vrouwenparen).

Huwelijksjubilea in 2003

In 2003 vierden in ons land bijna 77 duizend paren hun 12,5-jarig jubileum. Daarmee waren na 12,5 jaar nog acht op de tien paren samen. Het 25-jarig jubileum werd gevierd door 66 duizend paren, het 40-jarig jubileum door 54 duizend paren en de gouden (50-jarige) bruiloft door ruim 26 duizend paren. Na 50 jaar zijn nog drie op de tien paren bij elkaar. Diamanten bruiloften (60 jaar) zijn bijzonder, maar niet uitzonderlijk: in 2003 haalden ruim 5,6 duizend paren deze mijlpaal. Daarentegen is voor slechts weinigen een platina bruiloft (70 jaar) weggelegd: in 2003 gebeurde dit 80 keer. Daarmee was nog maar één op de 740 huwelijksparen uit 1933 intact.

Spreading van allochtonen

Van de 1,8 miljoen inwoners van de drie grote gemeenten is één op de drie niet-westers allochtoon. De verschillen tussen Amsterdam, Rotterdam en Den Haag zijn in dit opzicht betrekkelijk klein. In Den Haag is 30 procent van de bevolking niet-westers allochtoon, in Rotterdam 34 procent. De verschillen *binnen* de gemeenten zijn echter wel groot. Het postcodegebied met het hoogste percentage niet-westerse allochtonen is te vinden in Den Haag. In postcodegebied 2526 (in de Schilderswijk) is bijna 86 procent van de bevolking van niet-westerse herkomst. Daartegenover bestaat in postcodegebied 2554 (in Kijkduin) slechts 3 procent van de bevolking uit niet-westerse allochtonen. Ook in Amsterdam en Rotterdam varieert het percentage niet-westerse allochtonen per postcodegebied tussen ongeveer 3 en 80 procent.

Bijdrage allochtonen aan bevolkingsgroei

Tussen 1 januari 1999 en 1 januari 2003 kwamen er in Nederland 432 duizend inwoners bij. Van hen behoorden 277 duizend tot een van de niet-westers allochtone herkomstsgroeperingen. Niet-westerse allochtonen waren daarmee verantwoordelijk voor bijna twee derde van de totale bevolkingsgroei in deze periode. Hun aandeel in de groei is het grootst in de jaren waarin de bevolking relatief langzaam toeneemt. Zo kwam in 2002, een jaar met een naar verhouding lage groei (87 duizend) bijna driekwart voor rekening van niet-westerse allochtonen (64 duizend). In dat jaar waren het geboorteoverschot en het migratieoverschot van deze bevolkingscomponent vrijwel even groot.

Late moeders

Hoewel vrouwen steeds later moeder worden, blijft het aantal geboorten onder vrouwen van 45 jaar of ouder naar verhouding zeer klein. Van ongeveer één op de duizend kinderen die in 2002 wer-

den geboren, behoorde de moeder tot deze 'oude' leeftijdscategorie. Dit lage aandeel is niet uitsluitend het gevolg van een sterk teruggelopen fysiologische vruchtbaarheid. Een halve eeuw geleden was het aandeel pasgeborenen met een moeder van deze leeftijd ruim zeven keer groter. De gerealiseerde vruchtbaarheid in de oudste leeftijdscategorie daalde vooral sterk in de periode 1965–1972, toen vooral gehuwde, al wat oudere vrouwen gebruik gingen maken van nieuwe anticonceptiemiddelen.

Gemeenten met veel en weinig nieuwe inwoners

In 2002 vestigden zich, per duizend inwoners, maar liefst 155 personen in de gemeente Bergschenhoek. Deze gemeente trok daarmee naar verhouding het grootste aantal nieuwe inwoners. Ten opzichte van 2001 verdriedubbelde het aantal vestigers in Bergschenhoek. Relatief groot was ook de instroom in de gemeente Vlieland (115 per duizend inwoners), Houten (103) en Laren (96). De laagste vestigingcijfers werden gemeten in Urk (10), Bunschooten en Edam-Volendam (15).

Sterfte per dag in 2002

Gemiddeld overleden in 2002 per dag 390 personen. Het aantal sterfgevallen per dag is echter niet gelijkmatig verdeeld over het jaar. In de periode van december tot en met april liggen de dagelijkse aantallen boven het gemiddelde (maximum in januari, met een daggemiddelde in 2002 van 434 personen). Als de weersomstandigheden doorgaans milder zijn, liggen de sterftecijfers lager: van mei tot en met november liggen de dagelijkse aantallen beneden het gemiddelde (minimum in september, 348 overledenen per dag). Rangschikt men de sterfte per dag in 2002 van hoog naar laag, dan blijken de 50 dagen met de hoogste sterfte steeds in de periode december–april te vallen, terwijl de 50 dagen met de laagste sterfte zonder uitzondering vallen in de periode mei–november.

Meer weduwen dan weduwnaars

Jaarlijks worden ruim twee keer zoveel vrouwen weduwe als mannen weduwnaar. In 2002 werden 40 duizend vrouwen weduwe en 18 duizend mannen weduwnaar. Het risico om weduwe te worden stijgt uiteraard met de leeftijd: gehuwde vrouwen van rond de zestig hebben een jaarlijkse kans van één procent om weduwe te worden, bij gehuwde vrouwen van rond de tachtig ligt die kans op 10 procent.

Gemengde huwelijken en herkomst

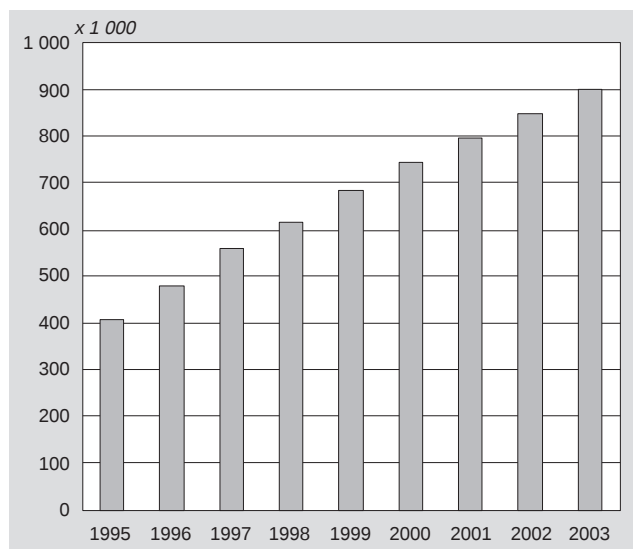
Op 1 januari 2003 waren 249 duizend autochtone mannen gehuwd met een allochtone vrouw (van de eerste of tweede generatie) en 218 duizend autochtone vrouwen met een allochtone man. Van de gemengde huwelijken met een autochtone man is in 34 procent van de gevallen de vrouw van Duitse origine. Is de vrouw autochtoon, dan is het aandeel van de Duitse partners met 37 procent nog groter. In tweede en derde positie bevinden zich partners uit het voormalig Nederlands-Indië / Indonesië en België. Op de vierde tot en met zesde plaats volgen voor autochtone mannen partners uit Suriname, het Verenigd Koninkrijk en Polen, en voor autochtone vrouwen partners uit het Verenigd Koninkrijk, Suriname en Italië. Uit ongeveer veertig, merendeels kleine landen (zoals Liechtenstein) is geen enkele huwelijkspartner afkomstig.

Demografiek

900 duizend personen met meer dan één nationaliteit

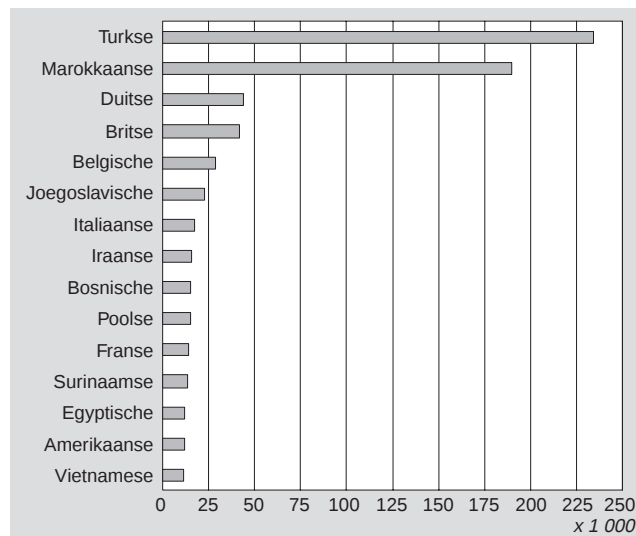
Op 1 januari 2003 woonden in Nederland 900 duizend personen met meer dan één nationaliteit. Deze groep bestaat vrijwel uitsluitend uit personen met de Nederlandse en één (of meer) niet-Nederlandse nationaliteit(en). Op 1 januari 1995 waren dat er ruim 400 duizend. Het aantal personen met meer dan één nationaliteit is daarmee ruimschoots verdubbeld (*grafiek 1*). Deze stijging kan worden verklaard door het grote aantal naturalisaties van niet-Nederlanders die in meerderheid hun oorspronkelijke nationaliteit hebben behouden.

1. In Nederland woonachtige personen met meer dan één nationaliteit, 1 januari

Ingezetenen die naast de Nederlandse ook de Turkse of Marokkaanse nationaliteit hebben, vormen bijna de helft van het totale aantal personen met meer dan één nationaliteit (respectievelijk 234 en 190 duizend). Op ruime afstand volgen Nederlanders met tevens de Duitse (44 duizend) of Britse (42 duizend) nationaliteit. Daarna komen Nederlanders met de Belgische (29 duizend) of de Joegoslavische (23 duizend) nationaliteit. Bij alle andere nationaliteiten, zoals de Iraanse en de Surinaamse, gaat het om aantallen kleiner dan 20 duizend.

2. In Nederland woonachtige personen met de Nederlandse en één of meer niet-Nederlandse nationaliteiten naar niet-Nederlandse nationaliteit, 1 januari 2003

Naturalisatie

Bij naturalisatie tot Nederlander kan onderscheid worden gemaakt tussen *zelfstandige naturalisatie* en *medenaturalisatie*. Zelfstandige naturalisatie is van toepassing op meerderjarige niet-Nederlanders die aan bepaalde voorwaarden voldoen, zoals een legaal verblijf in Nederland, de Nederlandse Antillen of Aruba van ten minste vijf jaar direct voorafgaand aan het verzoek. Deze termijn is op drie jaar gesteld als de verzoeker ten minste drie jaar de echtgeno(o)t(e) is geweest van een Nederlander, of ten minste drie jaar met een ongehuwde Nederlander in een duurzame relatie anders dan het huwelijk heeft samengeleefd. Hierbij is het moment van huwelijksluiting of de aanvang van samenwonen bepalend. Men hoeft dus niet drie jaar *in Nederland* gehuwd te zijn of samen te wonen. Bij medenaturalisatie gaat het om minderjarige niet-Nederlandse kinderen van wie de vader of de moeder tegelijkertijd door zelfstandige naturalisatie het Nederlanderschap heeft verkregen.

Rangen en standen

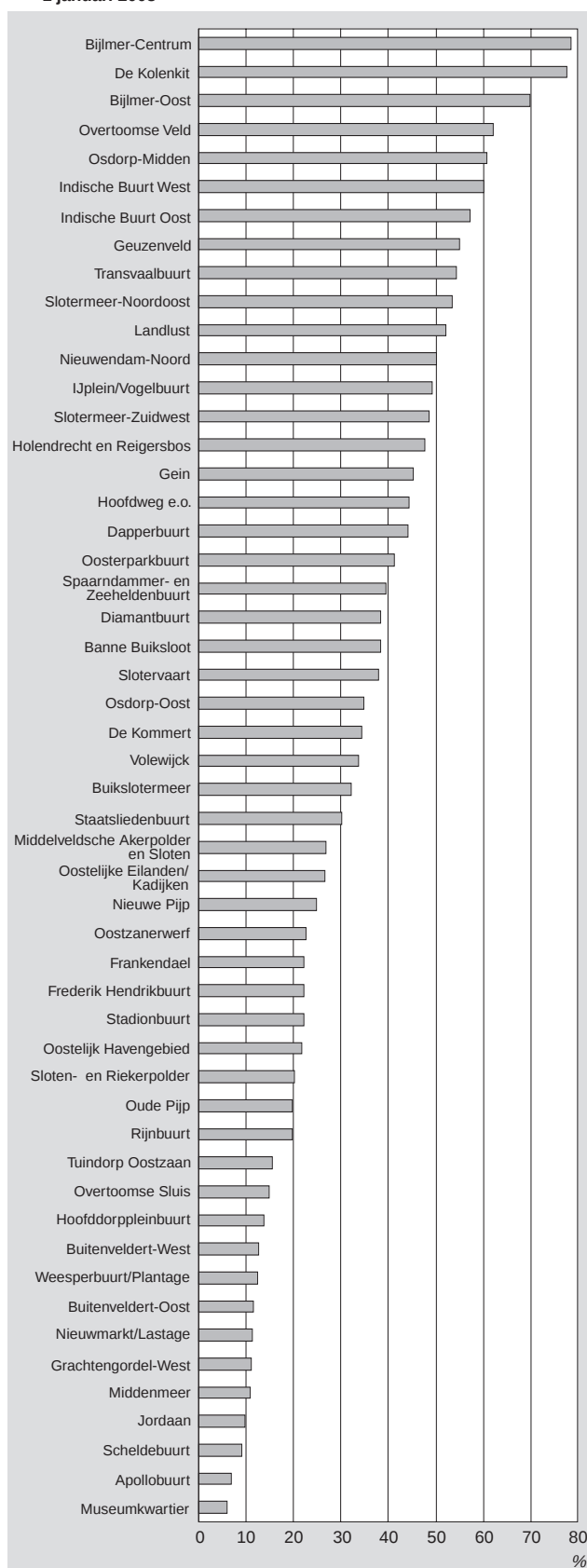
Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Amsterdam

Een derde van de Amsterdamse bevolking is niet-westers allochtoon. Van de 736,6 duizend inwoners die deze stad op 1 januari 2003 telde, behoorden 246,5 duizend tot een van de niet-westerse herkomstsgroeperingen. De grootste afzonderlijke groepen werden gevormd door Surinamers (71,5 duizend), Marokkanen (60,8 duizend), Turken (36,6 duizend), Antillianen/Arubanen (11,7 duizend) en Ghanezen (9,7 duizend).

Het aandeel niet-westerse allochtonen verschilt sterk per buurt. Het hoogst is dit aandeel in Bijlmer-Centrum, met bijna 80 procent. Ook in de Amsterdamse buurt De Kolenkit zijn bijna acht op de tien inwoners van niet-westerse origine. In Bijlmer-Oost zijn het er circa zeven op de tien. Andere buurten waar het aandeel niet-westerse allochtonen relatief hoog is, zijn Overtoomse Veld, de Indische Buurt, Geuzenveld, de Transvaalbuurt, Slotermeer-Noordoost, Landlust en Nieuwendam-Noord. In al deze Amsterdamse buurten is meer dan de helft van de inwoners van niet-westers allochtone herkomst.

De buurt met het laagste aandeel niet-westerse allochtonen is het Museumkwartier. Minder dan 10 procent van de bewoners bestaat er uit niet-westerse allochtonen. Andere Amsterdamse buurten met een aandeel van minder dan 10 procent zijn de Jordaan, de Scheldebuilt en de Apollobuurt. In de Grachtengordel-West, Buitenveldert, Middenmeer, Nieuwmarkt/Lastage, de Weesperbuurt/Plantage, de Hoofddorppleinbuurt en Overtoomse Sluis liggen de aandelen niet-westerse allochtonen tussen de 10 en 15 procent.

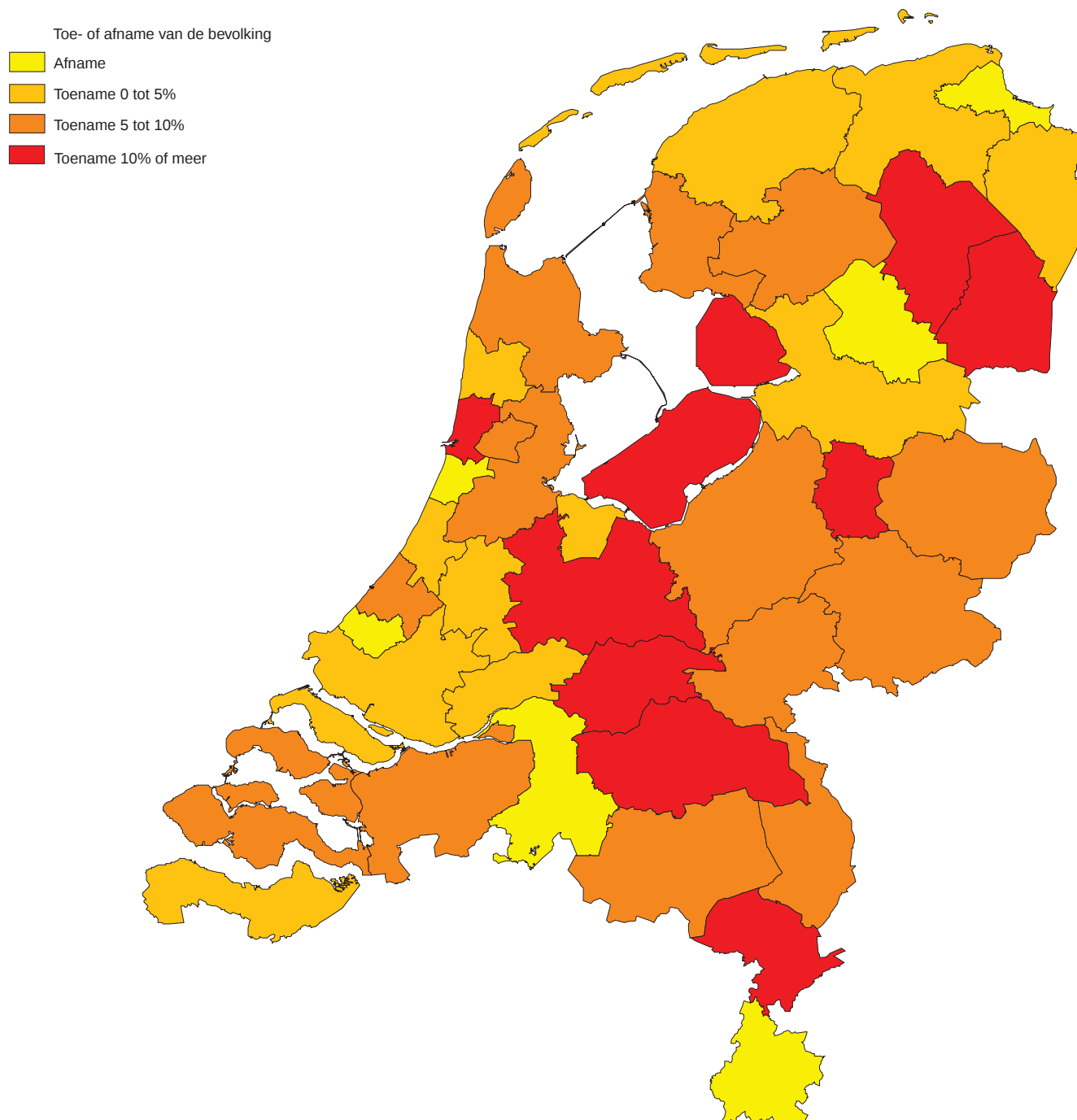
1. Aandeel niet-westerse allochtonen naar buurt¹⁾ in Amsterdam, 1 januari 2003

¹⁾ Alleen buurten met 7 duizend of meer inwoners zijn in de grafiek opgenomen.

Nederland in kaart

Toe- of afname van de bevolking per COROP-gebied, 1993–2003

Top-5 COROP-gebieden naar procentuele toe- of afname van de bevolking, 1993–2003

Sterkste afname		Sterkste toename	
Zuidwest-Drenthe	-8,2	Flevoland	44,5
Delfzijl en omgeving	-3,9	Noord-Drenthe	14,6
Delft en Westland	-3,0	Zuid-Oost Drenthe	14,0
Zuid-Limburg	-2,1	IJmond	13,8
Midden-Noord-Brabant	-0,9	Noordoost-Noord-Brabant	13,1

Nederland en Europa

Verschillen in zuigelingensterfte

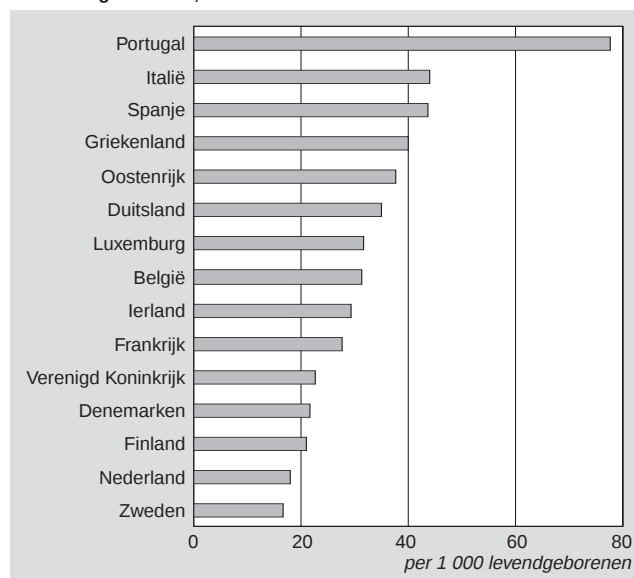
In 2001 overleden in de Europese Unie gemiddeld 4,6 per duizend levendgeboren kinderen vóór hun eerste verjaardag. Anders dan in 1960 waren de absolute verschillen in zuigelingensterfte tussen de 15 EU-lidstaten betrekkelijk gering. In Finland en Zweden was deze sterfte met 3,2 promille het laagst, en in Griekenland en Luxemburg met 5,9 promille het hoogst. Voor Nederland bedroeg de zuigelingensterfte 5,3 per 1 000 geboorten. De zuigelingensterfte lag in ons land dus boven het gemiddelde van de EU-lidstaten.

In 1960 lag de gemiddelde sterfte onder zuigelingen voor de EU-lidstaten op 34,5 per duizend levendgeborenen, ruim zeven keer zo hoog als in 2001. Destijds bestonden er nog grote verschillen in het niveau van de zuigelingensterfte tussen de EU-lidstaten. De zuigelingensterfte was ook toen het laagst in Zweden, met 16,6 promille. Nederland kende de één na laagste zuigelingensterfte, met 17,9 promille. Met 77,5 promille was deze sterfte het hoogst in Portugal. Daarmee was de zuigelingensterfte in dat land ruim twee keer zo hoog als het gemiddelde van alle lidstaten van de EU. Ook in Italië, Spanje en Griekenland was de sterfte onder zuigelingen relatief hoog, met respectievelijk 43,9, 43,7 en 40,1 per 1000 levendgeborenen.

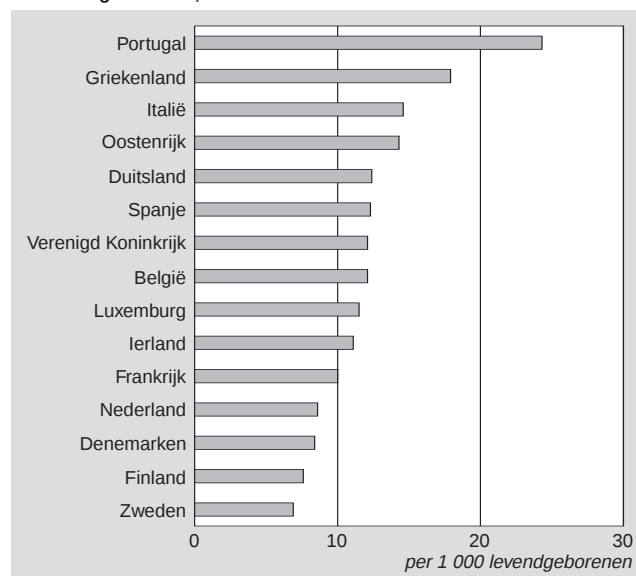
In 1980 bedroeg de zuigelingensterfte 12,4 per 1 000 geboorten voor de EU-lidstaten. Dit betekent dat de sterfte onder zuigelingen in de periode 1960–1980 met bijna twee derde is afgenomen. Ook in 1980 was de zuigelingensterfte het laagst in Zweden, met 6,9 promille. In Finland, Denemarken en Nederland was de sterfte eveneens laag (respectievelijk 7,6, 8,4 en 8,6 promille). In Portugal was de zuigelingensterfte, evenals in 1960, het hoogst, met 24,3 promille. Toen was de zuigelingensterfte in dat land bijna twee keer zo hoog als het gemiddelde van alle EU-lidstaten.

Bron: Eurostat, 2002, *European social statistics: demography*, blz. 115. Eurostat, Luxemburg.

1. Zuigelingensterfte in de lidstaten van de Europese Unie per 1 000 levendgeborenen, 1960

2. Zuigelingensterfte in de lidstaten van de Europese Unie per 1000 levendgeborenen, 1980

3. Zuigelingensterfte in de lidstaten van de Europese Unie per 1000 levendgeborenen, 2001

Toen en nu

Overlevingskansen

In 1950 hadden pasgeboren jongens een levensverwachting van 70,4 jaar, tegen 76,0 jaar in 2002. Deze verbetering van hun levensverwachting vond grotendeels plaats vanaf het midden van de jaren zeventig. Sinds 1975 is de levensverwachting van mannen met gemiddeld twee maanden per jaar toegenomen.

Pasgeboren meisjes hadden in 1950 een levensverwachting die 2,3 jaar hoger lag dan die van pasgeboren jongens. Het aantal jaren dat ze mochten verwachten te leven nam voor hen, anders dan voor jongens, echter ook in de jaren vijftig en zestig aanzienlijk toe. Momenteel ligt hun levensverwachting met 80,7 jaar 4,7 jaar hoger dan die van mannen.

De overlevingskansen op verschillende leeftijden laten zien dat de stagnatie van de levensverwachting van mannen tussen 1950 en 1975 te wijten is aan de destijds ongunstige ontwikkelingen – vooral wat betreft de sterfte aan hart- en vaatziekten – onder volwassen mannen. De overlevingskansen van kinderen verbeterden in die periode juist zeer sterk, en bij jongens en meis-

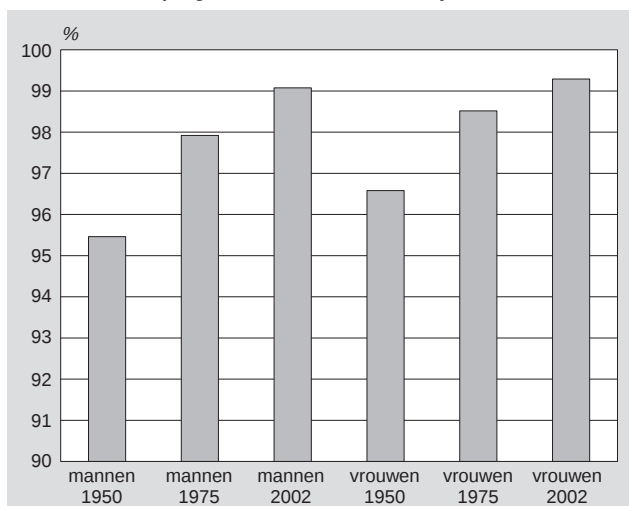
jes in ongeveer dezelfde mate (*grafiek 1*). Sinds 1975 is de kans op overlijden vóór de 18^e verjaardag voor beide seksen nog eens gehalveerd.

De kans om als 18-jarige ten minste 65 jaar te worden, werd voor mannen tussen 1950 en 1975 iets kleiner. Sindsdien hebben ze een aanzienlijk deel van hun achterstand ingehaald. Momenteel geldt voor 18-jarige mannen een kans van 85 procent om de 65-jarige leeftijd te halen. Voor vrouwen bedraagt deze kans 90 procent (*grafiek 2*).

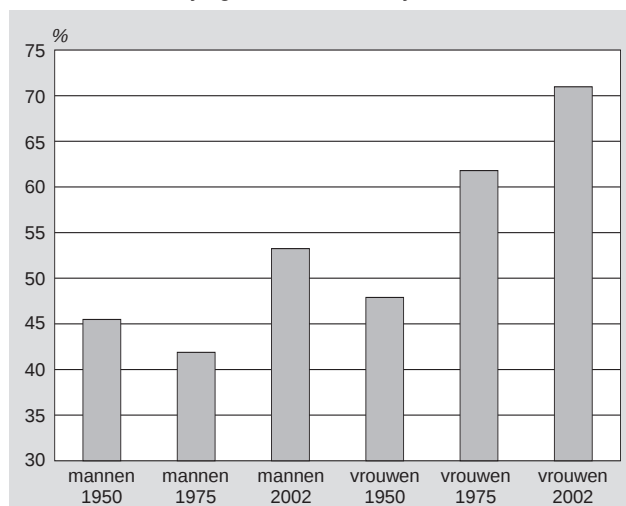
Een soortgelijke ontwikkeling is te zien tussen 65- en 80-jarige leeftijd (*grafiek 3*). Ruim de helft van de mannen die momenteel 65 jaar zijn, zal de 80-jarige leeftijd bereiken, tegen zeven op de tien vrouwen.

Op de allerhoogste leeftijden zijn de overlevingskansen voor beide seksen sinds 1950 steeds beter geworden, maar dit is in veel sterkere mate het geval geweest voor vrouwen dan voor mannen (*grafiek 4*). Bijna vier op de tien vrouwen van 80 jaar bereiken uiteindelijk de 90-jarige leeftijd, tegen bijna een kwart van de mannen.

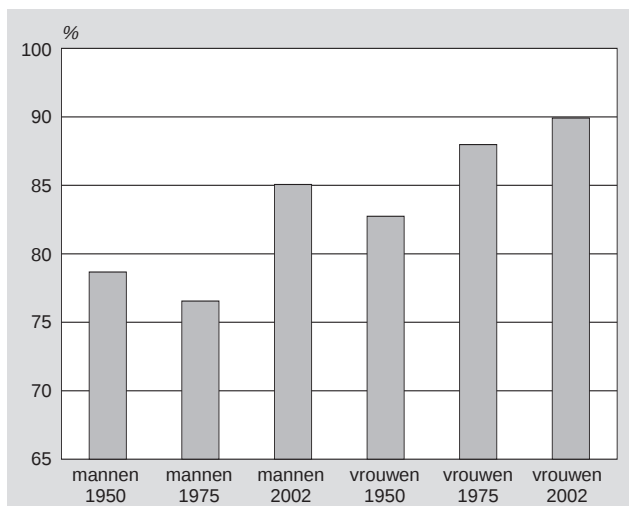
1. Kans van een pasgeborene om ten minste 18 jaar te worden

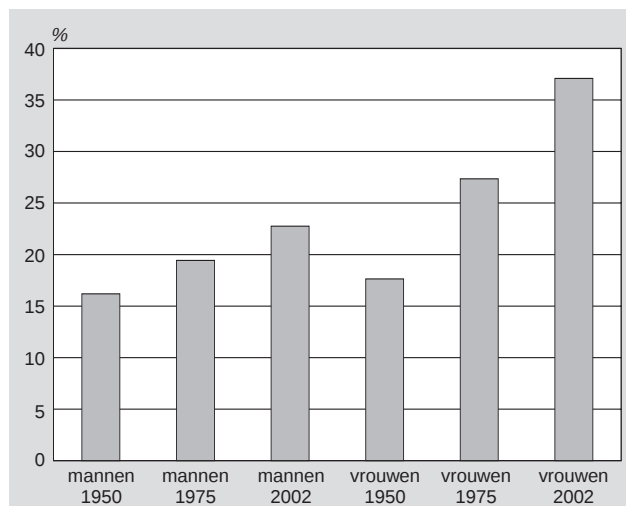
3. Kans van een 65-jarige om ten minste 80 jaar te worden

2. Kans van een 18-jarige om ten minste 65 jaar te worden

4. Kans van een 80-jarige om ten minste 90 jaar te worden

Demografiek in het nieuws

Gemengde huwelijken vaker op de klippen

Gemengde huwelijken lopen vaker op een echtscheiding uit dan huwelijken tussen autochtonen. Volgens gegevens van het CBS is een huwelijk tussen een Nederlandse vrouw en een Turkse of Marokkaanse man van de eerste generatie het minst stabiel. Deze paren lopen een bijna vier keer groter risico op echtscheiding dan autochtone paren. Trouwt een autochtone vrouw met een Marokkaanse of Turkse man, dan loopt zij een kans van maar liefst zeventig procent dat het huwelijk binnen tien jaar ontbonden wordt. Voor gemengde stellen laat het vierde huwelijksjaar een scheidingspiek zien. Twintig tot dertig procent van deze huwelijken wordt in dat jaar ontbonden. Dit duidt mogelijk op schijnhuwelijken, ook al is het aangaan daarvan sinds de invoering van de Wet voorkoming en bestrijding van schijnhuwelijken in 1994 een stuk ingewikkelder geworden. Huwelijken tussen twee Turkse- of Marokkaanse partners van de eerste generatie zijn aanzienlijk duurzamer. Na tien jaar is tachtig procent nog bij elkaar, een bijna even groot deel als in het geval van huwelijken tussen twee autochtonen. Van de circa 3,5 miljoen gehuwde paren zijn er slechts 170 duizend gemengd.

Bron: *Haagsche Courant*, 19 november 2003

Negen miljard mensen in 2300

Rond het jaar 2300 zal de wereldbevolking ongeveer 9 miljard mensen tellen. Dit blijkt uit een rapport van de Verenigde Naties. Er leven nu ruim 6 miljard mensen op aarde. De onderzoekers zijn er bij hun berekeningen vanuit gegaan dat vrouwen gemiddeld twee kinderen ter wereld brengen. Kleine afwijkingen van deze aanname kunnen echter leiden tot heel andere cijfers. Als vrouwen gemiddeld 1,85 kinderen baren, zal de wereldbevolking afnemen tot 2,3 miljard in 2300. Blijven de geboortecijfers daarentegen zoals ze nu zijn (2,83 kinderen per vrouw), dan zal de wereldbevolking explosief stijgen. Over 300 jaar zullen er in dat geval zelfs circa 134 miljard mensen zijn. Uit het VN-onderzoek blijkt verder dat 40 procent van de bevolking in 2300 zestig jaar of ouder zal zijn. Eén op de zes mensen is dan tachtig jaar of ouder, tegen één op de honderd nu.

Bron: *ANP*, 10 december 2003

Aantal abortussen blijft toenemen

Het aantal abortussen in Nederland blijft toenemen. In 2002 lieten 29450 vrouwen hun zwangerschap afbreken, duizend meer dan in het voorgaande jaar. Daarmee zet de stijging van het abortuscijfer sinds begin jaren negentig door. In 1990 ondergingen vijf op de duizend in Nederland wonende vrouwen een abortus, in 2002 waren het er negen. Dit blijkt uit een rapportage van StiSAN, de koepel van abortusklinieken en de Rutgers Nisso Groep. Volgens de onderzoekers is de stijging deels een gevolg van de sluiting van de Rutgers Huizen in 2001. Een andere verklaring voor het stijgende abortuscijfer is het minder effectieve anticonceptiegebruik. Jongeren tot 25 jaar gebruiken steeds minder voorbehoedsmiddelen. In 2002 werden ruim 4,4 duizend abortussen uitgevoerd bij tieners, in 2000 bijna 3,9 duizend.

Bron: *Volkskrant*, 11 december 2003

Aantal zelfdodingen na jaren weer gestegen

In 2002 is het aantal zelfdodingen met 6 procent gestegen. In dat jaar beroofden 1567 mensen zich van het leven; in 2001 waren het er 1473. Hiermee lijkt een einde te zijn gekomen aan de daling die begon in 1985. Dit heeft het CBS becijferd. Het Bureau stelt dat het opvallend is dat de meeste zelfdodingen niet in de sombere herfstmaanden plaatsvinden, maar in januari en de lentemaanden. Piet Willems, voorzitter van de stichting Ex6, schrijft de stijging toe aan het individualisme: "Mensen zijn steeds minder sociaal ingebed, waardoor ze gemakkelijker in een isolement belanden. Daarom is twee derde van de zelfdoders man. Vrouwen leven vaker binnen een sociale structuur". Dat de eerste week van januari, met gemiddeld vijf zelfdodingen per dag, een piek laat zien, verbaast hem evenmin. "Dat komt door de naweeën van de feestmaand. Suïcidale mensen beseffen na die maand dat ze de aansluiting missen met de medemens. Met als gevolg dat ze met een ander voornemen het nieuwe jaar ingaan".

Bron: *Volkskrant*, 23 december 2003

Eén op de drie Nederlanders krijgt kanker

Ongeveer één op de drie Nederlanders krijgt in de loop van zijn leven te maken met kanker. Bij mannen is dit aandeel iets groter dan bij vrouwen. Naar verwachting zal het aantal gevallen van kanker door de vergrijzing met 1 à 2 procent per jaar toenemen. De top-vier van de meest voorkomende vormen van kanker is in de afgelopen jaren niet veranderd. Dit blijkt uit cijfers van de Nederlandse Kankerregistratie over de periode 1990–2000. Borstkanker (11,3 duizend patiënten in 2000), darmkanker (9,2 duizend), longkanker (8,8 duizend) en prostaatkanker (6,6 duizend) nemen de helft van de nieuwe kankergevallen voor hun rekening. Wel veranderde de verdeling over de verschillende soorten kanker. Stijgers waren borstkanker, prostaatkanker, dikkedarmkanker en melanoom van de huid. Grootste dalers waren longkanker, strottenhoofd- en maagkanker.

Bron: *Volkskrant*, 17 januari 2004

Limiet instroom migratie

Nederland zal tot mei 2005 maximaal 22 duizend werknemers uit de nieuwe lidstaten van de Europese Unie toelaten, zo heeft de ministerraad besloten. De Midden- en Oost-Europese werknemers uit de landen die in mei 2004 toetreden tot de Europese Unie worden onder voorwaarden toegelaten tot de Nederlandse arbeidsmarkt. Werkgevers moeten net als nu een tewerkstellingsvergunning aanvragen, maar bij de aanvraag wordt niet meer gekeken of op de arbeidsmarkt wel behoefte is aan buitenlandse werknemers. Als vóór mei 2005 de grenswaarde van 22 duizend werknemers dreigt te worden overschreden, zal het kabinet zijn besluit heroverwegen.

Bron: *NRC*, 23 januari 2004

Noot: De in deze rubriek vermelde meningen en signaleringen hoeven niet overeen te stemmen met standpunten van het CBS.

Artikelen

Tienermoeders: recente trends en mogelijke verklaringen

Joop Garssen

Aan de trendmatige stijging, sinds 1996, van het aantal tienermoeders in Nederland lijkt in 2002 een eind te zijn gekomen. De lichte daling ten opzichte van het voorgaande jaar kwam tot stand door een relatief sterke afname van tienergeboorten onder niet-westers allochtone meisjes. Onder autochtone meisjes is echter sprake van een voortgaande stijging.

Onder de 'klassieke' herkomstgroeperingen, de Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen, blijkt de afname het gevolg te zijn van betere preventie. Bij de 'overig niet-westerse' herkomstgroepering en bij de autochtonen is daarentegen geen sprake van verbeterde preventie, maar van een toenemend aantal abortussen. Laatstgenoemde groepen zijn waarschijnlijk minder goed bereikbaar via – of minder ontvankelijk voor – de huidige voorlichting. Gezien de omvang van de verschillende herkomstgroeperingen is het niet waarschijnlijk dat de recente daling van het vruchtbaarheidscijfer de voorbode is van een langdurige neerwaartse trend in het aantal tienergeboorten.

1. Inleiding

Ongeveer 18 op de duizend kinderen die in ons land worden geboren, hebben een moeder die op het moment van de geboorte jonger is dan 20 jaar. Deze tienermoeder heeft vaak een lage sociaal-economische status, en de geboorte van het kind heeft doorgaans geen gunstig effect op haar lage status (Spivak en Weitzman, 1987). Daar komt bij dat tienerzwangerschappen in medisch opzicht een minder goede prognose kennen, met een verhoogde kans op vroeggeboorte en perinatale sterfte (Van Enk et al., 2000).

De sterke daling van het jaarlijks aantal 'tienergeboorten' die in Nederland in het begin van de jaren zeventig inzette en die medio jaren negentig resulteerde in een naar verhouding zeer laag geboortecijfer onder tienermeisjes, heeft dan ook wereldwijd de belangstelling getrokken van onderzoekers en beleidsmakers. Nederland geldt, samen met Zweden waar zich een vergelijkbare ontwikkeling heeft voorgedaan, als voorbeeld van hetgeen met een open seksueel klimaat, een goede beschikbaarheid van voorbehoedsmiddelen, een brede seksuele voorlichting en een pragmatische, niet-moraliserende houding van ouders, leerkrachten en hulpverleners kan worden bereikt. Deze condities, plus de mogelijkheid om abortus te laten uitvoeren, verklaren volgens onderzoek van Santow en Bracher (1999) de ontwikkelingen die in Zweden hebben plaatsvonden.

Volgens Furstenberg (1998) is de pragmatische aanpak van seksuele voorlichting aan tieners in landen als Zweden en Nederland de centrale factor die de snelle daling van het aantal tienergeboorten verklaart, en die tevens verklaart waarom de ontwikkelingen in de Verenigde Staten een aanzienlijk minder gunstig verloop laten zien. Een aspect dat in het geval van Nederland de aandacht trekt is bovendien het feit dat het terugdringen van het aantal tienerzwangerschappen niet gepaard is gegaan met een sterke toename van het abortuscijfer. Ook dit cijfer behoorde medio jaren negentig tot de laagste ter wereld.

Een keerzijde van dit Nederlandse succes is echter dat de aandacht voor de problematiek rond tienergeboorten in de tweede helft van de jaren negentig relatief gering is geweest. Zo is het periodieke landelijke onderzoek 'Jeugd en Seks' na 1995 niet meer uitgevoerd, omdat financiers geen reden zagen om te investeren in onderzoek naar een doelgroep die het zo geweldig goed deed (Rademakers, 2002). Sindsdien is echter een eind gekomen aan de daling van het geboortecijfer onder tienermeisjes, en vanaf 1996 nam het aantal tienergeboorten van jaar op jaar weer toe (Garssen en Sprangers, 2000 en 2001). Daarbij gaat het om relatief kleine aantallen, en neemt ook het vruchtbaarheidscijfer van vrouwen van 20 jaar en ouder toe. Tegelijkertijd stijgt het abortuscijfer onder jonge vrouwen relatief sterk, een ontwikkeling die al enkele jaren eerder is begonnen dan de toename van hun geboortecijfer.

Nederland wordt desondanks nog steeds beschouwd als een gidsland met betrekking tot de lage vruchtbaarheid en lage abortuscijfers van tienermeisjes, maar in feite maken enkele andere landen inmiddels meer aanspraak op deze positie: Zweden, Denemarken en Italië hebben (iets) lagere vruchtbaarheidscijfers. In de beide Scandinavische landen is het aandeel van de allerjongsten (meisjes tot en met 17 jaar) in het totaal van de tienergeboorten bovendien kleiner dan in ons land.

Sinds het begin van het huidige decennium wordt door sommige onderzoekers gewezen op de recente ongunstige ontwikkelingen, onder zowel allochtone als autochtone jongeren (o.a. Van Enk et al., 2000; Vogels et al., 2002). Gezien de trendmatige toename van het aantal tienergeboorten sinds 1996, alsmede het uitblijven van grootschalige campagnes om tienerzwangerschappen te voorkomen, schrijven de laatstgenoemden dat het "niet lijkt te verwachten dat de stijging 'vanzelf' weer overgaat of dat een daling zich spontaan zal inzetten". De recent door het CBS geconstateerde daling van het geboortecijfer onder tienermeisjes (Garssen, 2003), bij een vrijwel gelijkblijvend algemeen vruchtbaarheidscijfer, is dan ook verrassend. Het betreft weliswaar een bescheiden daling (van 3569 tienergeboorten in 2001 naar 3516 in 2002), maar de wijze waarop deze daling tot stand is gekomen, is wel opmerkelijk: terwijl de gestage opwaartse trend van de vruchtbaarheid onder autochtone tienermeisjes doorzet, is onder allochtone tienermeisjes sprake van een sterke absolute en relatieve afname. Deze afname deed zich voor in alle grote herkomstgroepen en, met een enkele uitzondering, onder zowel de eerste als de tweede generatie. De daling van de tienervruchtbaarheid vond bovendien plaats in de meest kwetsbare leeftijdscategorie, de meisjes van 17 jaar en jonger. In deze leeftijdsgroep nam de vruchtbaarheid ten opzichte van het voorgaande jaar met bijna 11 procent af, terwijl onder 18- en 19-jarigen nog sprake was van een lichte toename (bijna 2 procent).

In de volgende paragrafen worden de recente ontwikkelingen in meer detail beschreven, en wordt vooral aandacht besteed aan de ontwikkelingen in de diverse herkomstgroeperingen en de ontwikkelingen in andere westerse landen. In de discussie wordt een aanzet gegeven tot een mogelijke verklaring van de recente trendbreuk.

Twee definities van 'leeftijd'

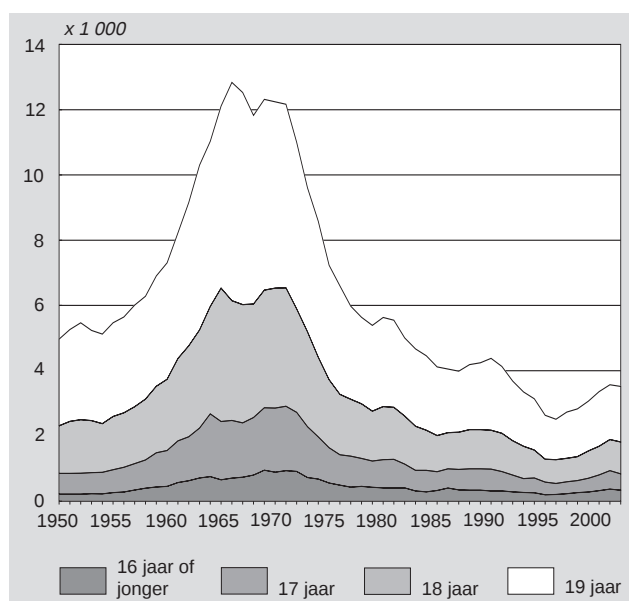
Bij de berekening van demografische maten, zoals vruchtbaarheid, wordt doorgaans uitgegaan van de leeftijd die iemand heeft op 31 december van een bepaald jaar. De leeftijd van de moeder bij de geboorte van een kind wordt in dat geval bepaald als het verschil tussen het geboortjaar van het kind en het geboortjaar van de moeder. Deze leeftijdsdefinitie vereenvoudigt de vergelijking van aantallen naar geboortjaar en leeftijdsjaar, maar onderschat het aantal geboorten onder tienermeisjes. Een aantal meisjes dat ten tijde van de geboorte 19 jaar oud was, zal op 31 december immers 20 jaar zijn en daarom buiten beschouwing blijven.

Omdat het aantal geboorten onder meisjes van 15–19 jaar zeer scheef is verdeeld, en daarmee de mogelijke vertekening relatief groot is, wordt in dit artikel uitgegaan van de leeftijd die de moeder heeft ten tijde van de geboorte van haar kind. Deze definitie wijkt af van de leeftijd zoals gedefinieerd in eerdere publicaties en opgenomen in de meeste CBS-Statline-publicaties. Wordt uitgegaan van de leeftijd van de moeder op 31 december, dan worden in 2002 2 649 tienergeboorten geteld. Volgens de hier gebezigde definitie ligt dit aantal ongeveer een derde hoger, op 3 516 tienergeboorten.

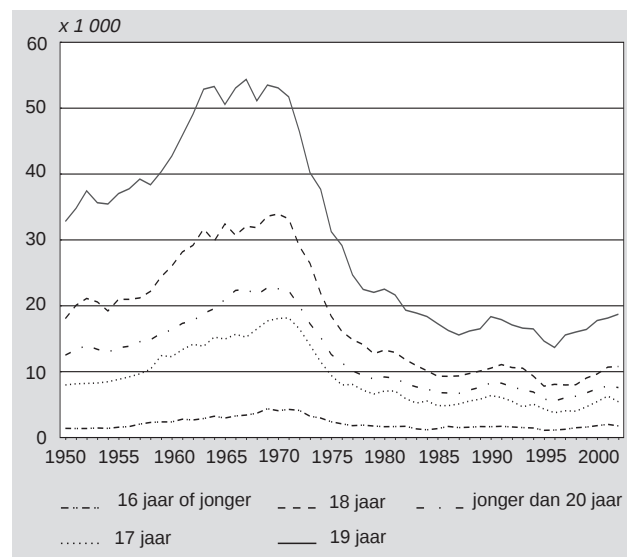
2. Absolute en relatieve trends

Uit de ontwikkeling van het aantal tienergeboorten in de afgelopen halve eeuw, zoals weergegeven in *grafiek 1*, blijkt onmiskenbaar dat het aantal tienergeboorten zijn hoogtepunt kende in de tweede helft van de jaren zestig, met een opvallend sterke toename in een relatief korte voorafgaande periode en een even opvallend sterke afname in de jaren daarna. Het grootste jaarlijkse aantal werd geregistreerd in 1966: in dat jaar werden 12,8 duizend kinderen geboren met een moeder die jonger was dan 20 jaar. Dertig jaar later werd met 2,5 duizend het kleinste aantal gemeten. Deze ontwikkeling in het absoluut aantal tienergeboorten hangt deels samen met het verloop van het geboortecijfer onder meisjes van 15–19 jaar (*grafiek 2*), al zijn de pieken en dalen van dit verloop veel minder markant. Zo nam tussen 1950 en 1966 het absoluut aantal met een factor 2,6 toe, maar steeg het geboortecijfer onder tienermeisjes met een factor 1,8. Op het hoogtepunt van de 'tienergeboortegolf', eind jaren zestig, hadden bijna 23 per duizend pasgeborenen een tienermoeder. Dit aantal is inmiddels tot een derde gereduceerd.

1. Aantal levendgeborenen naar leeftijd van de moeder, 1950–2002

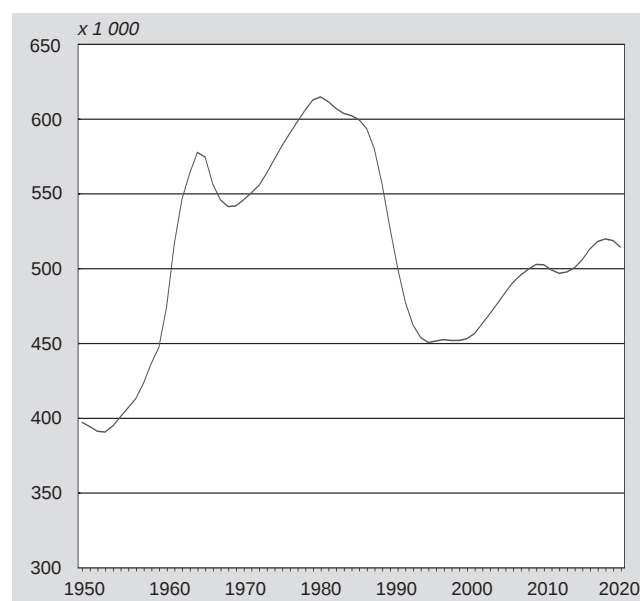

2. Aantal levendgeborenen per 1 000 meisjes naar leeftijd, 1950–2002

Dat grafiek 1 veel sterkere toe- en afnamen laat zien dan grafiek 2, hangt samen met de grote veranderingen in de omvang van de 'risicobevolking', het aantal meisjes van 15 tot 20 jaar. De ontwikkeling van deze omvang is weergegeven in *grafiek 3*. In deze grafiek zijn, met een vertraging van 15 jaar, de effecten van de naoorlogse geboortegolf en de sterke daling van het aantal geboorten begin jaren zeventig, duidelijk zichtbaar. Als gevolg hiervan groeide het aantal 15–19-jarige meisjes tussen 1960 en 1965 van circa 450 duizend naar circa 580 duizend. Na 1970 daalde het aantal geboorten (onder vrouwen van alle leeftijden) zeer sterk, van een kwart miljoen naar ongeveer 175 duizend per jaar. Hierdoor startte een 'ontgroening' van de bevolking. De laatste fase van deze ontgroening, die tot uitdrukking komt in een afname van het aantal 15–19-jarigen, trad op tussen medio jaren tachtig en begin jaren negentig. Deze afname verklaart ook waarom de daling van het aantal tienergeboorten in deze periode veel sterker is geweest dan de daling van het geboortecijfer van tienermeisjes. In feite werd al rond 1980 onder 15–19-jarigen een laag geboortecijfer bereikt, dat sindsdien slechts relatief lichte fluctuaties heeft gekend. De aanzienlijk forsere daling die zichtbaar is in grafiek 1, kan dus vooral worden toegeschreven aan de afname van de risicobevolking ten gevolge van de ontgroening.

3. Aantal meisjes van 15–19 jaar, 1950–2020

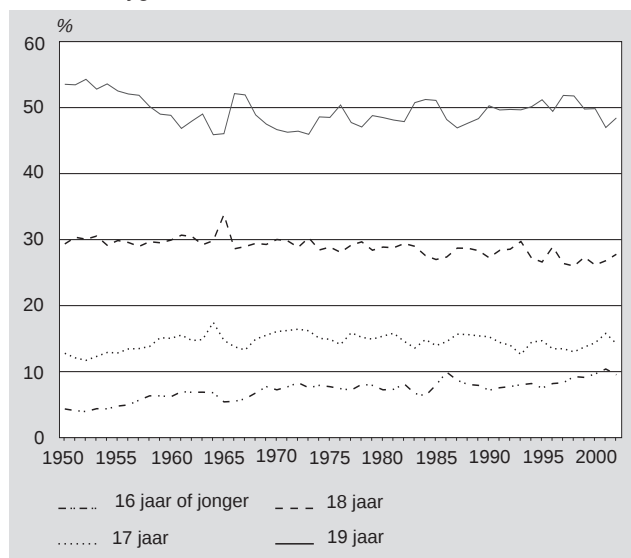
De toename van het aantal tienermoeders tussen 1996 en 2001 is, zoals blijkt uit grafiek 3, geen gevolg van veranderingen in de omvang van de risicobevolking. Pas zeer recent is sprake geweest van een lichte toename van het aantal meisjes van 15–19 jaar, die bij gelijkblijvende vruchtbaarheidscijfers dus tot iets hogere geboorteaantallen zou hebben geleid. Tot het eind van het huidige decennium zal de risicobevolking met ongeveer 50 duizend toenemen. Omdat de samenstelling naar etniciteit een grote rol speelt in de ontwikkeling van het aantal geboorten, kunnen op basis van de omvang van de risicobevolking alleen echter nog geen verwachtingen worden geformuleerd met betrekking tot het aantal tienermoeders in de komende jaren. In paragraaf 5 zal hierop nader worden ingegaan.

De opwaartse trend tussen 1996 en 2001 is evenmin het gevolg van een toename van het algemeen vruchtbaarheidscijfer. Het totaal aantal geboorten steeg tussen 1996 en 2000 weliswaar aanzienlijk, van 189,5 naar 206,6 duizend, maar is sindsdien weer gedaald naar 202,1 duizend in 2002. Omdat deze ontwikkelingen niet in de pas liepen met de ontwikkeling van het aantal tienergeboorten, is tussen 1996 en 2001 het aandeel van de tienermoeders in de totale geboorte gestegen van 1,3 naar 1,8 procent.

Ongeveer de helft van alle tienermoeders is bij de geboorte 19 jaar oud, een aandeel dat in de afgelopen halve eeuw nauwelijks is veranderd. Nog eens ruim een kwart is 18 jaar. Uit grafiek 4 blijkt echter wel dat het aandeel van de allerjongste tienermoeders (van 16 jaar of jonger) wel is toegenomen. Rond 1950 behoorde een op de twintig tienermoeders tot deze zeer jonge leeftijdscategorie; momenteel is dit aandeel een tiende. Ook de absolute aantallen zeer jonge moeders zijn ten opzichte van vijftig jaar geleden toegenomen, van circa 220 naar 350 per jaar. Ten opzichte van 1969, het jaar waarin het grootste aantal zeer jonge tienermoeders werd geregistreerd (950), is echter wel sprake van een afname.

De daling van het aantal tienermoeders is in de afgelopen decennia gepaard gegaan met een daling van het aantal echtelijke geboorten in deze leeftijdsgroep, deels omdat op een zwangerschap veel minder vaak dan voorheen een 'gedwongen huwelijk' volgt. Het aantal buitenechtelijk geboren uit tieners is inmiddels bijna vijf keer zo groot als het aantal echtelijk geboren.

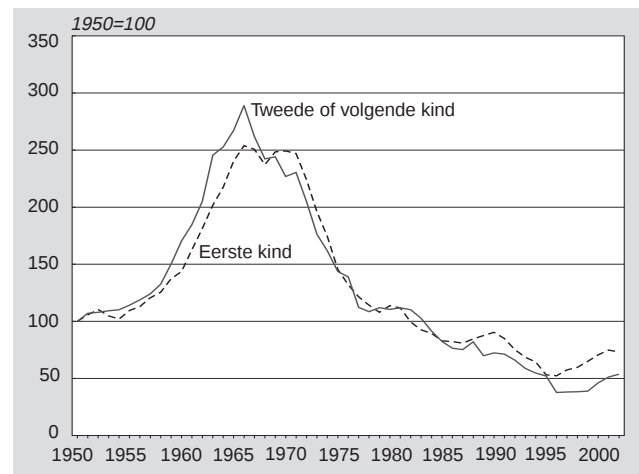
4. Verdeling aantal levendgeborenen uit tienermoeders naar leeftijd moeder bij geboorte, 1950–2002

Uit een analyse van de ontwikkelingen in de Verenigde Staten in de periode 1980–1995 (Manlove et al., 2000) is naar voren gekomen dat de daling van het aantal meisjes dat nog als tiener een tweede of zelfs derde kind krijgt, veel sterker is geweest dan de daling van het aantal tieners dat voor het eerst moeder wordt. Een

dergelijk patroon is voor Nederland echter nauwelijks zichtbaar (grafiek 5), en zeker niet wanneer wordt gekeken naar de door Manlove et al. bestudeerde periode. Al lange tijd schommelt het aandeel tweede of volgende kinderen van tienermoeders rond 10 procent. In 2002 betrof het 338 kinderen, waarvan 312 het tweede kind waren.

5. Ontwikkeling aantal tienergeboorten naar rangorde van het kind, 1950–2002

De ontwikkelingen rond het abortuscijfer in Nederland vertonen gelijkenis met die van het aantal tienergeboorten. Tot en met 1996 was dit abortuscijfer het laagste ter wereld, maar sindsdien laten België en Duitsland iets lagere cijfers zien. Voor Nederland rapporteren Wijsen en Rademakers (2003) een abortuscijfer van 8,7 promille in 2002 (voor vrouwen van alle leeftijden). Voor Duitsland zou een abortuscijfer gelden van 7,7 promille in 2002, gelijk aan dat van België in 2001. Mogelijk liggen de cijfers voor Duitsland en België in werkelijkheid echter iets hoger, en is de frequentie van abortus in Nederland, België en Duitsland van een vergelijkbaar niveau. Crombrugge en Janssens (2003) vermoeden dat in België door de registratieprocedure van artsen sprake is van een onderrepresentatie van het aantal gevallen van abortus. Het officiële Duitse cijfer is iets te laag omdat daarin niet de Duitse vrouwen worden meegeteld die in Nederland worden behandeld.

De toename van abortus hangt uiteraard samen met een verslechtering van preventie, in het bijzonder het anticonceptiegebruik. In de afgelopen jaren is vooral het pilgebruik afgenomen (Stichting Farmaceutische Kengetallen, 2003) en heeft een toename plaatsgevonden van het aantal seksueel overdraagbare aandoeningen, in het bijzonder onder jonge meisjes (Van de Laar et al., 2003). Een soortgelijke ontwikkeling heeft zich voorgedaan in België, waar de huidige preventiecampagnes wel zeer nadrukkelijk op preventie van seksueel overdraagbare aandoeningen en aids zijn gericht, maar relatief weinig op de preventie van ongewenste zwangerschap (CGSO, 2003a). Het pilgebruik onder tienermeisjes is er, evenals in Nederland, afgenomen. Aan deze afname zal ook de negatieve berichtgeving over schadelijke bijwerkingen – een verhoogde kans op trombose bij gebruik van derde-generatiepillen – hebben bijgedragen. Recente gegevens uit het Onderzoek Gezinsvorming van het CBS bevestigen de afname van het pilgebruik onder 18- en 19-jarigen, van 65 procent in 1998 naar 57 procent in 2003 (De Graaf, 2004).

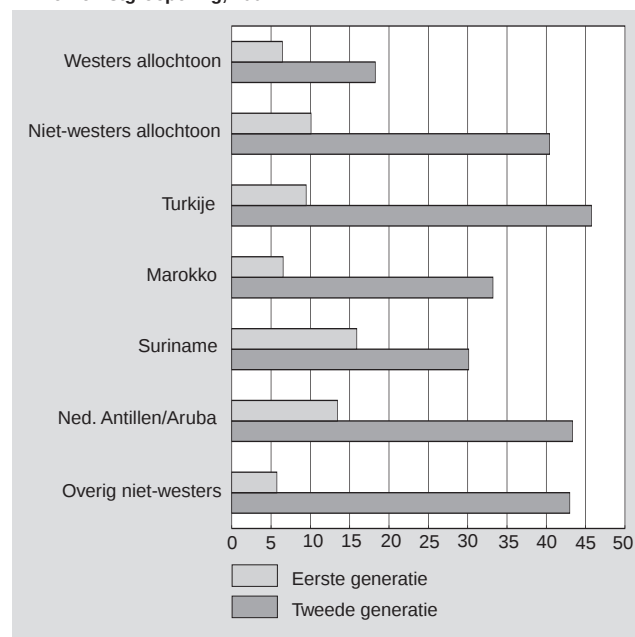
3. Kenmerken naar herkomst van de moeder

Het feit dat het vruchtbaarheidscijfer van allochtone vrouwen veel hoger is dan dat van autochtone vrouwen is in eerdere CBS-publicaties uitvoerig beschreven (o.a. Butzelaar, 1996). Ook is melding gemaakt van een, ondanks een forse daling, nog steeds relatief

zeer hoge vruchtbaarheid van allochtone tienermeisjes (Sprangers, 1998). Het ligt dan ook voor de hand om de stijging van het aantal tienergeboorten tussen 1996 en 2001 toe te schrijven aan het snel toenemende aandeel van allochtonen in de Nederlandse tienerpopulatie, maar de recente daling lijkt haaks op deze ontwikkelingen te staan. Bovendien blijkt uit de cijfers in *staat 1* dat de toename van het aantal tienermoeders in de periode van 1996 (het eerste jaar waarvoor gegevens naar herkomst beschikbaar zijn) tot en met 2001 onder autochtonen nauwelijks kleiner is geweest dan onder allochtonen. Wordt het meest recente jaar in deze beschouwing betrokken, dan kan de ontwikkeling onder autochtone jongeren ongunstiger worden genoemd dan die onder allochtone jongeren: ten opzichte van 1996 bedraagt de toename van het aantal autochtone tienermoeders 49 procent, tegen 36 procent voor niet-westers allochtone tienermoeders. Van alle tienermeisjes die in 2002 een kind kregen, was 45 procent autochtoon, 9 procent westers allochtoon en 46 procent niet-westers allochtoon. Binnen de laatstgenoemde herkomstgroepering is het aandeel van de 'overige' niet-westerse allochtonen zeer sterk toegenomen. In 1996 behoorde nog geen 9 procent van alle tienermoeders tot deze categorie, tegen ruim 19 procent in 2002.

Ondanks de bovengenoemde tegengestelde ontwikkelingen onder autochtone en allochtone tieners is de kans van allochtone meisjes om een kind te krijgen nog steeds vele malen groter dan die van autochtone meisjes. In 1996 was deze kans acht keer groter, en in 2002 nog ruim vijf keer groter. Binnen de niet-westers allochtone herkomstgroepering bestaan echter zeer grote verschillen: het geboortecijfer van de eerste generatie is met 40,4 geboorten per duizend 15-19-jarige meisjes het viervoudige van dat van de tweede generatie (*grafiek 6*). De verschillen tussen de herkomstgroeperingen zijn naar verhouding minder groot. Turkse meisjes van de eerste generatie laten nog steeds de hoogste vruchtbaarheidscijfers zien, maar het verschil met Antilliaanse en 'overig' niet-westerse meisjes is nog slechts gering, vooral als gevolg van de recente sterke daling die in de Turkse herkomstgroep is opgetreden.

6. Aantal levendgeborenen per 1 000 meisjes van 15-19 jaar naar herkomstgroepering, 2002

Deze recente sterke daling van het aantal Turkse tienermoeders is ook bij de andere herkomstgroepen zichtbaar, zij het wat minder uitgesproken. In alle hier onderscheiden herkomstgroepen (met uitzondering van de Marokkaanse eerste generatie) is sprake van een dalend vruchtbaarheidscijfer onder tienermeisjes. Het cijfer onder autochtone meisjes, daarentegen, is met ruim 5 procent relatief sterk toegenomen. De lichte daling van het aantal tienergeboorten in 2002, ten opzichte van het voorgaande jaar, is dan ook veroorzaakt door de opvallende afname (met bijna 8 procent) onder allochtone meisjes.

Staat 1
Levendgeborenen uit meisjes van 15-19 jaar naar herkomstgroepering, 1996-2002

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
<i>absoluut</i>							
Totaal	2 511	2 733	2 832	3 065	3 360	3 569	3 516
Autochtoon	1 058	1 148	1 154	1 289	1 466	1 484	1 579
Westers allochtoon	261	243	270	288	331	349	321
Niet-westers allochtoon	1 192	1 342	1 408	1 488	1 563	1 736	1 616
waarvan							
Turkije, 1e generatie	348	369	310	279	241	223	172
Turkije, 2e generatie	77	94	120	108	103	94	95
Marokko, 1e generatie	214	230	220	189	212	155	148
Marokko, 2e generatie	35	43	45	47	66	80	62
Suriname, 1e generatie	105	103	81	82	80	103	104
Suriname, 2e generatie	97	98	132	175	176	205	176
Antillen/Aruba, 1e generatie	78	76	96	120	160	173	148
Antillen/Aruba, 2e generatie	19	23	35	36	39	43	36
Overig, 1e generatie	192	265	337	412	446	614	631
Overig, 2e generatie	27	41	32	40	40	46	44
<i>per 1 000 meisjes</i>							
Totaal	5,6	6,0	6,3	6,8	7,4	7,8	7,6
Autochtoon	2,9	3,2	3,2	3,6	4,1	4,2	4,4
Westers allochtoon	7,9	7,3	8,1	8,7	10,0	10,6	9,7
Niet-westers allochtoon	23,1	24,4	24,3	24,3	24,2	25,6	22,9
waarvan							
Turkije, 1e generatie	73,7	84,3	77,4	73,9	64,8	60,1	45,8
Turkije, 2e generatie	10,1	11,1	13,2	11,2	10,5	9,6	9,5
Marokko, 1e generatie	31,9	37,0	38,5	35,6	42,8	33,1	33,2
Marokko, 2e generatie	6,6	7,0	6,4	6,1	7,8	8,9	6,5
Suriname, 1e generatie	24,4	26,5	22,9	24,6	24,3	30,2	30,1
Suriname, 2e generatie	13,2	12,0	14,6	17,8	17,0	19,1	15,9
Antillen/Aruba, 1e generatie	38,0	35,9	41,9	46,2	54,3	53,0	43,4
Antillen/Aruba, 2e generatie	10,1	11,2	16,0	15,5	15,9	16,8	13,5
Overig, 1e generatie	26,7	32,3	36,1	39,4	37,9	46,0	43,0
Overig, 2e generatie	5,9	7,8	5,5	6,4	5,9	6,4	5,7

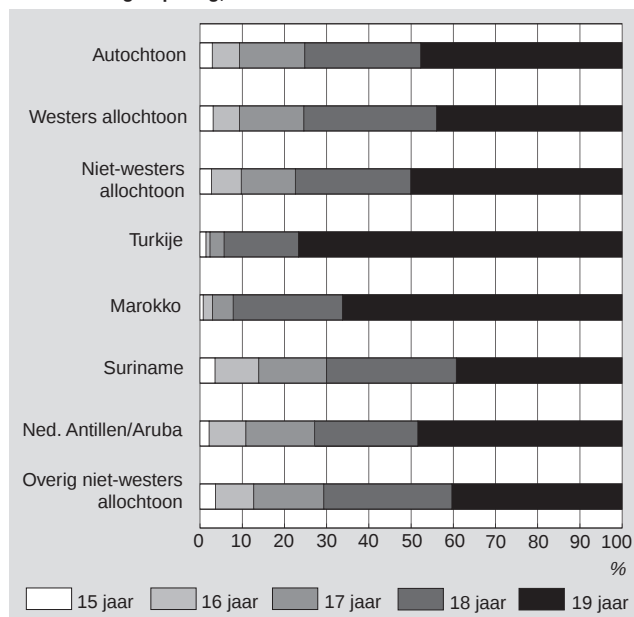
De forse daling onder Turkse meisjes hangt (deels) samen met het feit dat een grote meerderheid van deze tienermoeders bij de geboorte 19 jaar is, waardoor de geleidelijke verhoging van de leeftijd bij de geboorte in deze groep een sterk effect heeft op de vruchtbaarheidscijfers in de jongste leeftijdscategorie. Sinds 1996 is de gemiddelde leeftijd bij geboorte in de Turkse en Marokkaanse herkomstgroeperingen relatief sterk toegenomen. In de Turkse eerste generatie bedroeg deze toename twee jaar, in de Marokkaanse eerste generatie ruim een jaar, en in de Turkse en Marokkaanse tweede generaties ruim twee jaar. De forse afname van het vruchtbaarheidscijfer onder Turkse tieners kan echter niet worden toegeschreven aan een stijging van de *huwelijksleeftijd* in deze groep. In de eerste generatie Turkse vrouwen is deze leeftijd zelfs ongewijzigd (24,7 jaar, tegen 31,6 jaar voor alle in Nederland wonende vrouwen). Andere factoren dan uitstel van relatievorming hebben dus een belangrijker rol gespeeld in de recent opgetreden afname van de tienervruchtbaarheid in de Turkse herkomstgroepering.

Zeer jonge tienermoeders komen het vaakst voor onder Surinaamse meisjes. Ongeveer een op de zeven Surinaamse tienermoeders is 16 jaar of jonger. Onder Turkse en, in mindere mate, Marokkaanse meisjes is een dergelijk jong moederschap uitzonderlijk. Nauwelijks een op de veertig Turkse tienermoeders valt in deze zeer jonge categorie. Dit leeftijds patroon is sinds 1996 maar weinig veranderd.

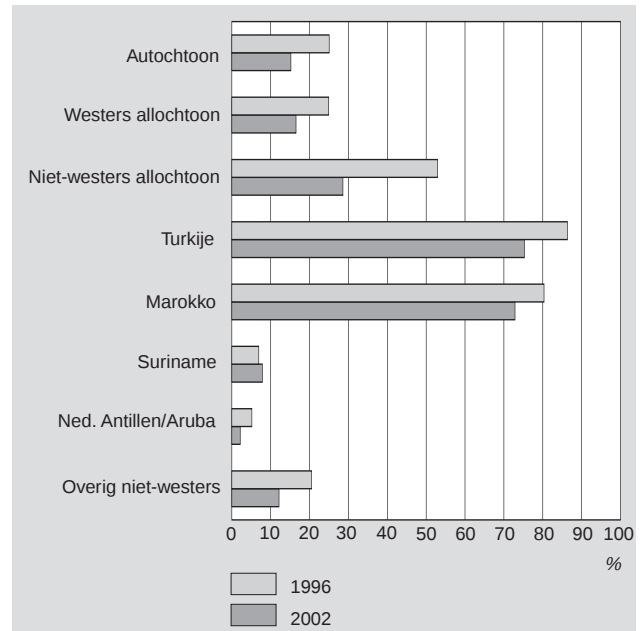
Bijna acht op de tien Turkse, en zeven op de tien Marokkaanse tienermoeders zijn bij de geboorte 19 jaar oud (*grafiek 7*). Bij de Antilliaanse en Surinaamse tienermoeders is dit minder dan de helft. Ongeveer drie op de tien Antilliaanse en Surinaamse tienermoeders zijn bij de geboorte 17 jaar of jonger. Dit leeftijds patroon is sinds 1996 vrijwel gelijk gebleven.

Kinderen van Turkse en Marokkaanse tienermoeders maken ook veel minder vaak dan kinderen van Antilliaanse en Surinaamse tienermoeders deel uit van een eenoudergezin. Driekwart van de Turkse en Marokkaanse meisjes is bij de geboorte gehuwd (*grafiek 8*), tegen slechts 2 resp. 8 procent van de Antilliaanse en Surinaamse meisjes. Laatstgenoemden draaien uiteindelijk veelal zelf op voor de verzorging en opvoeding van hun kinderen, een omstandigheid waarop een Antilliaans gezegde van toepassing is: 'Er zijn vele vaders, maar een mens heeft maar één moeder'. Deze omstandigheid, en wellicht ook de mindere mate waarin andere familieleden bij de verzorging van het kind betrokken zijn, verklaart ook waarom voor hun kinderen een 60 procent verhoogd ri-

7. Verdeling aantal tienermoeders naar leeftijd bij geboorte en herkomstgroepering, 2002

8. Aandeel levendgeborenen uit tienermoeders dat binnen het huwelijk is geboren naar herkomstgroepering, 1996 en 2002

sico op overlijden is aangetoond (Van Duin, 2002), terwijl kinderen van Turkse en Marokkaanse tienermoeders ten opzichte van kinderen van oudere moeders nauwelijks een verhoogd sterfterisico lopen (Achterberg en Kramers, 2001; Vogels et al., 2002).

Turkse en Marokkaanse tienermoeders van de tweede generatie zijn beduidend minder vaak gehuwd dan die van de eerste generatie, en lijken ook in dit opzicht het 'voorbeeld' van de autochtone jongeren te volgen. In 2002 was 83 procent van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse tienermoeders gehuwd, tegen respectievelijk 62 en 48 procent van de tweede generatie. Uit grafiek 8 blijkt verder dat het aandeel gehuwde tienermoeders in alle herkomstgroeperingen, met uitzondering van de Surinamers, sinds 1996 is afgenomen.

Het aantal gevallen van abortus onder tieners was in 2002 weer iets hoger dan in 2001 (*staat 2*), maar rekening houdend met de groei van de risicopopulatie is het abortuscijfer slechts zeer licht toegenomen (van 10,27 naar 10,31 promille). De toename van het aantal abortussen in deze leeftijdsgroep is een voortzetting van een trend die al in het begin van de jaren negentig inzette. Tieners die abortus laten verrichten zijn relatief vaak van niet-westers allochtone herkomst, meer dan het geval is bij oudere abortuscliënten. Daarbij gaat het vooral om Surinaamse en Antilliaanse meisjes. Turkse en Marokkaanse meisjes zijn juist ondervertegenwoordigd (Wijsen en Rademakers, 2003; voor de herkomstbepaling maken de auteurs gebruik van de CBS-definitie).

In 2002 was 15,0 procent van de abortuscliënten jonger dan 20, tegen 10,9 procent in 1992. Het hoogste abortuscijfer wordt gemeten onder meisjes die behoren tot de herkomstgroep 'overig niet-westers'. In staat 2, die de indeling naar herkomst volgt zoals gepubliceerd door Wijsen en Rademakers, zijn deze overig niet-westerse meisjes samengevoegd met de westers allochtone meisjes, een relatief grote groep met een aanzienlijk lager abortuscijfer. In werkelijkheid zal het abortuscijfer onder overig niet-westerse meisjes daarom nog veel hoger liggen dan uit de staat naar voren komt.

De toename van het abortuscijfer in de afgelopen jaren blijkt te hebben plaatsgevonden onder deze overig niet-westerse meisjes (dus meisjes die niet behoren tot de vier 'klassieke' herkomstgroeperingen, te weten Turken, Marokkanen, Surinamers en Antilliaanen/Arubanen). Het gaat daarbij waarschijnlijk vooral om meisjes uit Ghana, Kaapverdië, Somalië, Congo, Iran, Irak, China, de Dominicaanse Republiek, Brazilië, Colombia en Chili (Rademakers, 2002). Onder de westerse allochtonen nam het abortuscijfer in

Staat 2
Aantal abortussen onder tieners naar herkomstgroepering (vóór en na herverdeling 'herkomst onbekend'), 2001 en 2002

	Vóór herverdeling 'herkomst onbekend'		Na herverdeling 'herkomst onbekend'	
	2001	2002	2001	2002
<i>absoluut</i>				
Autochtoon	1 469	1 648	1 751	1 758
Turkije	60	67	72	71
Marokko	112	119	134	125
Suriname	464	453	554	487
Antillen/Aruba	200	186	239	196
Overige landen	1 628	2 002	1 943	2 140
Herkomst onbekend	759	302		
Totaal	4 692	4 777	4 692	4 777
<i>per 1 000 meisjes</i>				
Autochtoon	4,1	4,6	4,9	4,9
Turkije	4,4	4,9	5,3	5,1
Marokko	8,2	8,5	9,8	9,0
Suriname	32,8	31,2	39,1	33,5
Antillen/Aruba	34,4	30,5	41,1	32,2
Overige landen en herkomst onbekend	44,6	41,6	36,3	38,7
Totaal	10,3	10,3	10,3	10,3

Herverdeling en bron abortuscijfers: Wijsen en Rademakers, 2003.
Aantallen en percentages zijn opgehoogd i.v.m. onderregistratie van abortussen.

eerdere jaren vooral onder Oost-Europese meisjes toe (Mout-haan, De Neef en Rademakers, 1998). Alleenstaande minderjari-ge asielzoeksters die blijken onderzoek relatief vaak – als gevolg van seksueel geweld – zwanger in Nederland arriveren (Poot, 2001; Van Son-Schoones et al., 2003), kunnen de sterke toename in de groep 'overig niet-westers' niet verklaren. Hun aantal schom-melt al langere tijd rond de 300 per jaar, en is ten opzichte van de totale groep bovendien klein.

4. De internationale context

Nederland heeft nog steeds de reputatie een gidsland te zijn waar het de lage frequentie van tienergeboorten en abortus betreft, maar op deze beide terreinen hebben gedurende het afgelopen decennium een aantal andere westerse landen gunstiger ontwik-kelingen laten zien. In *staat 3* zijn de meest recente EU-gegevens over tienergeboorten opgenomen. *Staat 4* geeft de helaas minder volledige informatie met betrekking tot abortus. Bij de in staat 4 opgenomen informatie moet worden opgemerkt dat de cijfers voor

sommige landen slechts een globale indruk geven van aantal en frequentie van abortus, temeer omdat geen rekening is gehouden met vrouwen die in het buitenland abortus hebben laten verrich-ten. In het geval van Nederland is dit aandeel overigens altijd be-trekkelijk klein geweest, en is het aandeel buitenlandse vrouwen in het totaal de laatste jaren sterk afgenomen. Zo betrof in 1992 nog ruim een derde van de gevallen een in het buitenland wonen-de vrouw, tegen minder dan een vijfde in 2000 (Rademakers, 2002). Deze afname kwam vooral voor rekening van Duitse en Belgische vrouwen.

Vergeleken met de meeste andere landen is het aantal tiernormoe-ders, ondanks de opwaartse trend in de periode 1996–2001, nog steeds relatief laag. Deze conclusie kan niet alleen worden ge-trokken als wordt gekeken naar minder ontwikkelde landen, maar geldt ook voor de vergelijking met Angelsaksische landen. Zo is voor de Verenigde Staten voor 2000 een 'all-time low in teenage fertility' gerapporteerd van 48,5 geboorten per duizend tiernormeis-jes (NCHS, 2003). Ondanks de reductie van dit cijfer met ongeveer een kwart in het afgelopen decennium, lag het vruchtbaarheidscijfer van Amerikaanse tiernormeisjes in dat jaar dus bijna zeven keer zo

Staat 3
Tiernormoeders in de Europese Unie, 2001

	Tiernormgeboorten		
	absoluut	aandeel onder de 18 jaar	per 1 000 meisjes 15–19 jaar
	<i>x 1 000</i>	<i>%</i>	
België ²⁾	3,0	21,3	10,0
Denemarken	1,0	15,9	7,6
Duitsland	.	.	.
Finland	1,7	20,1	10,6
Frankrijk ¹⁾	21,3	20,6	11,1
Griekenland	3,0	26,1	8,9
Ierland ³⁾	3,1	25,6	19,6
Italië ^{1) 3)}	10,6	26,7	7,1
Luxemburg	0,2	26,0	12,4
Nederland	3,5	25,7	7,8
Oostenrijk	3,2	25,6	13,7
Portugal	6,8	33,1	20,6
Spanje ¹⁾	11,3	30,3	9,0
Verenigd Koninkrijk ³⁾	49,8	30,6	27,7
Zweden	1,6	20,9	6,6

¹⁾ 2000.

²⁾ 1997.

³⁾ Voorlopig cijfer.

Staat 4
Geregistreerde abortussen onder tieners in de Europese Unie, 2001

	Totaal	Per 1 000 meisjes van 15–19 jaar	Aandeel tieners in totaal aantal abortussen
	<i>absoluut</i>		%
België	2 208	7,2	14,9
Denemarken	1 954	14,2	12,5
Duitsland	15 504	6,6	11,5
Finland ¹⁾	2 477	14,9	23,2
Frankrijk ²⁾	17 357	9,1	10,6
Griekenland ³⁾	485	1,3	3,9
Ierland	.	.	.
Italië ¹⁾	11 383	7,5	8,2
Luxemburg	.	.	.
Nederland	3 337	7,3	14,7
Oostenrijk	.	.	.
Portugal	.	.	.
Spanje ¹⁾	9 204	7,3	14,4
Verenigd Koninkrijk	41 544	22,4	21,0
Zweden ¹⁾	5 217	20,0	16,8

Bron: Eurostat, m.u.v. Nederland (StiSAN).

¹⁾ 2000.

²⁾ 1997.

³⁾ 1996.

⁴⁾ Voorlopig cijfer.

hoog als dat van Nederlandse tienermeisjes. Het cijfer voor het Verenigd Koninkrijk ligt bijna vier keer zo hoog als dat van Nederland (staat 3), en is vergelijkbaar met dat voor Nieuw-Zeeland. Australië laat van de Angelsaksische landen het minst ongunstige beeld zien, met circa 18 geboorten per duizend meisjes. Deze landen kennen niet alleen een hoog vruchtbaarheidscijfer onder tieners, maar ook een relatief groot aandeel van de allerjongsten in het totaal van de tienergeboorten. Eind jaren negentig lag het geboortecijfer onder meisjes van 15 tot en met 17 jaar in slechts twee landen (met een registratie) hoger dan 20 promille: de Verenigde Staten en Georgië (Singh en Darroch, 2000). Zeer jonge moeders zijn ook in het Verenigd Koninkrijk niet uitzonderlijk. Botting, Rosato en Woods (1998) rapporteren voor Engeland en Wales dat 9,4 per duizend teenagers van 13 tot en met 15 jaar in 1996 in verwachting raakten, en dat de helft van deze zwangerschappen door abortus werd beëindigd.

Om de hoge vruchtbaarheidscijfers in Angelsaksische landen te verklaren, zijn door onderzoekers verschillende hypothesen geformuleerd. Onder meer wordt verwezen naar het vermeende effect van de relatief grote inkomensongelijkheid in deze landen en naar de ambivalente wijze waarop wordt omgegaan met anticonceptie en seksuele voorlichting (AGI, 1994; Gauthier, 1996; Wellings en Wadsworth, 1999). Opmerkelijk daarbij is dat het beleid in deze landen vaak haaks staat op de aanbevelingen die uit de meeste studies naar voren komen, inclusief de studies die specifiek betrekking hebben op de situatie in de Verenigde Staten (o.a. Blum, 1997 en Russell, 1998). Het beleid lijkt dan ook meer te worden bepaald door morele opvattingen dan door pragmatisme. Zo werden de overwegend in een economische achterstandspositie verkerende tienermoeders in de Verenigde Staten door een nieuwe federale wetgeving in 1996, die voorzag in een verlaging van de uitkering van ongehuwde tienermoeders, nog verder gemarginaliseerd. Morele overwegingen – die overigens waarschijnlijk niet worden gedeeld door de meerderheid van de Amerikanen (Santow en Bracher, 1999) – spelen vooral in de zuidelijke staten een grote rol in de wijze waarop met seksuele voorlichting aan tieners wordt omgegaan. Eind jaren negentig werd de seksuele voorlichting aan scholieren vooral in de zuidelijke staten gegeven in het kader van 'just say no'- en 'abstinence only'-programma's. In deze staten was het niveau van de tienervruchtbaarheid ruim het dubbele van dat in de noordelijke staten, met een zeer hoog aandeel tienergeboorten onder de allerjongste meisjes en een zeer hoog abortuscijfer. Het gevolg van deze ambivalente houding tegenover seksuele voorlichting wordt door Santow en Bracher als volgt samengevat: "Although the minority that opposes a pragmatic appro-

ach to teenage sexuality has been unable to prevent American teenagers from engaging in sexual activity, it has obstructed the implementation of practical interventions to reduce the level of teenage pregnancy and parenthood". Voorstanders van de 'abstinence-only'-programma's wijzen desondanks op de daling van het aantal tienergeboorten sinds het begin van de jaren negentig, maar het leggen van een causale relatie is volgens Wertheimer et al. (2002) niet terecht, omdat tal van andere factoren gedurende deze periode eveneens in positieve zin veranderden. Het Verenigd Koninkrijk lijkt, ook in dit opzicht, meer op de Verenigde Staten dan op de andere landen van West-Europa. Tot de jaren zeventig maakte het Verenigd Koninkrijk min of meer dezelfde ontwikkelingen door als de rest van West-Europa, maar de forse daling in tienervruchtbaarheid die sindsdien elders is opgetreden, bleef er grotendeels uit. Het feit dat kinderen van tienermoeders een ten minste dubbel risico lopen om zelf tienermoeder te worden, in combinatie met het feit dat het aantal tienermoeders één generatie geleden een hoogtepunt bereikte, verklaart dan ook maar voor een klein deel de huidige, relatief zeer hoge cijfers voor Engeland en Wales (Rendall, 2003). Economische en educatieve aspecten spelen een grotere rol, en ook de samenstelling van de jeugd naar herkomst verklaart mogelijk ten dele de verschillen tussen het Verenigd Koninkrijk en het continent.

In het algemeen liggen de vruchtbaarheidscijfers onder tieners in de Europese Unie op een veel lager niveau dan die in de Verenigde Staten en verschillende Oost-Europese landen, zoals Rusland en Bulgarije. Het gemiddelde voor de huidige Europese Unie bedraagt slechts een kwart van het cijfer voor de Verenigde Staten (UNICEF, 2001). Nederland doet het daarbij, ondanks de voortgaande stijging van het aantal geboorten onder autochtone meisjes, binnen Europa beter dan gemiddeld.

De toename van het aantal tienergeboorten die in Nederland sinds medio jaren negentig heeft plaatsgevonden, deed zich ook in België voor. Onderzoek naar de achtergronden van deze ontwikkeling, dat ook inzicht zou kunnen geven in de Nederlandse situatie, is in België helaas schaars. Ook de multi-etnische aspecten van tienermoederschap zijn er, volgens het CGSO (2003a), nog nauwelijks onderzocht. In een overzicht van de feiten rond abortus suggereert het CGSO (2003b) echter wel dat de stijging van het aantal abortussen in België sinds het begin van de jaren negentig samenhangt met het feit dat voorlichtingscampagnes zeer nadrukkelijk zijn gericht op de preventie van soa en hiv/aids, maar niet op de preventie van zwangerschap. Het CGSO noemt de toename van abortus zorgwekkend, in het bijzonder de toename onder de 15- en 16-jarigen in België.

Ook in ons land is abortus in het afgelopen decennium toegenomen, en is het aandeel van de tieners in het totaal aantal gevallen van abortus eveneens gestegen. Ondanks deze verslechtering steekt Nederland, evenals in het geval van tienervruchtbaarheid, echter nog niet ongunstig af bij de meeste andere Europese landen. Ons land kent al lange tijd lagere abortuscijfers dan de meeste andere Europese landen. Ook in de periode vóór de legalisering van abortus, waren de Nederlandse cijfers relatief laag. De abortuscijfers liggen de laatste jaren echter wel iets hoger dan die van België en Duitsland, landen waarvandaan nog niet zo lang geleden vrouwen naar ons land kwamen om een abortus te ondergaan (Rademakers, 2002). De toename van dit cijfer kan grotendeels worden toegeschreven aan het groeiende aantal allochtone vrouwen dat een abortus laat verrichten. Echter ook onder autochtonen is sprake van een verslechtering van het anticonceptiegedrag, zoals ook blijkt uit de toename van het aantal seksueel overdraagbare aandoeningen.

Voorzover bekend is het abortuscijfer het hoogst in het Verenigd Koninkrijk, mogelijk ook waar het jonge tieners betreft (Health Education Authority, 1999). Zeer opvallend in staat 5 zijn de hoge abortuscijfers voor Scandinavische tieners. In deze landen blijkt abortus dus een belangrijke rol te spelen in de reductie van tienervruchtbaarheid, een situatie waaraan de eerdergenoemde pragmatische aanpak van de seksuele voorlichting kennelijk minder heeft bijgedragen dan in ons land.

5. Toekomstige ontwikkelingen

Ook als de recente gunstige trend onder allochtonen in de komende jaren aanhoudt, is op korte termijn geen sterke daling van het jaarlijks aantal nieuwe tiernormoeders te verwachten. Reden hiervan is enerzijds de toename van de risicobevoelking, het aantal meisjes van 15 tot 20 jaar, tot het eind van dit decennium (grafiek 5), en anderzijds de forse toename van het aandeel niet-westers allochtone meisjes in deze populatie. Laatstgenoemde toename compenseert grotendeels het neerwaartse effect van de vruchtbaarheidsdaling in deze groep. In grafiek 9 is de toekomstige ontwikkeling van het aantal tiernormgeboorten doorgerekend, met drie sterk verschillende aannames. Wordt uitgegaan van een in alle groepen, inclusief de autochtonen, afnemende tienervruchtbaarheid, dan zal het aantal tiernormgeboorten ook aan het eind van het huidige decennium nog niet beneden de 3 duizend per jaar liggen. Daarbij wordt verondersteld dat de vruchtbaarheid van autochtone meisjes tot 2020 weer zal dalen naar de in 1996 gemeten laagste waarde (bijna 3 geboorten per 1 000 meisjes) en dat de vruchtbaarheid van zowel eerste als tweede generatie niet-westerse allochtone meisjes in alle herkomstgroeperingen zal halveren. Het aandeel van de autochtone meisjes in het totaal van de tiernormgeboorten zou bij een afnemende vruchtbaarheid iets toenemen, van 45 naar 48 procent in 2020.

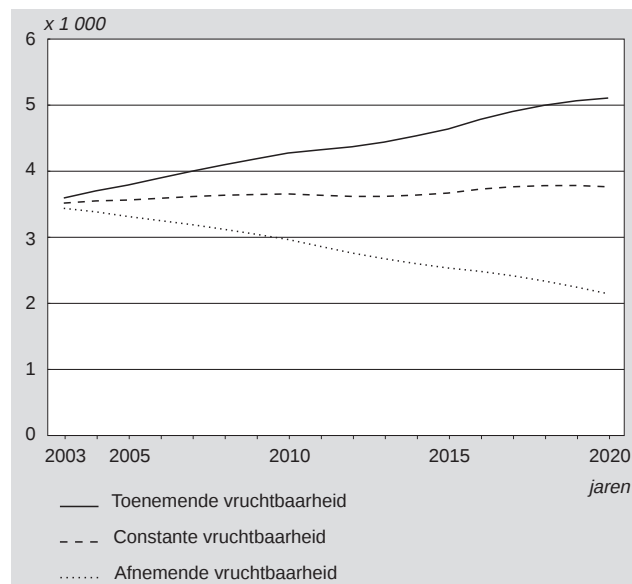
Verrassend is, op het eerste gezicht, het vrijwel gelijkblijvend aantal tiernormgeboorten in het geval van gelijkblijvende vruchtbaarheidscijfers. De risicobevoelking, en in het bijzonder het aantal niet-westerse allochtonen, neemt in de komende jaren immers relatief sterk toe. Volgens de allochtonenprognose zal de verhouding tussen de eerste en de tweede generatie echter sterk verschuiven ten gunste van de tweede generatie, die een aanzienlijk lagere vruchtbaarheid heeft. Alleen de eerste generatie van de 'overig niet-westerse allochtonen' zal nog iets toenemen. Het aandeel van de autochtone meisjes in het totaal van de tiernormgeboorten zou bij constante vruchtbaarheid slechts zeer licht toenemen, van 45 naar 46 procent in 2020.

De verwachte verandering in de aandelen van de eerste en tweede generatie in de allochtone populatie verklaart ook waarom het meest sombere scenario, een toename van de autochtone vruchtbaarheid en gelijkblijvende hoge allochtone vruchtbaarheid, niet zal leiden tot een dramatische toename van het jaarlijks aantal tiernormgeboorten. Bij dit scenario is uitgegaan van een voortzetting van de huidige opwaartse trend onder autochtone meisjes en een beëindiging van de neerwaartse trend onder allochtone meisjes. Het

aandeel van de autochtone meisjes zou in dit geval toenemen tot 54 procent in 2020.

Uit deze doorrekening van verschillende toekomstige ontwikkelingen blijkt duidelijk dat het niet aannemelijk is dat het jaarlijks aantal in de komende jaren onder de 3 duizend zal zakken. Ondanks de gunstige ontwikkelingen die zich vooral tot medio jaren negentig voordeden, en nu voordoen onder allochtone meisjes, zullen tiernormmoeders dan ook de aandacht van beleidsmakers blijven vragen.

9. Ontwikkeling jaarlijks aantal tiernormgeboorten bij afnemende, constante en toenemende vruchtbaarheid, 2003–2020

6. Discussie

De reputatie van Nederland als gidsland op het gebied van tiernormgeboorten en abortus is al enkele jaren aan het afbrokkelen. Tiernormgeboorten gelden als een symptoom van maatschappelijk ongewenste ontwikkelingen, en leiden vaak tot slechtere maatschappelijke kansen voor de betrokkenen. Tiernormzwangerschapen kennen in medisch opzicht een minder goede prognose, met een verhoogde kans op vroeggeboorte en perinatale sterfte. Dit geldt in versterkte mate voor jonge moeders die besmet zijn met *Chlamydia* (Fiscella, 1996), een besmetting waarvoor een hoge prevalentie is aangetoond onder zwarte Amsterdamse tieners (Van der Hoek et al., 1999).

Juist in deze achterstandsgroepen zouden tieners weinig stimulans ervaren om een zwangerschap te voorkomen. Het vermijden van zwangerschap geeft hun immers geen betere kansen in het leven (Treffers, 2003). De opmerkelijke recente ontwikkelingen rond tiernormgeboorten – een verdere toename onder autochtone meisjes en een plotselinge afname onder de klassieke niet-westers allochtone herkomstgroeperingen – duidt er echter op dat de situatie niet over de gehele linie verslechtert, en dat er onder belangrijke doelgroepen van de preventie sprake is van een positieve ontwikkeling.

Voor een verklaring van deze recente ontwikkelingen, in het bijzonder onder meisjes van 17 jaar en jonger, kunnen ten minste twee hypothesen worden geformuleerd. De eerste hypothese is dat een betere, meer 'op maat gesneden' seksuele voorlichting van scholieren in het voortgezet onderwijs (vooral) onder niet-westers allochtone meisjes een positief effect heeft gehad. In de afgelopen jaren is weliswaar geen grootschalige voorlichtingscampagne gehouden om ongewenste zwangerschappen te voorkomen, maar is wel de voorlichting aan scholieren in de onderbouw van het voortgezet onderwijs verbeterd. In 2001 werd een vernieuwde versie van het al

tien jaar meestgebruikte lespakket 'Lang Leve de Liefde' geïntroduceerd. Hierbij boden de GGD-en uitgebreide ondersteuning, vooral door middel van tweedaagse trainingen van docenten. Uit effectonderzoek is inmiddels gebleken dat dit vernieuwde pakket een belangrijke bijdrage kan leveren aan het veilig-vrijgedrag van vmbo-leerlingen, en dat de getrainde docenten positievere resultaten behalen dan docenten die niet zijn begeleid (Poelman, 2003). Het feit dat het lespakket specifiek is gericht op de onderbouw van het vmbo, een schoolsoort waarin de niet-westers allochtone jeugd bovengemiddeld is vertegenwoordigd, zou dan kunnen verklaren waarom het effect wel zichtbaar is in de vruchtbaarheidscijfers van niet-westers allochtone meisjes, maar niet in die van autochtone meisjes. Daarbij is het bovendien aannemelijk dat allochtone meisjes een relatief grote informatieachterstand hebben. Uit het effectonderzoek van 'Lang Leve de Liefde' blijkt inderdaad dat vooral islamitische en, in mindere mate, Caribische scholieren naar verhouding weinig informatie krijgen van hun ouders en veel informatie via vrienden en de media (Vanweesenbeek, 2003). Het onderzoek vindt een significante stijging in het gebruik van een condoom bij de eerste keer seks, vooral onder niet-westers allochtone jongens. Bij niet-westers allochtone meisjes is het pilgebruik bij de eerste keer seks zelfs meer dan verdrievoudigd. Desondanks wordt er door veel vmbo-scholieren aanzienlijk seksueel risico gelopen. Bijna een op de vier gebruikt bij de eerste keer seks pil noch condoom, en vooral allochtone meisjes gebruiken relatief vaak geen enkele bescherming.

De tweede hypothese is dat de daling van het aantal tienergeboorten onder niet-westers allochtone meisjes, ondanks de hierboven genoemde preventieve maatregelen, niet het gevolg is van minder tienerzwangerschappen, maar van meer abortus in deze groep. Uit de recente rapportage van StiSAN (Wijsen en Rademakers, 2003) blijkt dat het aantal gevallen van abortus onder tienermeisjes in 2002 met bijna 7 procent was toegenomen ten opzichte van het voorgaande jaar (staat 2). Rekening houdend met de toename van de risicobevolking, was er echter nauwelijks sprake van een toenemend abortuscijfer.

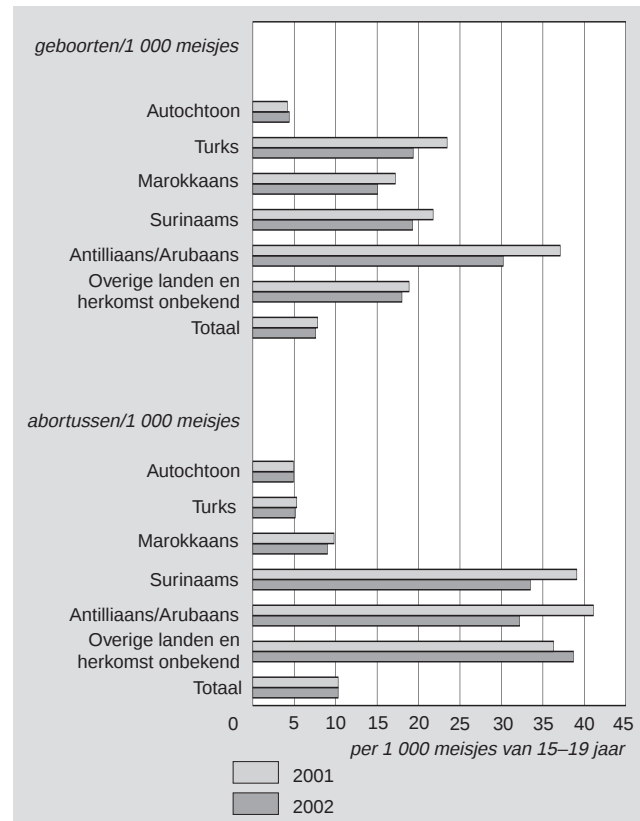
Voor de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse herkomstgroeperingen geldt echter dat zowel het aantal tienergeboorten als het aantal abortussen onder tienermeisjes in 2002 beduidend was afgenomen (grafiek 10). Bij deze groepen, die overigens nog steeds relatief ongunstige cijfers laten zien, is dus sprake van een daling van de tienervruchtbaarheid door betere preventie.

Dit geldt niet voor de overig niet-westerse herkomstgroepering (in de grafiek, in navolging van de StiSAN-rapportage, samengevoegd met de westerse allochtonen). In deze groep, die in 2002 15,4 duizend meisjes van 15–19 jaar telde en daarmee qua omvang de klassieke herkomstgroeperingen is voorbijgestreefd, is het aantal abortussen toegenomen. Wordt rekening gehouden met het veel lagere abortuscijfer onder westers allochtone meisjes, dan kan worden gesproken van een zeer hoog abortuscijfer in de groep 'overig niet-westerse allochtonen'. De lichte daling van het vruchtbaarheidscijfer in deze groep kan dan ook, anders dan bij Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse meisjes, worden toegeschreven aan een toename van abortus. Het is aannemelijk dat deze 'overig niet-westerse' herkomstgroepering moeilijk bereikbaar is voor preventieve maatregelen.

Voor Marokkaanse en vooral Turkse meisjes gelden veel lagere abortuscijfers, die in het geval van Turkse tieners vergelijkbaar zijn met die voor autochtone tieners. Het abortuscijfer is onder Turkse en Marokkaanse meisjes ten opzichte van het voorgaande jaar iets afgenomen, zodat ook met betrekking tot deze herkomstgroepering kan worden geconcludeerd dat de daling van het aantal tienergeboorten vooral een gevolg is van betere preventie.

Onder autochtone meisjes, ten slotte, is het aantal geboorten per duizend meisjes toegenomen, terwijl het aantal gevallen van abortus min of meer gelijk is gebleven. Ook voor deze groep geldt dus dat de zwangerschapspreventie is verslechterd.

10. Levendgeborenen en abortus per 1 000 meisjes van 15–19 jaar naar herkomstgroepering, 2001 en 2002

Samenvattend kan worden gesteld dat de recente ontwikkeling rond het vruchtbaarheidscijfer van tieners het gevolg is van betere preventie onder de klassieke niet-westerse herkomstgroeperingen, maar dat de preventie onder autochtone en (vooral) de 'overig niet-westerse' herkomstgroepering is verslechterd. Aangezien beide laatstgenoemde groepen relatief groot zijn, is het bij een voortzetting van de ontwikkelingen zoals in 2002 waargenomen niet waarschijnlijk dat de recente daling van het vruchtbaarheidscijfer de voorbode is van een langdurige neerwaartse trend. Om een dergelijke voortgaande daling tot stand te kunnen brengen, zal – onder meer – de door Wijsen en Rademakers (2003) geconstateerde vermindering in de omvang en kwaliteit van de preventie van ongewenste zwangerschap, in het bijzonder onder de moeilijk bereikbare groepen, moeten worden tegengegaan.

Literatuur

Achterberg, P. en P. Kramers, 2001, Een gezonde start? RIVM rapport 271558 003. RIVM, Bilthoven.

Alan Guttmacher Institute, 1994, Sex and America's teenagers. AGI, New York.

Blum, R., 1997, Reducing the risk: connections that make a difference in the lives of youth. University of Minnesota, Minneapolis.

Botting, B., M. Rosato en R. Wood, 1998, Teenage mothers and the health of their children. Population Trends, autumn 1998.

Butzelaar, E., 1996, Vruchtbaarheidsgedrag van allochtonen. Maandstatistiek van de Bevolking, januari 1996, blz. 10–13. CBS, Voorburg/Heerlen.

CGSO, 2003a, Tienermoeders in België. Feiten. CGSO Fact Sheet, www.cgso.be/feiten/tiener.htm.

- CGSO, 2003b, Abortus in België. Feiten. CGSO Fact Sheet, www.cgso.be/feiten/abortus.htm.
- Crombrugge, L. van, en S. Janssens, 2003, Erkenning van de kwaliteit. Kroniek van abortus. In: CGSO, Jaarboek seksualiteit relaties geboorteregeling. CGSO, Gent.
- Duin, C. van, 2002, Hogere zuigelingensterfte in minder welvarende gebieden en onder niet-westerse allochtonen in Nederland. Maandstatistiek van de Bevolking, maart 2002, blz. 4–6. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Enk, W.J.J., W.H.M. Gorissen en A. van Enk, 2000, Teenage pregnancy and ethnicity in the Netherlands: frequency and obstetric outcome. *European Journal of Contraception and Reproductive Health Care* 5, blz. 77–84.
- Fiscella, K., 1996, Racial disparities in preterm births. The role of urogenital infections. *Public Health Reports* 111, blz. 104–115.
- Furstenberg, F.F., 1998, When will teenage childbearing become a problem? The implications of western experience for developing countries. *Studies in Family Planning* 29(2), blz. 246–253.
- Garssen, J., 2003, Minder allochtone tienermoeders. CBS-web-magazine, 27 oktober 2003, www.cbs.nl.
- Garssen, J. en A. Sprangers, 2000, Aantal tienermoeders toch weer iets gestegen. Maandstatistiek van de Bevolking, januari 2000, blz. 23–25. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Garssen, J. en A. Sprangers, 2001, Aantal tienermoeders weer toegenomen. Maandstatistiek van de Bevolking, februari 2001, blz. 4–5. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Gauthier, A.H., 1996, The state and the family: a comparative analysis of family policies in industrialized countries. Oxford University Press, Oxford.
- Graaf, A. de, 2004, Geboorteregeling in 2004. Bevolkingstrends 52(1), blz. 23–27. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Health Education Authority, 1999, Summary bulletin: Reducing the rate of teenage conceptions. HEA, London.
- Hoek, J.A.R. van der, et al., 1999, Opportunistische screening op genitale infecties met Chlamydia trachomatis onder de seksueel actieve bevolking in Amsterdam. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 143, blz. 668–672.
- Laar, M.J.W. van de, M.G. van Veen en A.J.J. Coenen, 2003, Registratie van soa en hiv bij GGD-en en soa-poliklinieken: jaarverslag 2002. RIVM-rapport 441500015. RIVM, Bilthoven.
- Manlove, J. et al., 2000, Explaining demographic trends in teenage fertility, 1980–1995. *Family planning perspectives* 32(4), blz. 166–175.
- Mouthaan, I., M. de Neef en J. Rademakers, 1998, Abortus in multicultureel Nederland. NISSO/Eburon, Delft.
- NCHS, 2003, US pregnancy rate down from peak; births and abortions on the decline. NCHS news release, 31 Oct. 2003.
- Poelman, J. et al., 2003, Lespakket Lang Leve de Liefde bevordert veilig vrijen. Soa bulletin 24(4), blz. 11–14.
- Poot, A., 2001, Alleenstaande minderjarige asielzoekers en zwangerschap. Scriptie opleiding Jeugdgezondheidszorg. TNO, Leiden.
- Rademakers, J., 2002, Abortus in Nederland 1993–2000. StiSAN, Heemstede.
- Rendall, M.S., 2003, How important are inter-generational cycles of teenage motherhood in England and Wales? A comparison with France. *Populations Trends* 111(1), blz. 27–37.
- Russell, S.T., 1998, Sex education content and teenage motherhood. *Childhood* 5(3), blz. 283–301.
- Santow G. en M. Bracher, 1999, Explaining trends in teenage childbearing in Sweden. *Studies in Family Planning* 30(3), blz. 169–182.
- Singh, S. en J.E. Darroch, 2000, Adolescent pregnancy and childbearing: levels and trends in developed countries. *Family Planning Perspectives* 32(1), blz. 14–23.
- Son-Schoones, N. van, B. Ensink en M. Akkermans, 2003, Zwangerschap ten gevolge van seksueel geweld. Een pilot-study bij hulpverleners. RNG-studies, nr. 1. Eburon, Delft.
- Spivak, H. en M. Weitzman, 1987, Social barriers faced by adolescent parents and their children, *Journal of the American Medical Association* 258(11), blz. 1500–1504.
- Sprangers, A.H., 1998, Vruchtbaarheid van in het buitenland geboren vrouwen. Maandstatistiek van de Bevolking, juli 1998, blz. 8–10. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Stichting Farmaceutische Kengetallen, 2003, Pilgebruik blijft dalen. *Pharmaceutisch Weekblad*, 28.
- Treffers, P.E., 2003, Tienerszwangerschappen, een mondiaal probleem. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 147(47), blz. 2320–2325.
- UNICEF, 2001, A league table of teenage births in rich nations. Innocenti report no. 3. Innocenti Research Centre, Florence.
- Vanweesenbeeck, I., F. Bakker, M. van Fulpen, T. Paulussen, J. Poelman en H. Schaalma, 2003, Seks en seksuele risico's bij vmbo-scholieren anno 2002. *Tijdschrift voor Seksuologie* 26, blz. 30–39.
- Vogels, T., S.E. Buitendijk, J. Bruil, N.S. Dijkstra en T.G.W.M. Paulussen, 2002, Jongeren, seksualiteit, preventie en hulpverlening. Een verkenning van de situatie in 2002. TNO-rapport 2002.281. TNO, Leiden.
- Wellings, K. en J. Wadsworth, 1999, Family influences on teenage fertility. In: McRae, S. (red.), *Changing Britain: families and households in the 1990s*. Oxford University Press, Oxford.
- Wertheimer, R., J. Jager en K. Anderson Moore, 2002, State policy initiatives for reducing teen and adult nonmarital childbearing: family planning to family caps. In: *New federalism: issues and options for States*. No. A-43. The Urban Institute, Washington D.C.
- Wijsen, C. en J. Rademakers, 2003, Abortus in Nederland 2001–2002. Verslag van de landelijke abortusregistratie. RNG-studies, nr. 5. Eburon, Delft.

Geboorteregeling in 2003

Arie de Graaf

In 2003 gebruikte 67 procent van de 18–45-jarige vrouwen in Nederland een methode om een zwangerschap te voorkomen, was 8 procent zwanger of wilde zwanger worden, was 8 procent onvruchtbaar en gebruikte 17 procent geen methode. Van de vrouwen die geen vaste vriend hadden, paste 44 procent geboorteregeling toe. Het aandeel vrouwen dat de pil gebruikt is de laatste jaren enigszins afgenomen.

1. Inleiding

Geboorteregeling is gemeengoed geworden, en dit geldt bij uitstek voor Nederland. In ons land is, vergeleken met andere Europese landen, het percentage vrouwen dat een methode gebruikt relatief hoog (United Nations, 2001). Daarnaast trekt het lage aantal tienerzwangerschappen internationaal de aandacht. In 1970 was nog 4 procent van alle vrouwen die een kind kregen jonger dan 20 jaar, in de jaren negentig was dit aandeel gezakt tot één procent. Nederland behoort daarmee tot de landen waar tienerzwangerschappen en tienermoeders het minst voorkomen. Het bekleedt deze gunstige positie nog steeds, al is het aantal geboorten uit tienermoeders de afgelopen jaren wel toegenomen. Dit aantal bedroeg medio jaren negentig ongeveer 2,5 duizend, maar is sindsdien weer toegenomen tot 3,5 duizend in 2002 (Garssen, 2004).

Het succesvolle geboorteregelend gedrag wordt bovendien bevestigd door het feit dat in 1998 bijna 70 procent van de 18–49-jarige vrouwen een methode gebruikte om een zwangerschap te voorkomen (De Graaf, 1998). Om na te gaan of dit gedrag zich in recente jaren heeft voortgezet, zijn ook in het Onderzoek Gezinsvorming 2003 vragen opgenomen over geboorteregeling. De in dit artikel gepresenteerde onderzoeksresultaten zijn grotendeels afkomstig uit het Onderzoek Gezinsvorming 2003. In de periode februari–juni 2003 zijn 4,2 duizend vrouwen en 3,9 duizend mannen, in leeftijd variërend van 18 tot en met 62 jaar, ondervraagd.

Niet iedereen past een methode toe. Daarvoor kunnen verschillende redenen bestaan, zoals een zwangerschap, onvruchtbaarheid, principiële bezwaren of het ontbreken van seksuele contacten. Over dit laatste aspect zijn in het onderzoek geen vragen gesteld, maar de afwezigheid van een (vaste) relatie met een mannelijke partner kan daarvoor een indicatie zijn. Desondanks kunnen uiteraard ook vrouwen zonder relatie een methode gebruiken. Daarbij kan men denken aan pilgebruik op medische gronden. Ook is het mogelijk dat een relatie zojuist is verbroken. Verder kunnen sporadische of wisselende seksuele contacten reden zijn voor het toepassen van anticonceptie.

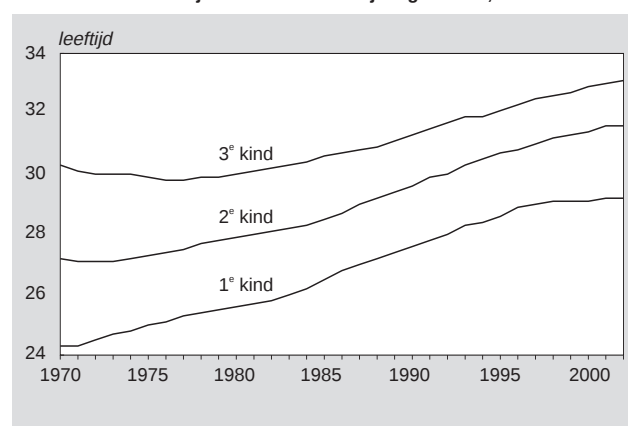
2. Ontwikkelingen rond geboorten

Er zijn twee redenen waarom geboorteregeling wordt toegepast. Enerzijds kan met geboorteregeling het aantal kinderen worden gepland, anderzijds is het mogelijk het tijdstip van de geboorten beter te regelen. Wat het aantal kinderen betreft, hebben zich de laatste jaren nauwelijks nog veranderingen voorgedaan. Vrouwen die kinderen willen, hebben een duidelijke voorkeur voor twee kinderen. Dat was tien jaar geleden zo en dat is ook nu nog het geval.

Wat het tijdstip van de geboorte van de kinderen betreft, doen zich wel nog steeds veranderingen voor. Lag in 1980 de gemiddelde leeftijd van de vrouw bij de geboorte van het eerste kind op 25,6 jaar, in 2002 was dit 29,2 jaar (grafiek 1). Een derde kind,

waarvoor één op de vijf vrouwen kiest, wordt daardoor ook op steeds hogere leeftijd van de moeder geboren (in 2002 gemiddeld 33,1 jaar). Wel kan worden geconstateerd dat de stijging van de gemiddelde leeftijd bij de geboorte van het eerste kind sterk is afgenomen.

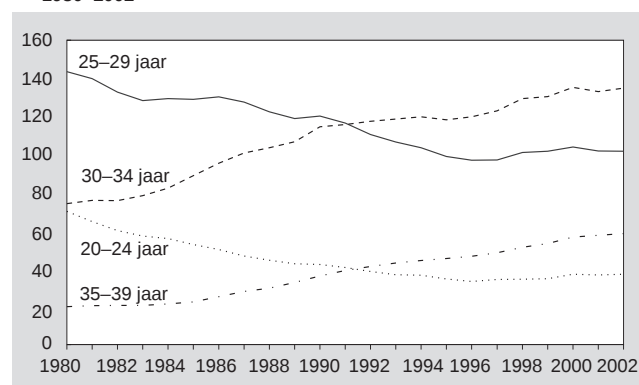
1. Gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte, 1970–2002

De stijging van de leeftijd waarop vrouwen hun kinderen krijgen, hangt samen met een daling van de vruchtbaarheid op jongere leeftijd en een stijging van de vruchtbaarheid van vrouwen boven de 30 jaar. Uit grafiek 2 blijkt duidelijk dat de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers voor vrouwen van 30 jaar of ouder een stijgende trend vertonen. In de tweede helft van de jaren tachtig is deze stijgende trend begonnen en deze heeft aangehouden tot de eeuwwisseling. Aan het begin van deze eeuw is het uitstel van kinderen tot stilstand gekomen. Het aantal kinderen dat wordt geboren uit vrouwen onder de 30 jaar is namelijk op hetzelfde niveau gebleven. Voorts blijkt dat de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers voor vrouwen van 30 jaar of ouder niet meer zo snel toenemen als in de jaren tachtig en negentig.

Vier op de tien kinderen die in de periode 2000–2002 zijn geboren hebben een moeder die bij de geboorte jonger was dan 30 jaar. In 1990 hadden nog bijna zes op de tien geborenen een moeder jonger dan 30 jaar. Het langer volgen van onderwijs door vrouwen en de toegenomen arbeidsparticipatie zijn factoren die een rol

2. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers per 1 000 vrouwen, 1980–2002

spelen bij de stijging van de leeftijd waarop vrouwen kinderen krijgen. Omdat het combineren van werk en kinderen voor veel vrouwen (en hun partner) problemen oplevert, wachten velen enige tijd met het krijgen van kinderen.

3. Geboorteregeling anno 2003

In *staat 1* worden cijfers over het geboorteregelend gedrag van vrouwen in 2003 vergeleken met die voor 1998. Vrouwen worden onderscheiden naar het wel of niet vruchtbaar zijn. Woont een vrouw samen met echtgenoot of vriend en is ten minste een van beiden onvruchtbaar, dan wordt ze ingedeeld in de categorie 'onvruchtbaar'. De vrouwen die aangeven kinderen te kunnen krijgen (althans geen reden hebben om daaraan te twijfelen) worden onderscheiden naar het al dan niet zwanger zijn of zwanger willen worden. De overige vrouwen worden onderscheiden naar het gebruik van een geboorteregelende methode, waaronder ook sterilisatie om reden van anticonceptie.

Met uitzondering van de vrouwen van 40–45 jaar is de pil in 2003 veruit favoriet. Wel blijkt uit de cijfers dat de pil de afgelopen vijf jaar duidelijk terrein heeft verloren in alle leeftijdsgroepen, met uitzondering van vrouwen boven de veertig jaar. De daling van het pilgebruik in de leeftijdsgroepen 25–29 jaar en 30–34 jaar hangt onder meer samen met de stijging van de leeftijd waarop vrouwen kinderen krijgen. Het blijkt dat in 2003 circa 5 procent meer vrouwen rond de dertig zwanger zijn of zwanger willen worden dan in 1998. De afname van het pilgebruik kan mogelijk ook veroorzaakt zijn door negatieve berichtgeving, eind jaren negentig, rond de derde-generatiepillen, die een verhoogde kans op trombose zouden geven (Van Lunsen, 2002).

De daling van het pilgebruik blijkt ook uit de gezondheidsenquêtes van het CBS. Uit Frenken (2003) blijkt dat 42 procent van de vrouwen in de vruchtbare leeftijdsklasse in 2002 de pil gebruikten. Dit percentage komt overeen met het aandeel vrouwen dat in het Onderzoek Gezinsvorming aangaf de pil als anticonceptiemiddel te gebruiken (41 procent). Uit de gezondheidsenquêtes blijkt voorts dat de recente afname van het pilgebruik wordt veroorzaakt door vrouwen die bij het ziekenfonds zijn verzekerd.

Door de daling van het pilgebruik onder jongeren vormen zij een steeds grotere risicogroep voor het ongewenst zwanger raken. Opvallend is dat de aantallen abortussen en tienerzwangerschappen de laatste jaren een stijging laten zien. In 2002 werden ruim

4,4 duizend abortussen uitgevoerd bij tieners, tegen 3,9 duizend in 2000 (Wijsen en Rademakers, 2003). In 2002 werden 16,2 per duizend tieners zwanger, tegen 10,4 in 1990. Zowel zwangerschap als abortus onder tieners is dus aan het toenemen (zie ook Garssen, 2004).

Sterilisatie laat een vrij stabiel patroon zien. Meer mannen dan vrouwen ondergaan deze ingreep. Op dit punt is Nederland koploper, want in vrijwel alle landen laten meer vrouwen dan mannen zich steriliseren. Van de paren waarvan de vrouw nu ouder is dan 48 jaar heeft echter vaker de vrouw dan de man zich laten steriliseren.

Het gebruik van een condoom zonder andere methode van anti-conceptie is in alle leeftijdsgroepen constant gebleven. Dit geldt ook voor het spiraaltje. De combinatie van condoom en pil wordt voornamelijk door jongeren toegepast. Van de 18–24-jarige vrouwen gebruikte in 2003 bijna twee derde de pil. Van deze pilgebruiksters bleek een op de zes ook nog het condoom te gebruiken. Bij oudere vrouwen ligt dit aandeel op 4 procent.

Voor jongeren is condoomgebruik eerder gericht op 'veilig vrijen' dan op het voorkomen van een zwangerschap. Uit de cijfers mogen echter geen conclusies worden getrokken over 'onveilig vrijen'. De vraagstelling in het Onderzoek Gezinsvorming had namelijk betrekking op het gebruik van geboorteregelende methoden ter voorkoming van een zwangerschap en niet op het gebruik van methoden om veilig te vrijen.

Pessarium, coïtus interruptus, periodieke onthouding en/of zaad-dodende pasta's (overige methoden) worden relatief weinig toegepast. Voor alle leeftijdsgroepen is het aandeel vrouwen dat geen geboorteregelende methode gebruikt sinds 1998 constant gebleven. Het wel of niet toepassen van een geboorteregelende methode hangt vaak sterk af van de vraag of een vrouw al dan niet een vaste relatie heeft. Het aandeel vrouwen in de vruchtbare leeftijd zonder vaste relatie blijkt in de afgelopen vijf jaar niet noemenswaardig te zijn gestegen.

Voor de leeftijdsgroep van 40 tot en met 45 jaar wordt een onvruchtbaarheidscijfer waargenomen van 20 procent. Ten opzichte van jongere vrouwen is dit een hoog percentage. Uit nadere analyse op grond van het Onderzoek Gezinsvorming blijkt dat dit te maken heeft met het feit dat men, met het vorderen van de leeftijd, een toenemende kans heeft op onvruchtbaarheid ten gevolge van ziekte, ongeval of operatie.

Staat 1
Vrouwen naar geboorteregelende methode

Leeftijd bij interview	Jaar van interview	Pil, prikpil	Sterilisatie		Spiraal	Condoom	Overig methoden ¹⁾	Geen		Onvruchtbaar ²⁾	Totaal
			Vrouw	Partner				zwanger of wil zwanger worden	overig		
		%									abs.=100%
18–19 jaar	1998	65	0	0	0	3	0	0	32	0	218
	2003	57	0	0	0	4	1	2	35	0	140
20–24 jaar	1998	71	0	0	0	4	1	5	19	0	646
	2003	67	0	0	3	6	1	3	20	0	394
25–29 jaar	1998	66	0	1	3	6	0	11	11	1	830
	2003	56	1	0	5	7	2	15	12	2	397
30–34 jaar	1998	47	2	4	3	10	1	14	16	3	875
	2003	39	1	3	5	10	2	19	18	4	502
35–39 jaar	1998	36	7	13	4	6	2	7	18	7	841
	2003	30	5	13	6	9	2	8	16	11	489
40–45 jaar	1998	22	12	19	4	6	2	1	16	17	910
	2003	23	10	18	5	7	2	1	15	20	611
Totaal 18–45 jaar	1998	48	4	8	3	7	1	7	16	6	4 322
	2003	41	4	8	4	8	2	8	17	8	2 533

¹⁾ Inclusief methode onbekend.

²⁾ Indien samenwonend met echtgenoot of vriend: één van beiden of beiden onvruchtbaar.

In *grafiek 3* wordt het geboorteregelend gedrag van vrouwen in 2003 vergeleken met cijfers voor de jaren tachtig en negentig. De vrouwen worden in vier groepen onderscheiden: 'zwanger of wil zwanger worden', 'gebruikt geboorteregelende methode', 'gebruikt geen geboorteregelende methode' en 'onvruchtbaar'.

Voor jongeren van 18–24 jaar daalde eind jaren negentig en begin deze eeuw het gebruik van anticonceptie enigszins, na een stijging in de jaren tachtig en begin jaren negentig. De toename van geboorteregeling in laatstgenoemde periode moet worden toegeschreven aan het stijgende pilgebruik. De introductie van een nieuwe generatie laaggedoseerde pillen, waarvan de bijwerkingen minimaal zijn, was hier mede debet aan. Ook kan de stijging van het pilgebruik op jonge leeftijd worden verklaard uit het feit dat vrouwen van 18–24 jaar voor het merendeel ouders hebben voor wie het gebruik van de pil geen onbekend verschijnsel is. De pil is uit de taboesfeer geraakt en is daarmee toegankelijker geworden voor hun dochters.

Voor vrouwen in de leeftijdsgroep van 25–29 jaar is het aandeel dat geboorteregeling toepast in de jaren negentig verder toegenomen. Dit heeft te maken met het feit dat het krijgen van kinderen werd uitgesteld. Omdat het uitstelgedrag binnen deze leeftijdsgroep begin deze eeuw tot stilstand is gekomen, is het gebruik van anticonceptie enigszins afgenomen.

Het aandeel vrouwen van 30–34 jaar dat geboorteregeling toepast, neemt in de tijd gezien af. Dit komt enerzijds omdat meer vrouwen zwanger zijn of zwanger willen worden, wat samenhangt met het uitstel van kinderen. Anderzijds neemt het aandeel vrouwen zonder partner af.

4. Redenen om geen geboorteregeling toe te passen

Het al dan niet hebben van een vaste relatie is sterk van invloed op het toepassen van anticonceptie. *Staat 2* brengt de situatie in beeld. Het blijkt dat van de 18–45-jarige vrouwen die geen man of vaste vriend hebben, 44 procent een (redelijk) betrouwbare methode van geboorteregeling (pil, sterilisatie, spiraaltje of condoom) gebruikt. Het aandeel vrouwen dat geen methode gebruikt, bedraagt 49 procent. Voor de vrouwen met een relatie bedragen deze percentages respectievelijk 74 en 8. Voorts gebruikt 11 procent van de vrouwen met een relatie geen geboorteregeling wegens een (poging tot) zwangerschap.

Wordt onderscheid gemaakt naar leeftijd, dan blijkt dat onder de 18–24-jarige vrouwen zonder vaste relatie de helft een geboorteregelende methode toepast. Negen op de tien jonge vrouwen met een relatie gebruikt een methode.

Van de 35–45-jarige vrouwen die geen relatie hebben, past ongeveer de helft geen anticonceptie toe. Onder vrouwen die wel een relatie hebben ligt dit aandeel op 8 procent. Ten slotte blijkt dat voor de oudste groep vrouwen die geen relatie heeft, sterilisatie als anticonceptiemethode op de tweede plaats komt (7 procent). Het aantal gescheiden vrouwen dat alleenwoont, is hier mede debet aan.

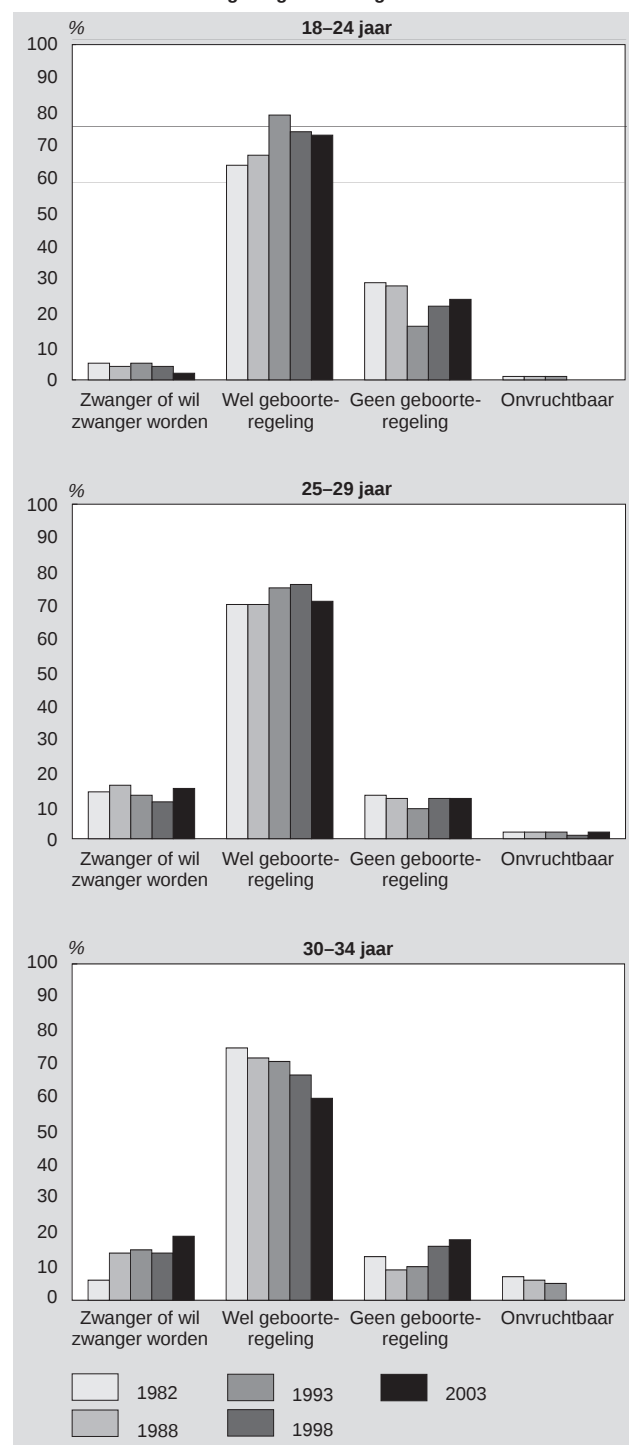
Aan vruchtbare vrouwen is gevraagd waarom ze begin 2003 geen voorbehoedmiddel gebruikten.

Staat 3 geeft een overzicht van de antwoorden. Twee derde van de jonge vrouwen noemt het ontbreken van een relatie als reden voor het niet toepassen van anticonceptie. Voor de oudste groep vrouwen ligt dit aandeel rond de 40 procent. Een op de drie vrouwen van 18–45 jaar is zwanger of wil zwanger worden, en gebruikt daarom uiteraard geen methode. Het aandeel vrouwen dat principieel tegen het gebruik van anticonceptiemiddelen is, bedraagt ongeveer 5 procent.

5. Sterilisatie op steeds hogere leeftijd

Uit de in *staat 1* gepresenteerde gegevens blijkt dat het aandeel gesteriliseerde personen per leeftijdsgroep enigszins is gedaald. Deze ontwikkeling wordt in verband gebracht met het op latere leeftijd moeder worden. Om meer inzicht te krijgen in de veranderingen in het sterilisatiepatroon wordt in *grafiek 4* voor vier geboor-

3. Vrouwen naar wel of geen geboorteregelende methode

tegeneraties een beeld geschetst van de leeftijdsspecifieke percentages gesteriliseerde vrouwen, dan wel vrouwen wier partner is gesteriliseerd. Bij vergelijking van de cijfers van de geboortecohorten 1950–1954 en 1955–1959 is het uitsteleffect duidelijk waarneembaar. Op de leeftijd van 32 jaar is het verschil groter dan op de leeftijd van 38 jaar. Bij vergelijking van de cijfers van 1955–1959 en 1960–1964 is het inhaaleffect (nog) niet waarneembaar.

Voorts blijkt dat veel minder vrouwen die in de tweede helft van de jaren zestig zijn geboren zich hebben laten steriliseren of een gesteriliseerde partner hebben dan vrouwen uit de jaren vijftig of begin jaren zestig. Op 33-jarige leeftijd is voor de vier gepresenteerde geboortegeneraties vrouwen respectievelijk 18, 13, 11 en 7 procent gesteriliseerd (inclusief sterilisatie van de partner). Het percentage vrouwen uit cohort 1950–1954 dat gesteriliseerd is of een gesteriliseerde partner heeft, ligt uiteindelijk rond de 35.

Staat 2
Vrouwen naar wel of geen relatie en geboorteregeliende methode

Leeftijd bij interview	Relatie met mannelijke partner/vriend of echtgenoot	Pil, prikpil	Sterilisatie		Spiraal	Condoom	Overig methoden ¹⁾	Geen		Onvruchtbaar ²⁾	Totaal
			Vrouw	Partner				zwanger of wil zwanger worden	overig		
		%									abs.=100%
18–24 jaar	geen wel	43	0		0	3	3				208
		78	0	0	3	7	0	4	51	0	328
25–34 jaar	geen wel	40	0		4	3	2				173
		48	1	2	6	10	2	21	45	6	727
35–45 jaar	geen wel	16	7		4	2	2				189
		28	8	19	6	9	2	5	50	19	913
Totaal 18–45 jaar	geen wel	33	3		3	3	2				570
		44	4	10	5	9	2	11	49	8	1 968

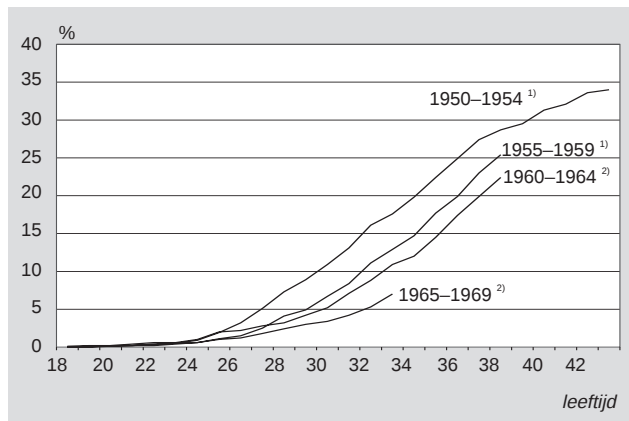
¹⁾ Inclusief methode onbekend.

²⁾ Indien samenwonend met echtgenoot of vriend: één van beiden of beiden onvruchtbaar.

Staat 3
Vruchtbare vrouwen die geen geboorteregeliende methode toepassen naar de reden voor het niet toepassen

Leeftijd bij interview	Zwanger of wil zwanger worden	Geen relatie op dit moment	Principieel tegen anticonceptie	Geen anticonceptie nodig	Andere redenen	Totaal
%						abs.=100%
18–24 jaar	10	67	5	6	12	141
25–34 jaar	53	22	2	6	18	289
35–45 jaar	21	40	6	8	27	210
Totaal 18–45 jaar	32	38	4	6	19	640

4. Percentage vrouwen die ooit gesteriliseerd zijn of wier partner is gesteriliseerd per geboortegeneratie

Bron: ¹⁾ Onderzoek Gezinsvorming 1998.

²⁾ Onderzoek Gezinsvorming 2003.

6. Tot slot

Dit onderzoek concludeert dat geboorteregeling in Nederland nog steeds vrij frequent wordt toegepast, ook al is het pilgebruik enigszins afgenomen. Van de 18–45-jarige vrouwen blijkt begin 2003 twee derde een methode te gebruiken om een zwangerschap te voorkomen, 17 procent geen methode te gebruiken, 8 procent in verwachting te zijn of een poging daartoe te doen, en 8 procent onvruchtbaar te zijn. In vergelijking met andere landen is Nederland op het gebied van gezinsplanning nog steeds succesvol. De gevolgen van het effectieve anticonceptiegebruik komen tot uiting

in een laag abortuscijfer en een relatief laag aantal tienerzwangerschappen. In 2002 ondergingen negen op de duizend in Nederland woonachtige vrouwen een abortus. Wel moet worden opgemerkt dat het abortuscijfer (het jaarlijks aantal abortusingrepen per duizend vrouwen in de vruchtbare levensfase, van 15 tot en met 44 jaar) in Nederland sinds de jaren negentig een stijging vertoont. In 1990 ondergingen namelijk vijf op de duizend in Nederland woonachtige vrouwen een abortus (Wijsen en Rademakers, 2003). Ondanks deze stijging liggen de cijfers voor enkele andere westerse landen beduidend hoger: in 1998 bedroeg dit cijfer voor het Verenigd Koninkrijk 16, voor Zweden 18 en voor de Verenigde Staten 22 (United Nations, 2002).

Een ander gevolg van het effectieve gebruik van anticonceptie dat eveneens internationaal de aandacht trekt is het lage aantal tienerzwangerschappen. Dit cijfer is gedaald tot medio jaren negentig, maar daarna weer iets toegenomen. In 1998 was het zwangerschapscijfer onder tieners zes keer zo laag als in het Verenigd Koninkrijk en bijna tien keer zo laag als in de Verenigde Staten (United Nations, 2002).

Hoe kan dit succes worden verklaard? In Nederland is in vergelijking met andere landen meer geïnvesteerd in de preventie van ongewenste zwangerschappen. Er is geïnvesteerd in voorlichtingscampagnes en in seksuele-educatieprogramma's. De media hebben doorgaans een belangrijke en positieve rol gespeeld en hebben ertoe bijgedragen dat seksualiteit uit de taboesfeer is gehaald. In Nederland is bovendien veel gedaan om de hulpverlening rond anticonceptie en abortus voor iedereen toegankelijk te maken.

Wel moet worden opgemerkt dat de laatste jaren de hulpverlening en voorlichting is teruggelopen. Door het sluiten van de Rutgershuizen in 2001 is de hulpverlening rond anticonceptie minder toegankelijk geworden, wat voor een deel de stijging van het aantal abortussen kan verklaren (Wijsen en Rademakers, 2003). Ook

wordt door Floor en Van Lunsen (2002) geconstateerd dat de voorlichting de afgelopen jaren slechter is geworden. Een groot risico lopen allochtone vrouwen op wie de voorlichting nog onvoldoende is afgestemd. "We hebben te lang gedacht dat het in Nederland wel goed zat. Daarom wordt er bijvoorbeeld op scholen minder aandacht aan besteed. Maar elk jaar komt een nieuwe generatie seksueel actieve jongeren op de markt" (Floor en Van Lunsen, 2002).

Het succes van een vrijwel perfect geboorteregelende natie is ook te danken aan het feit dat anticonceptie was opgenomen in het ziekenfondspakket. Dit gold niet alleen voor de pil, maar ook voor het spiraaltje, het pessarium en sterilisatie. Door bezuinigingen in de medische zorg in 2004 is de pil voor vrouwen boven de 21 jaar uit het ziekenfonds gehaald. Ook sterilisatie voor mannen en vrouwen verdwijnt uit het ziekenfonds. Wat het effect hiervan zal zijn op het gebruik van anticonceptie in Nederland, valt nog niet te zeggen.

Literatuur

Floor, J. en R. van Lunsen, 2002, Pil kampt met haar imago. In: Volkskrant, 15 september 2002.

Frenken, F., 2003, Vrouwen massaal aan de pil, Webmagazine, 22 september 2003. CBS, Voorburg/Heerlen.

Garssen, J., 2004, Tienermoeders: recente trends en mogelijke verklaringen. Bevolkingstrends 52(1), blz. 13–22. CBS, Voorburg/Heerlen.

Graaf, A. de, 1998, Geboortenregeling 1998. Maandstatistiek van de Bevolking, december 1998, blz. 25–29. CBS, Voorburg/Heerlen.

Lunsen, R. van, 2002, Pilmoed. In: NRC, 14 & 15 september 2002.

United Nations, 2001, World Contraceptive Use. United Nations, New York.

United Nations, 2002, Demographic Yearbook 2000. United Nations, New York.

Wijsen, C. en J. Rademakers, 2003, Abortus in Nederland 2001–2002. RNG-serie nr.5, Eburon, Delft.

Uitstel van samenwonen

Arie de Graaf

Jonge vrouwen stellen het samenwonen steeds verder uit. Eén op de vijf 29-jarige vrouwen die begin jaren zeventig zijn geboren, heeft nog nooit met een partner samengewoond. Vrouwen jonger dan dertig ontmoeten hun partner meestal op vakantie of in het uitgaansleven. Dit geldt in mindere mate voor vrouwen boven de dertig. Omdat steeds meer vrouwen werken, is de werkplek voor dertigers tegenwoordig ook een belangrijke ontmoetingsplaats.

Eerste keer samenwonen

Jongeren wachten steeds langer voordat ze, al dan niet gehuwd, gaan samenwonen. Dit uitstel is zichtbaar vanaf generaties die zijn geboren in de jaren zestig en in het begin van de jaren zeventig (grafiek 1). Van de vrouwen die in de jaren vijftig zijn geboren, had op 23-jarige leeftijd driekwart al ervaring met – meestal gehuwd – samenwonen. Van de vrouwen die begin jaren zeventig zijn geboren, had op 23-jarige leeftijd slechts de helft ervaring met samenwonen. Dit geldt ook voor degenen die in de tweede helft van de jaren zeventig zijn geboren. Van deze vrouwen heeft eveneens de helft op 23-jarige leeftijd ervaring met samenwonen. Hiermee lijkt een einde te zijn gekomen aan het verder uitstellen van samenwonen op jonge leeftijd.

Verkering

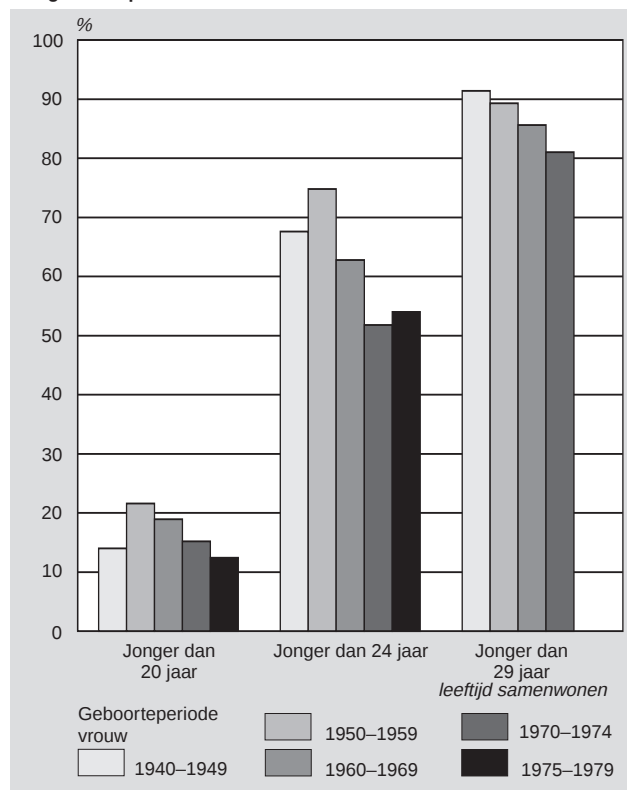
Jongeren nemen tegenwoordig meer tijd om de juiste partner te vinden, maar hebben ze die partner eenmaal gevonden, dan gaan ze sneller samenwonen dan enkele decennia geleden. Vrouwen uit de jaren zeventig die al vóór hun 24e levensjaar samenwoonden, hadden gemiddeld twee jaar en acht maanden verkering voordat ze met hun partner een huis gingen delen (staat 1). Dat is een half jaar korter dan vrouwen die in de jaren veertig zijn geboren. Voor vrouwen die op oudere leeftijd zijn gaan samenwonen, lag de verkeringsduur gemiddeld iets boven de drie jaar.

Ontmoetingsplaats

Aan vrouwen die begin 2003 samenwoonden of een vaste relatie hadden, is in het Onderzoek Gezinsvorming (zie kader) gevraagd waar zij hun huidige relatie hebben ontmoet. Van de vrouwen die voor het dertigste levensjaar hun partner hebben ontmoet, heeft bijna de helft hem op vakantie of in het uitgaansleven leren kennen (staat 2). Een op de tien vrouwen heeft haar partner of vriend op het werk ontmoet. In een vereniging, tijdens de schoolperiode of bij vrienden, kennissen of burens ontmoette eveneens een tiende van de vrouwen de partner.

Ook voor vrouwen die hun partner na hun dertigste hebben ontmoet, blijken uitgaansgelegenheden en vakantieoordens belangrijke ontmoetingsplaatsen. De werkomgeving biedt echter ook veel mogelijkheden om een vaste partner te ontmoeten. Een op de vijf vrouwen heeft haar partner op het werk ontmoet. Voorts blijkt dat oudere vrouwen meer gebruik maken van een relatiebemiddelingsbureau of contactadvertenties om een geschikte partner te vinden. Van de vrouwen die aan het begin van deze eeuw een vriend hebben ontmoet, heeft 7 procent via internet het eerste contact gelegd.

1. Percentage vrouwen dat ooit heeft samengewoond naar geboorteperiode

Staat 1
Gemiddeld aantal jaren tussen ontmoeting partner en tijdstip eerste keer samenwonen

Geboorteperiode vrouw	Leeftijd vrouw bij eerste samenwoning	
	19-23 jaar	24-28 jaar
1940-1949	3,2	3,3
1950-1959	2,9	3,0
1960-1969	2,8	3,0
1970-1974	2,7	3,2
1975-1979	2,7	

Staat 2
Ontmoetingsplaats van partners in de periode 1960–2002

	Leeftijd vrouw bij ontmoeten relatie				Totaal
	jonger dan 30 jaar	waaronder relatie ontmoet in de periode 2000–2002	30 jaar of ouder	waaronder relatie ontmoet in de periode 2000–2002	
%					
Tijdens uitgaan, vakantie of recreatie	46	42	30	31	44
Bij vrienden, kennissen of buren	12	16	17	18	13
Op het werk	10	12	20	20	11
In een vereniging (sport, hobby, kerk, enz.)	10	7	9	7	10
Tijdens een opleiding of op school	9	13	3	3	8
Via familie	6	3	6	6	6
Via een relatiebureau of contactadvertentie	0	0	5	5	1
Via internet	1	4	3	7	1
Via bemiddeling ouders/uithuwelijken	1	0	0	0	1
Ergens anders	5	4	7	3	5
Totaal respondenten	2 721	353	431	280	3 152

Onderzoek Gezinsvorming

De gegevens in dit artikel zijn afkomstig uit het nieuwe Onderzoek Gezinsvorming van het CBS. Dit onderzoek, dat om de vijf jaar wordt gehouden, heeft plaatsgevonden in de periode februari tot en met juni 2003. Er hebben 3,9 duizend mannen en 4,2 duizend vrouwen van 18–62 jaar meegedaan aan het onderzoek. Het doel van het Onderzoek Gezinsvorming is informatie te verzamelen over het verloop van de relatie- en gezinsvorming in Nederland en de achtergronden daarvan. Deze informatie wordt onder meer gebruikt als bouwsteen voor de door het CBS gepubliceerde Nationale Bevolkings- en Huis-houdensprognoses.

Echtscheidingskansen van allochtonen met of zonder kinderen

Mila van Huis en Liesbeth Steenhof

Kinderloze paren lopen meer risico op echtscheiding dan paren met kinderen. Dit verschil is bij autochtone paren echter niet opvallend groot. Veel groter is het bij paren waarin ten minste één van de partners van niet-westerse herkomst is. De hogere kans op ontbinding van deze gemengde of homogene niet-westerse relaties wordt voornamelijk veroorzaakt door paren zonder kinderen: zij lopen beduidend meer kans op echtscheiding.

1. Inleiding

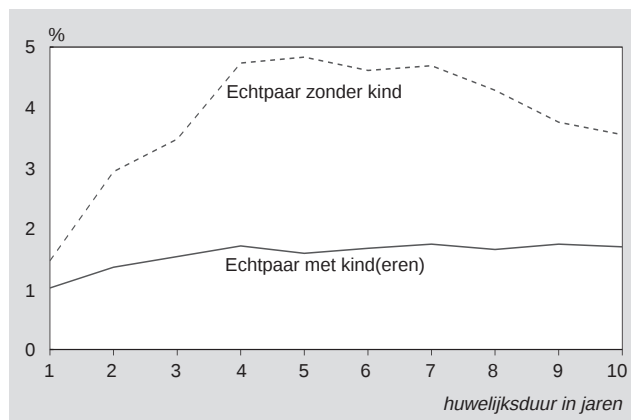
In 2002 waren bijna 35 duizend minderjarige kinderen betrokken bij een echtscheiding. Dit jaarlijkse aantal is sinds 1997 met ongeveer 5 duizend toegenomen. Ook het aandeel echtscheidingen met minderjarige kinderen in het totaal van de echtscheidingen is in de afgelopen vijf jaar fors toegenomen, van 46 naar 56 procent. Uit onderzoek blijkt dat een echtscheiding vaak nadelige gevolgen heeft voor het kind. Kinderen van gescheiden ouders presteren gemiddeld slechter op school (Dronkers, 1992; De Graaf, 1996a), beginnen eerder met roken en drinken, vertonen meer gedragsproblemen en lopen een grotere kans om later zelf te scheiden (De Graaf, 1996b; Spruijt et al., 2000). Bekend is verder dat binnen niet-westers allochtone huwelijken bovengemiddeld veel kinderen worden geboren. Uit eerder onderzoek (Van Huis en Steenhof, 2003b en 2003c) is ook gebleken dat niet-westerse allochtonen veel hogere scheidingskansen hebben dan autochtonen.

Als allochtone paren met kinderen eveneens een verhoogde kans op echtscheiding lopen, zou dit ertoe leiden dat in de komende decennia steeds meer kinderen betrokken raken bij een echtscheiding. In dit artikel wordt daarom ingegaan op echtscheidingskansen van paren met en zonder kinderen, waarbij onderscheid wordt gemaakt naar homogene en gemengde huwelijken van autochtonen en (eerste generatie) niet-westerse allochtonen. De echtscheidingskansen zijn berekend volgens de transversale methode en gebaseerd op de echtscheidingen die zijn waargenomen in 2001 (Van Huis en Steenhof, 2003a).

2. Echtscheidingskansen naar huwelijksduur

In het algemeen geldt dat paren met kinderen een lagere echtscheidingskans hebben. In grafiek 1 zijn, voor alle huwelijken in Nederland, de echtscheidingskansen naar duur van het huwelijk

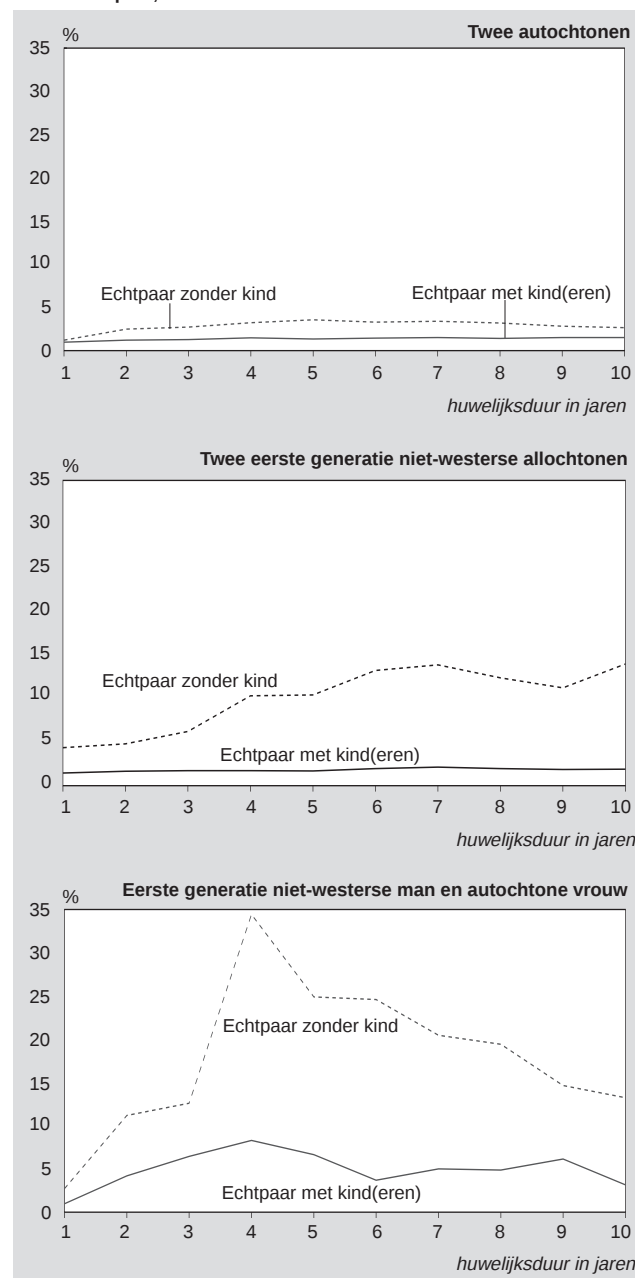
1. Echtscheidingskans naar huwelijksduur, alle echtparen, 2001

weergegeven. Voor paren zonder minderjarige kinderen is de kans om te scheiden na een huwelijksduur van één jaar 1,5 procent, oplopend tot bijna 5 procent voor een huwelijksduur van vier tot en met zeven jaar. Daarna neemt de kans weer iets af. Voor paren met kinderen ligt de echtscheidingskans voor alle huwelijksduren lager, op gemiddeld 1,6 procent.

De echtscheidingskansen van autochtonen is weergegeven in grafiek 2. Deze kansen zijn vrij constant voor de verschillende huwelijksduren: zo'n 3 procent per jaar voor paren zonder kinderen en 1,5 procent voor paren met kinderen.

2. Echtscheidingskans naar huwelijksduur en samenstelling van het echtpaar, 2001

Onder niet-westerse allochtonen bestaan veel grotere verschillen tussen paren met en zonder kinderen. In geval van een huwelijk tussen twee niet-westerse allochtonen zonder kinderen is er een stijgende tendens waarneembaar in de echtscheidingskans naar huwelijksduur: hoe langer het huwelijk kinderloos blijft, hoe groter de kans is dat het huwelijk wordt ontbonden (grafiek 2). Deze kans loopt op van ongeveer 5 procent in het eerste jaar naar ongeveer 15 procent na tien jaar. Het gaat hierbij om een relatief kleine groep huwelijken, omdat kinderloze huwelijken onder niet-westerse allochtonen veel zeldzamer zijn dan onder autochtonen (zie paragraaf 4). Als er kinderen geboren worden, daalt de echtscheidingskans aanzienlijk, naar gemiddeld nog geen 2 procent per huwelijksjaar.

In het geval van huwelijken tussen een autochtone vrouw en een niet-westerse man is een ander patroon in de echtscheidingskansen zichtbaar. Deze kansen liggen ver boven de echtscheidingskansen van de andere huwelijken (grafiek 2). Duidelijk is de piek van 35 procent na vier huwelijksjaren voor de huwelijken zonder kinderen. In eerdere artikelen is al aandacht besteed aan deze piek in de echtscheidingskansen (o.a. Van Huis en Steenhof, 2003b). Daarbij is gewezen op een mogelijk verband met schijnhuwelijken. Als het uitsluitend om schijnhuwelijken zou gaan, zou er naar verwachting geen piek zichtbaar zijn bij huwelijken met kinderen. Ook bij deze huwelijken is de piek echter duidelijk waarneembaar, zij het met nog geen 9 procent veel lager. Het is dus aannemelijk dat de piek in de echtscheidingskans na vier jaar niet alleen door schijnhuwelijken wordt veroorzaakt.

Niet-westerse allochtonen vormen een zeer gemengde groep. Om deze reden worden binnen deze groep de homogene huwelijken van Turken, Marokkanen en Surinamers onderscheiden. Uit eerder onderzoek (Van Huis en Steenhof, 2003b) is gebleken dat een Turks huwelijk een relatief kleine kans heeft om te worden ontbonden. Deze kans ligt maar iets boven die voor een autochtoon huwelijk. Uit *grafiek 3* blijkt dat vooral Turkse paren met kinderen debet zijn aan deze lage kans. De jaarlijkse echtscheidingskans voor paren met kinderen ligt rond 1 procent. Deze kans is ongeveer even groot als die voor de autochtonen, en soms zelfs lager. Voor de Turkse paren zonder kinderen neemt deze jaarlijkse kans met het verstrijken van het aantal huwelijksjaren toe tot ongeveer 10 procent.

Voor Marokkanen is hetzelfde patroon te zien, al zijn hun echtscheidingskansen wel hoger dan die voor Turken (grafiek 3). De kans voor Marokkaanse paren met kinderen is vrij constant en ligt iets boven 1 procent. Voor Marokkaanse paren zonder kinderen stijgt de kans met het toenemen van de huwelijksduur, van ruim 5 procent naar ongeveer 20 procent. Het lijkt erop dat het niet (kunnen) krijgen van kinderen de kans op een echtscheiding bij Marokkaanse huwelijken sterk doet toenemen. Bij Turkse huwelijken is dit, in mindere mate, eveneens het geval.

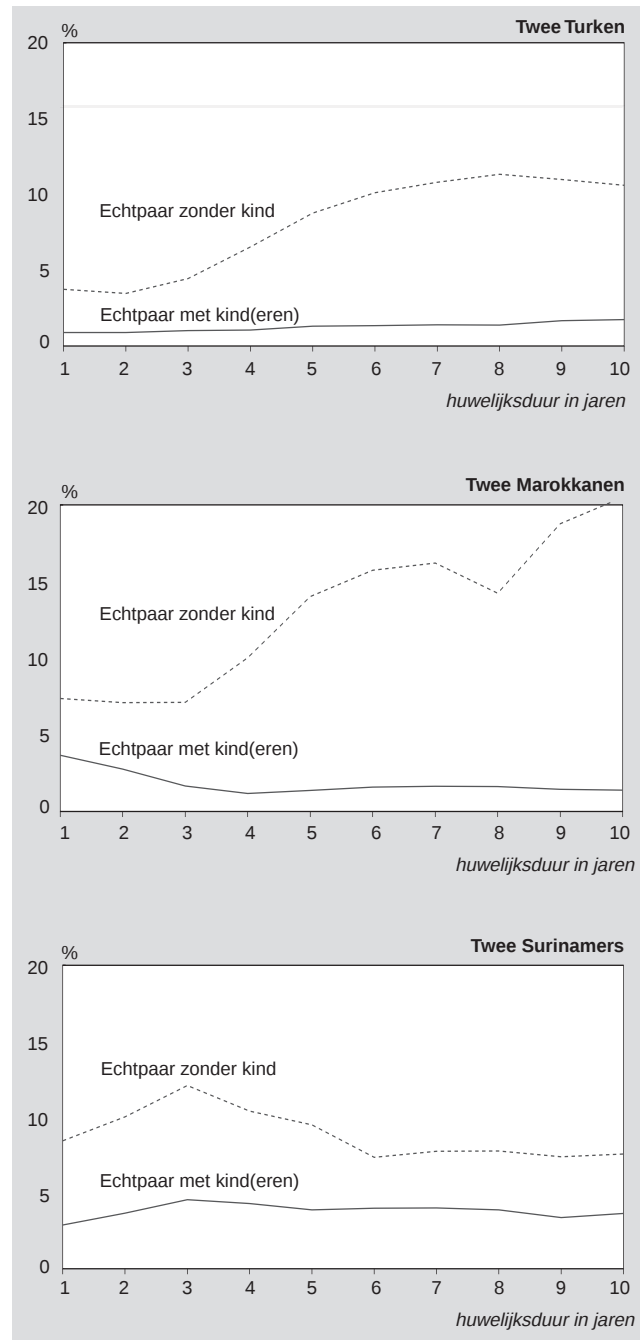
Bij Surinaamse huwelijken is voor paren zonder kinderen geen stijging waarneembaar in de echtscheidingskans naar huwelijksduur (grafiek 3). Deze kans schommelt tussen 7 en 12 procent. Bij paren met kinderen schommelt de kans tussen 2 en 5 procent.

3. Cumulatief echtscheidingspercentage

Met behulp van de echtscheidingskansen en geboortekansen naar huwelijksduur (verkregen uit de geboortestatistieken van 2001) is het mogelijk om cumulatieve echtscheidingspercentages na een bepaald aantal huwelijksjaren te berekenen. Voor paren die na vijf jaar wel of geen kinderen hebben, is berekend wat de kans is om na vijftien jaar huwelijk gescheiden te zijn. In het algemeen is het zo dat paren zonder kinderen veel grotere echtscheidingskansen hebben dan paren met kinderen. In dit geval is ruim een kwart van de paren zonder kinderen na vijftien jaar gescheiden, tegen 16 procent van de paren met kinderen.

Bij huwelijken tussen twee autochtonen is het verschil in echtscheidingspercentages tussen paren met kinderen en zonder kinderen kleiner dan bij huwelijken waarbij minstens één van de partners een niet-westerse allochtoon is (*grafiek 4*). Bij huwelijken

3. Echtscheidingskans naar huwelijksduur en herkomstgroepering (3-jaars voortschrijdend gemiddelde), 2001

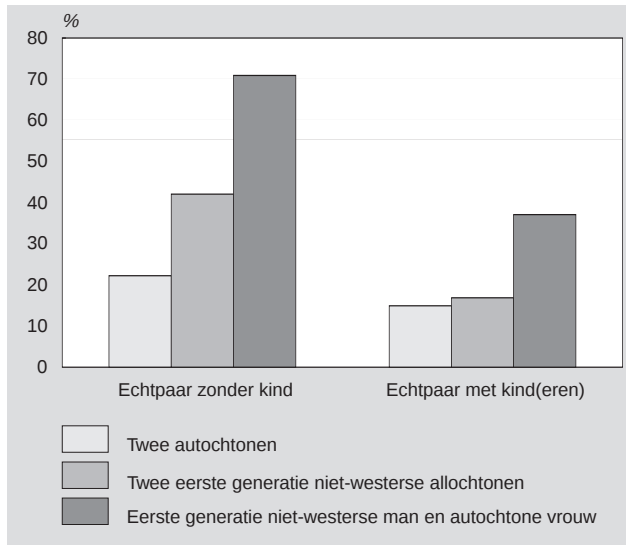

tussen twee eerste generatie niet-westerse allochtonen is het echtscheidingspercentage voor paren met kinderen met circa 16 procent vrijwel gelijk aan dat van autochtone paren met kinderen. Voor gemengde paren met kinderen is het echtscheidingspercentage ruim twee keer zo hoog. Voor homogene niet-westerse allochtonen paren zonder kinderen geldt dat hun echtscheidingspercentage twee keer zo hoog is als dat van autochtonen. Gemengde paren zonder kinderen lopen een nog hogere echtscheidingskans, ruim drie keer zo hoog als die van autochtonen.

4. Levensloop

Naast het berekenen van cumulatieve echtscheidingspercentages is het, met behulp van echtscheidingskansen en de kans om een kind te krijgen naar huwelijksduur, ook mogelijk om een indruk te geven van de levensloop van kinderloze paren die trouwen. Uit

4. Aandeel gescheiden paren na 15 jaar, voor paren die na 5 jaar huwelijk met of zonder kind zijn

deze levensloop blijkt hoe snel en in hoeverre er kinderen voortkomen uit het huwelijk. Ook wordt duidelijk welk percentage van de huwelijken tot ontbinding komt.

In grafiek 5 is voor drie soorten huwelijken deze levensloop in de jaren die volgen op het huwelijk weergegeven. Voor deze drie soorten huwelijken geldt dat er vrij snel kinderen komen. Al na gemiddeld 1,5 jaar overtreft het aandeel paren met kind het aandeel paren zonder kind. Bij een homogeen niet-westerse huwelijk is dit nog iets eerder het geval. Bij autochtone huwelijken blijft na vijf jaar huwelijk het aandeel getrouwden met kind min of meer constant op driekwart. In het geval van homogene huwelijken tussen twee niet-westerse allochtonen ligt dit aandeel iets hoger, op ongeveer 80 procent. Bij een huwelijk tussen een autochtone vrouw en een niet-westerse allochtone man ligt het aandeel gehuwden met kind na 3,5 jaar op 60 procent. Vervolgens daalt het snel, tot circa 40 procent na vijftien jaar. Daarentegen stijgt het aandeel van deze heterogene paren met kinderen dat is gescheiden sterk, tot ruim 30 procent na vijftien jaar.

Opvallend is het feit dat minder dan één procent van de paren met minstens één niet-westerse allochtone partner na vijftien jaar nog getrouwd én kinderloos is. Bij de homogene autochtone huwelijken is dit aandeel nog 8 procent.

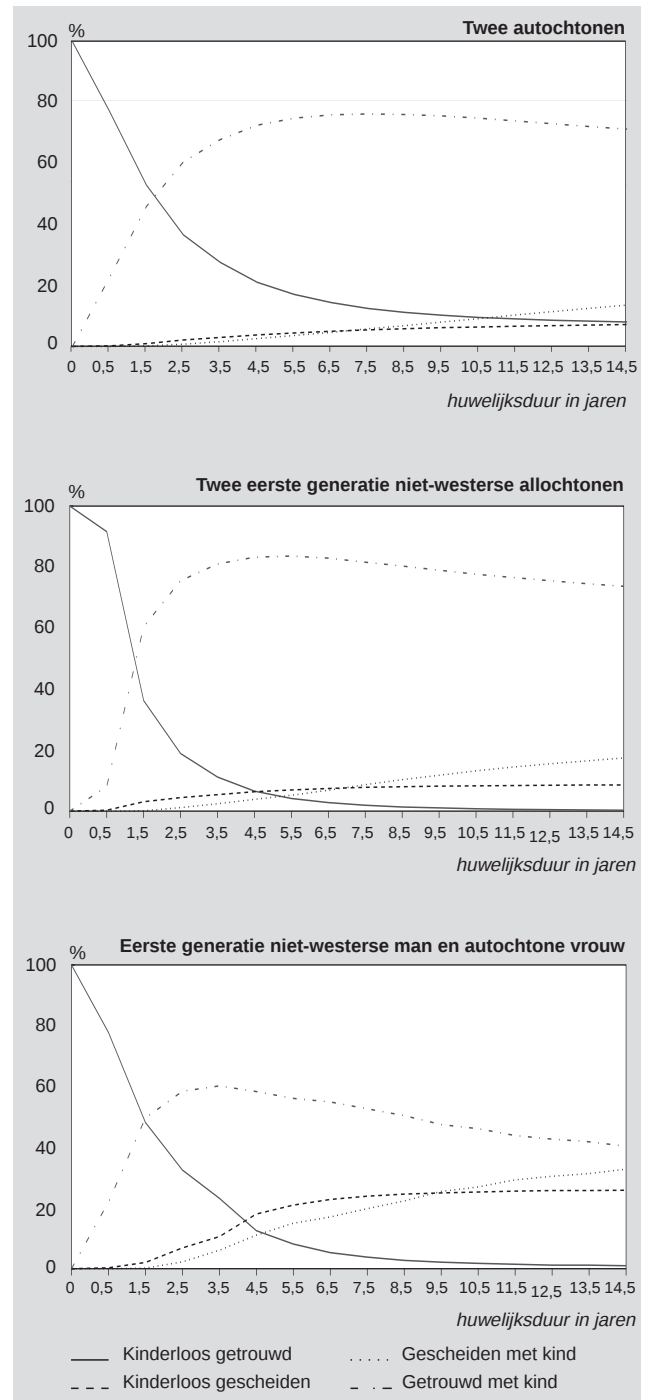
5. Conclusie

Zowel voor autochtonen als voor allochtonen geldt dat paren met kinderen een veel lagere echtscheidingskans hebben dan paren zonder kinderen. Uit eerder onderzoek is gebleken dat niet-westerse allochtonen veel hogere echtscheidingskansen hebben dan autochtonen. Voor paren met kinderen is dit verschil aanzienlijk kleiner. Vooral Turkse en Marokkaanse paren met kinderen hebben bijna dezelfde echtscheidingskansen als autochtone paren met kinderen. Gemengde huwelijken (tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen) met kinderen lopen wel een hogere kans op ontbinding, maar dit verschil is wel kleiner dan tussen gemengde en (homogeen) autochtone huwelijken zonder kinderen. Bij gemengde huwelijken zonder kinderen zouden schijnhuwelijken ook kunnen bijdragen aan de hoge echtscheidingspercentages.

Bij allochtone en gemengde paren komen langdurig kinderloze huwelijken vrijwel niet voor. Na de huwelijksluiting komen er, globaal gesproken, of snel kinderen, of het huwelijk wordt ontbonden. Van de kinderloze autochtone huwelijksparen is na vijftien jaar nog 8 procent intact, bij de allochtone en gemengde huwelijken is dit minder dan 1 procent.

Allochtone huwelijken lopen, in het algemeen, weliswaar een veel grotere kans op ontbinding dan autochtone huwelijken, maar de aanwezigheid van kinderen heeft onder allochtonen ook een bo-

5. Levensloop van kinderloos getrouwden naar huwelijksduur en samenstelling echtpaar

vangemiddeld sterk neerwaarts effect op de scheidingskans. De op grond van het groeiende aandeel allochtonen verwachte toename van het aantal kinderen dat met een echtscheiding wordt geconfronteerd, is dan ook aanzienlijk minder sterk dan de verschillen in echtscheidingskansen naar herkomst doen vermoeden.

Literatuur

Dronkers, J., 1992, Zullen wij voor de kinderen bij elkaar blijven? De veranderende effecten van eenoudergezinnen op de schoolloopbanen van kinderen. Mens en maatschappij, 67(1), blz. 23–44.

Graaf, A. de, 1996a, Kinderen van gescheiden ouders hebben lager onderwijsniveau. Kwartaalschrift Onderwijsstatistiek IV, 1996, blz. 49–53. CBS, Voorburg/Heerlen.

Graaf, A. de, 1996b, De invloed van echtscheiding van de ouders op relaties van jongeren. Maandstatistiek van de Bevolking, augustus 1996, blz. 7–12. CBS, Voorburg/Heerlen.

Huis, M. van, en L. Steenhof, 2003a, Echtscheidingskansen van allochtonen: berekeningsmethode. Bevolkingstrends 51(1), blz. 49–53. CBS, Voorburg/Heerlen.

Huis, M. van, en L. Steenhof, 2003b, Echtscheidingskansen van allochtonen: specifieke groepen. Bevolkingstrends 51(1), blz. 54–57. CBS, Voorburg/Heerlen.

Huis, M. van, en L. Steenhof, 2003c, Echtscheidingskansen van allochtonen: huwelijkscohorten 1991–2000. Bevolkingstrends 51(4), blz. 35–37. CBS, Voorburg/Heerlen.

Spruijt, E., M. de Goede en I. van den Valk, 2000, Veranderende gezinsvormen en het welbevinden van jongeren. Bevolking en gezin, 29(2), blz. 85–108.

Trends in doodsoorzaken, 1970–2002

Anouschka van der Meulen

In de loop van de twintigste eeuw is de levensverwachting aanzienlijk toegenomen. Voor vrouwen bedraagt de levensverwachting bij geboorte inmiddels ruim 80 jaar en voor mannen ruim 75 jaar. Aan het begin van de twintigste eeuw lag de levensverwachting ongeveer dertig jaar lager. Deze grote stijging van de levensverwachting hangt grotendeels samen met de daling van de zuigelingensterfte en infectieziekten in de eerste helft van de twintigste eeuw. Dit artikel bespreekt de recentere trends, die grotendeels samenhangen met ontwikkelingen rond welvaarts- en ouderdomsziekten.

1. Inleiding

In de loop der jaren is de levensverwachting in Nederland aanzienlijk toegenomen. Voor vrouwen bedraagt de levensverwachting bij geboorte inmiddels ruim 80 jaar en voor mannen ruim 75 jaar. Aan het begin van de twintigste eeuw lag de levensverwachting ongeveer dertig jaar lager. Deze grote stijging van de levensverwachting is vooral bereikt in de eerste helft van de eeuw, voor een groot deel dankzij de daling van de zuigelingensterfte. Reeds aan het eind van de negentiende eeuw daalde het aantal sterfgevallen sterk als gevolg van een forse reductie van het aantal infectieziekten. Enkele infectieziekten, zoals cholera en tyfus werden volledig uitgeroeid. Omdat deze infectieziekten grotendeels worden overgedragen via water en voedsel, is de daling vooral te danken aan verbeterde drinkwatervoorziening. In de loop van de twintigste eeuw is het doodsoorzakenpatroon ook door andere factoren aanzienlijk veranderd, zoals door de komst van antibiotica. In het begin van de eeuw eisten onder meer tuberculose, longontsteking, griep en kinderziekten als mazelen en kinkhoest nog vele levens. Tegenwoordig veroorzaken hart- en vaatziekten en kanker de meeste sterfgevallen.

Veranderingen in de sterfte aan verschillende doodsoorzaken kunnen inzicht geven in de oorzaken van de sterftedaling. Daarmee vormen ze een basis voor veronderstellingen over toekomstige ontwikkelingen in de sterfte. Ontwikkelingen in gedrag (bijvoorbeeld roken) en medische technologieën (bijvoorbeeld medicijnen tegen een hoog cholesterolgehalte of tegen hoge bloeddruk) kunnen – zowel positieve als negatieve – ontwikkelingen in doodsoorzaken tweewegbrengen. Als bekend is welke factoren invloed hebben op een bepaalde doodsoorzaak, dan kan deze informatie een bijdrage leveren aan de voorspelling van toekomstige trends.

2. De trends

De trends van verschillende doodsoorzaken zijn geanalyseerd voor de periode van 1970 tot en met 2002. De keuze van de doodsoorzaken is voornamelijk gebaseerd op de bijdrage van deze doodsoorzaken in de totale sterfte. Het betreft dus doodsoorzaken waaraan relatief veel mensen overlijden. Doodsoorzaken die een kleine bijdrage leveren aan de totale sterfte, vertonen van jaar op jaar vaak een grillig beeld. Hierdoor laten ze geen eenduidige trend zien, waardoor er moeilijk uitspraken kunnen worden gedaan over het verloop. De hier geselecteerde doodsoorzaken, ingedeeld in vier hoofdgroepen, zijn de volgende:

Kanker:

1. Longkanker;
2. Borstkanker;
3. Prostaatkanker;
4. Dikdarmkanker.

Hart- en vaatziekten:

5. Ziekten van de kransvaten (ischaemische hartziekten);
6. Cerebrovasculaire aandoeningen (CVA).

Ziekten van de ademhalingsorganen:

7. Longontsteking (pneumonie);
8. COPD.

Anders:

9. Niet-natuurlijke doodsoorzaken;
10. Overige doodsoorzaken.

De vier genoemde typen kanker die hier bestudeerd worden, bepalen tezamen ongeveer de helft van de sterfte aan kanker. De gespecificeerde doodsoorzaken 1 tot en met 9 omvatten bijna de helft van de totale sterfte in de periode 1970–2002.

Bovengenoemde doodsoorzaken zijn geanalyseerd vanaf 1970 tot en met 2002. Om een goede indruk te krijgen van de ontwikkelingen is uitschakeling van leeftijdsinvloeden noodzakelijk. De aantallen sterfgevallen zijn daarom per doodsoorzaak direct gestandaardiseerd per vijfjaars-leeftijdscategorie. Als standaard is de bevolkingsopbouw van 2002 genomen. Dit houdt in dat voor alle jaren vanaf 1970 het aantal sterfgevallen per doodsoorzaak is berekend door de leeftijdsspecifieke sterftecijfers van de betreffende jaren te vermenigvuldigen met de bevolkingsaantallen voor 2002. Worden de cijfers niet gestandaardiseerd, dan is het mogelijk dat een stijging van het aantal sterfgevallen aan een bepaalde doodsoorzaak wordt waargenomen die geheel of grotendeels wordt veroorzaakt door de veroudering van de bevolking.

Bij doodsoorzaken wordt onderscheid gemaakt tussen primaire en secundaire doodsoorzaken. Onder de primaire doodsoorzaak wordt de ziekte of de gebeurtenis verstaan waarmee het proces van gebeurtenissen die tot de dood leidden in gang is gezet. De gevolgen of complicaties hiervan worden als secundaire doodsoorzaak beschouwd, evenals andere ziekten die tijdens het overlijden aanwezig waren en soms tot de dood hebben bijgedragen. Bij de in dit artikel besproken trends is alleen gekeken naar primaire doodsoorzaken.

2.1 Longkanker

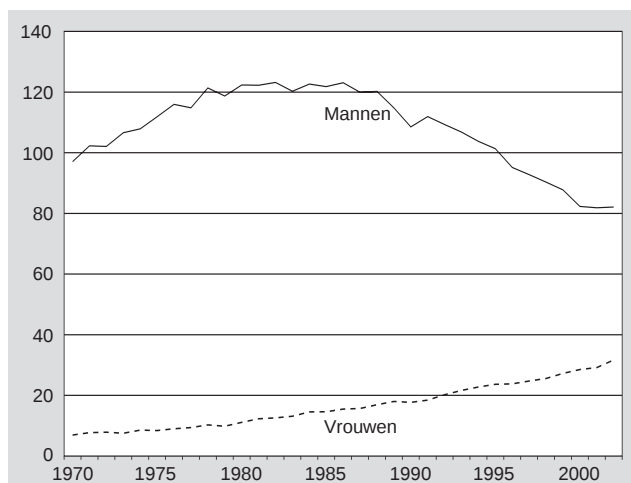
Longkanker is de meest voorkomende vorm van kanker bij mannen in Nederland. Het aandeel van longkanker in de totale sterfte aan kanker is bij hen ruim 30 procent. Voor vrouwen komt de sterfte aan longkanker met 13 procent op de tweede plaats, na borstkanker. Over de oorzaken en patronen van de incidentie van en sterfte aan longkanker is een grote hoeveelheid literatuur verschenen. Zo staat onomstotelijk vast dat roken de hoofdoorzaak is van longkanker: circa 90 procent van de sterfte aan longkanker is het gevolg van roken (Tyczynski et al., 2003). Veranderingen in rookgewoonten zijn vanwege de lange latentietijd van longkanker pas zo'n dertig jaar later van invloed op het aantal nieuwe gevallen en de sterfte aan longkanker. Longkanker is een nog moeilijk te behandelen vorm van kanker. De medische behandelingen blijven vaak beperkt tot het afremmen van de kwaal en het verminderen van de klachten. Slechts een op de tien patiënten is twee jaar na de diagnose nog in leven (Janssen-Heijnen, 2003).

Grafiek 1 laat de ontwikkeling zien van de sterfte aan longkanker in de periode 1970–2002. Bij de mannen stijgt de sterfte tot begin jaren tachtig. Vervolgens blijft de sterfte enkele jaren stabiel en vanaf eind jaren tachtig tot op heden vindt een sterke daling plaats. Bij vrouwen neemt de longkankersterfte gedurende de

hele periode toe. Sinds 1970 is de longkankersterfte bij vrouwen verviervoudigd.

Deze waargenomen trends zijn grotendeels te verklaren door veranderde rookgewoonten in de afgelopen vijftig jaar. Van eind jaren vijftig tot 1990 is het percentage mannelijke rokers sterk afgenomen van 90 procent tot minder dan 40 procent; in de periode daarna is het aantal gestabiliseerd. Het percentage vrouwelijke rokers is in de jaren zestig en zeventig echter gestegen, en ligt sinds 1990 vrijwel stabiel rond 35 procent. Ervan uitgaande dat de stabilisering van de percentages rokende mannen en vrouwen in de toekomst aanhoudt, en rekening houdend met de latentietijd, kan worden verwacht dat na 2020 ook de sterfte aan longkanker zich zal stabiliseren. Aangezien het percentage rokende vrouwen altijd lager is gebleven dan het percentage rokende mannen, zou kunnen worden aangenomen dat de sterfte aan longkanker bij vrouwen ook altijd op een lager niveau zal blijven dan bij mannen (Van Leer et al., 1999a). Er zijn echter ook aanwijzingen dat vrouwen, bij eenzelfde rookintensiteit als mannen, mogelijk gevoeliger zijn voor longkanker. Dit zou verband houden met hun hormoonhuishouding (Bonneux, 2001). In de huidige bevolkingsprognose van het CBS wordt verondersteld dat in de toekomst vrouwen evenveel zullen roken als mannen en dat op de lange termijn ook de sterfteverschillen zullen verdwijnen. Als het effect van roken op sterfte aan longkanker bij vrouwen echter groter is, dan zou deze veronderstelling moeten worden bijgesteld. Hiernaar wordt door het CBS nader onderzoek gedaan.

1. Sterfte aan longkanker per 10 duizend mannen en vrouwen, 1970–2002

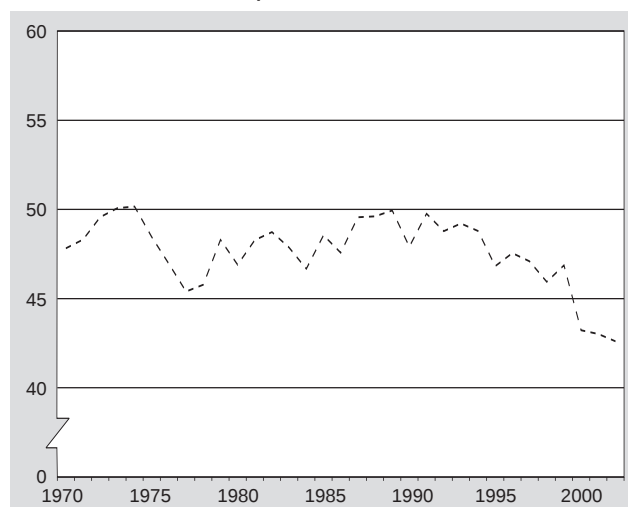
2.2 Borstkanker

Borstkanker is bij vrouwen de meest voorkomende vorm van kanker. In 2002 stierven bijna 3,5 duizend vrouwen aan borstkanker, ofwel ongeveer 43 per 100 duizend vrouwen. De incidentie van borstkanker is in de periode 1989–1994 met ongeveer 21 procent toegenomen. Na 1994 is de incidentie vrijwel constant gebleven, rond 120 per 100 duizend vrouwen per jaar. De stijging in de incidentie is deels te verklaren door de introductie van de landelijke borstkankerscreening in 1989, waardoor een groot aantal borsttumoren eerder is ontdekt dan anders het geval zou zijn geweest (Van Leer et al., 1999a). Deze screening bestaat uit röntgenonderzoek bij vrouwen tussen de 50 en 75 jaar. Deze vrouwen kunnen dit onderzoek eens in de twee jaar laten uitvoeren. Een andere reden voor de stijging is het meer voorkomen van een aantal risicofactoren, zoals een hogere leeftijd bij de geboorte van het eerste kind, een lager kindertal en een steeds jongere leeftijd bij de eerste menstruatie (Van Leer et al., 1999b). Hoewel de incidentie is gestegen, is de sterfte aan borstkanker sinds begin jaren negentig afgenomen (grafiek 2). Dit zou erop kunnen duiden dat de borstkankerscreening het beoogde effect heeft bereikt. Uit de

literatuur blijkt echter dat niet alle onderzoekers hiervan overtuigd zijn. Volgens Otto et al. (2003) is de daling van de borstkankersterfte het directe gevolg van de screening en danken jaarlijks zo'n 350 vrouwen hun leven aan deze screening. Andere onderzoekers beweren echter dat er een vertraging van tien jaar is voordat het effect van een dergelijke screening in de sterfte zou kunnen worden waargenomen. De daling zou volgens hen het gevolg zijn van andere ontwikkelingen, waaronder adjuvante therapie (hormonale therapie of chemotherapie, in aanvulling op een borstoperatie) en eerdere ontdekking van knobbels (Jatoi en Miller, 2003). De Gezondheidsraad (2002) kiest een middenweg en concludeert dat het effect van screening op de sterfte aan borstkanker wellicht kleiner zal zijn dan bij aanvang werd voorspeld.

Het RIVM verwacht voor de toekomst geen verandering in het aantal nieuwe gevallen van borstkanker. Wel is een verdere daling van de sterfte aan borstkanker te verwachten vanwege de combinatie van genoemde ontwikkelingen: screening en een ruimere toepassing van chemotherapie en hormonale therapie (RIVM, 2003).

2. Sterfte aan borstkanker per 10 duizend vrouwen, 1970–2002

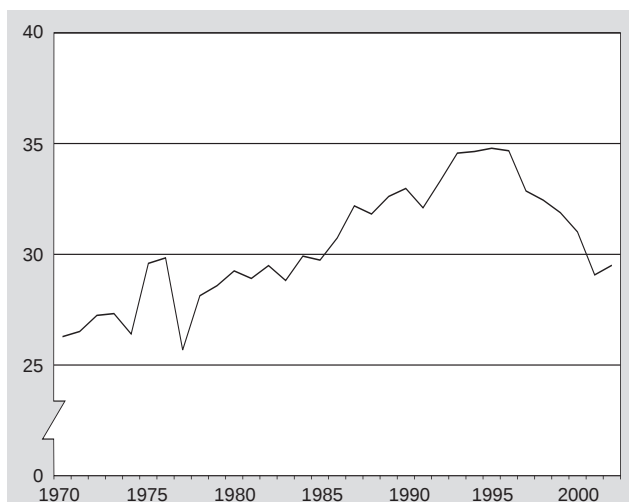

2.3 Prostaatkanker

Prostaatkanker is bij mannen na longkanker de meest voorkomende vorm van kankersterfte. De sterfte aan prostaatkanker is tot halverwege de jaren negentig gestegen, maar lijkt sindsdien een dalende trend te hebben ingezet (grafiek 3). De incidentie is echter sterk toegenomen sinds 1989, waarschijnlijk als gevolg van toegenomen vroegdiagnostiek (Van Leer et al., 1999b). De oorzaken van prostaatkanker zijn nog grotendeels onbekend, en het is daarom vooralsnog niet goed mogelijk om aan te geven welke ontwikkelingen een effect hebben gehad op veranderingen van incidentie en sterfte (Van Leer et al., 1999a). Tevens zijn er meerdere nieuwe technologieën voor de opsporing en behandeling van prostaatkanker tegelijkertijd geïntroduceerd, waardoor het niet goed mogelijk is om per ontwikkeling het effect te monitoren. Tot slot is er nog een mogelijk effect van codering: omdat prostaatkanker vooral oudere mannen treft, is het goed mogelijk dat ze hieraan niet primair maar secundair overlijden, waarbij een andere doodsoorzaak als primaire oorzaak wordt vermeld (Damhuis en Siesling, 2002). Dit blijkt inderdaad in de loop der jaren steeds vaker het geval te zijn. Werd in 1980 nog bij een op de vijf overleden mannen met prostaatkanker deze vorm van kanker als secundaire doodsoorzaak aangemerkt, in 2002 gebeurde dit in een op de vier gevallen.

Vanwege alle genoemde onzekerheden is het onduidelijk welke veronderstelling over de toekomstige ontwikkeling van prostaatkanker het meest plausibel is.

3. Sterfte aan prostaatkanker per 10 duizend mannen, 1970–2002

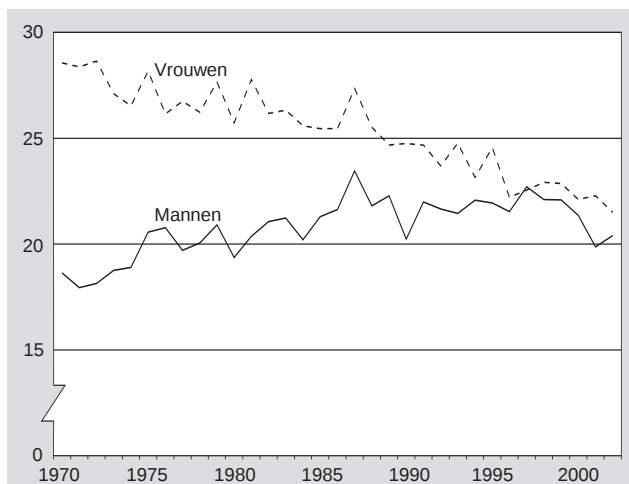

2.4 Dikkedarmkanker

De sterfte aan dikkedarmkanker vertoont voor mannen in de periode 1970–1986 een stijgende trend. Vanaf 1986 is het aantal sterfgevallen bij mannen vrijwel constant gebleven en de laatste jaren lijkt er een daling te zijn ingezet. Bij vrouwen is een dalende trend te zien over de gehele periode (*grafiek 4*). Volgens het RIVM (2003) is de sterftedaling voor de periode 1990–2000 significant, maar is er in deze periode geen significante verandering in incidentie opgetreden bij vrouwen. Dat de sterfte daalt, terwijl het aantal nieuwe gevallen gelijk blijft, wijst op een verbetering van de levensverlengende behandeling. In Van Leer (1999b) wordt vermeld dat de vijfjaars-overleving van dikkedarmkanker in de periode 1955–1992 is verbeterd.

Er is veel onderzoek verricht naar de rol van voedingsgewoonten bij het ontstaan van dikkedarmkanker (Gezondheidsraad, 2001). Een sterk verband met vetconsumptie of met de inname van fruit of voedingsvezel is daarbij niet aangetoond. Daarentegen bestaat er wel een duidelijk (negatief) verband met de consumptie van veel groente, en zijn er tevens sterke aanwijzingen dat lichamelijke activiteit en langdurig gebruik van aspirine een belangrijk beschermend effect hebben tegen deze ziekte. Voor mannen, maar niet voor vrouwen, is er een duidelijk verband aangetoond tussen overgewicht en het vóórkomen van dikkedarmkanker. De reden van dit verschil tussen mannen en vrouwen is nog niet duidelijk. Factoren die te maken hebben met de voortplanting (zoals het aantal doorgemaakte zwangerschappen en de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind) lijken niet samen te hangen met de

4. Sterfte aan dikkedarmkanker per 10 duizend mannen en vrouwen, 1970–2002

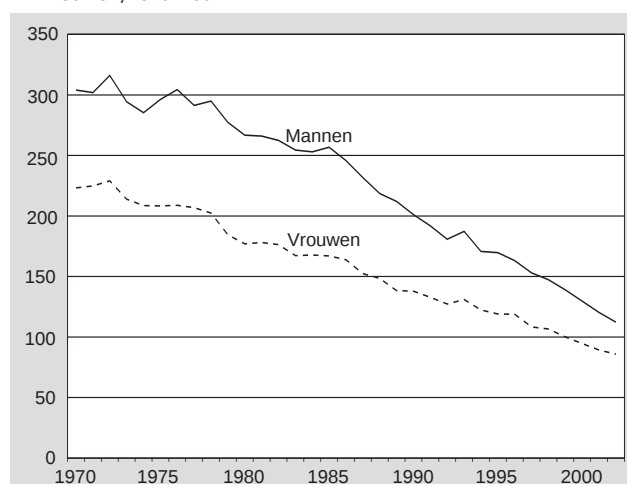
kans op dikkedarmkanker, evenmin als het gebruik van de anti-conceptiepil. Na de blootstelling aan risicofactoren kan het lange tijd duren voordat de ziekte zich openbaart. Verbeteringen in leefstijl zullen daardoor pas na tientallen jaren het vóórkomen van darmkanker beïnvloeden (RIVM, 2003).

De verwachting is dat de incidentie de komende jaren niet sterk zal stijgen, gezien de ontwikkelingen in andere Europese landen en de gelijkblijvende incidentie in Nederland. Er zijn echter wel ongunstige ontwikkelingen met betrekking tot een aantal risicofactoren die de incidentie en sterfte op de langere termijn zullen bepalen, zoals een afname van de consumptie van groente, een afname van lichamelijke activiteit en een toename van ernstig overgewicht (RIVM, 2003).

2.5 Ziekten van de kransvaten

De sterfte aan ziekten van de kransvaten (ischaemische hartziekten) is de laatste decennia voor zowel mannen als vrouwen sterk gedaald (*grafiek 5*). In 2002 is de sterfte hieraan ten opzichte van 1970 meer dan gehalveerd. Dit is vooral te danken aan de daling van het percentage rokers in de jaren tachtig (bij mannen), een betere behandeling van een te hoog cholesterolgehalte en een te hoge bloeddruk, en minder inname van verzadigd vet (Oei en Erkelens, 1995; RIVM, 2002). Leefstijlfactoren die (in positieve of negatieve zin) van invloed zijn op het ontstaan van ziekten van de kransvaten zijn onder meer: roken, overgewicht, stress, lichamelijke inactiviteit, overmatig drankgebruik, inname van verzadigde vet en te geringe consumptie van groenten, fruit en vezels. Daarnaast is bekend dat ziekten van de kransvaten vaker voorkomen bij groepen met een lage sociaal-economische status. De risicofactoren komen voor mannen en vrouwen in grote lijnen overeen. Diabetes mellitus heeft echter bij vrouwen een grotere invloed op de prevalentie dan bij mannen (RIVM, 2003). Het RIVM meldt tevens dat het netto-effect van recente trends in determinanten voor de toekomst onduidelijk is. Sommige leefstijlfactoren lijken zich wat betreft het ontstaan van ziekten van de kransvaten in positieve zin te ontwikkelen en andere in negatieve zin. Hierdoor zullen ze elkaar gedeeltelijk opheffen.

5. Sterfte aan ischaemische hartziekten per 10 duizend mannen en vrouwen, 1970–2002

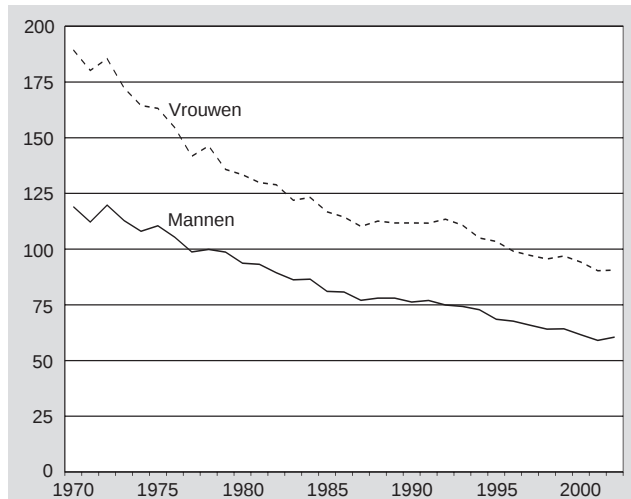
2.6 Cerebrovasculaire aandoeningen

De sterke daling in de sterfte aan cerebrovasculaire aandoeningen (CVA, beroerte) is vanaf 1986 enigszins gestabiliseerd (*grafiek 6*). Deze stabilisatie lijkt samen te hangen met de versnelde daling die bij de sterfte aan ziekten van de kransvaten waarneembaar is. Mogelijk betreft het namelijk twee aandoeningen met concurrerende sterfte (Bonneux et al., 1997). In het midden van de jaren tachtig is de behandeling van het acuut myocardinfarct re-

volutionair verbeterd, waardoor de sterfte aan ziekten van de kransvaten snel is gedaald. Voor andere cardiovasculaire aandoeningen, waaronder CVA, gelden echter dezelfde determinanten als beschreven bij de ziekten van de kransvaten. Door de steeds betere overleving bij laatstgenoemde ziekten zou daarom het aantal personen met een hoog risico voor vaataandoeningen fors moeten toenemen. Hierdoor neemt ook de sterfte aan overige cardiovasculaire aandoeningen toe.

Voor de toekomst geldt dat trends in incidentie van en sterfte aan CVA afhankelijk zijn van de veranderingen op bevolkingsniveau in onder meer overgewicht en rookgedrag (RIVM, 2003).

6. Sterfte aan CVA per 10 duizend mannen en vrouwen, 1970–2002

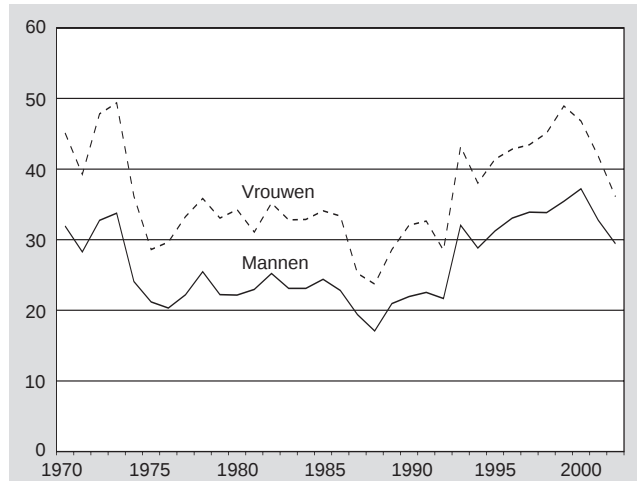
2.7 Longontsteking

Longontsteking (pneumonie) staat in de topvijf van doodsoorzaken met de meeste sterfgevallen. Het betreft veelal ouderen die aan longontsteking komen te overlijden. Op basis van huisartsenregistraties wordt het aantal gevallen van longontsteking in 2002 geschat op 123 duizend (RIVM, 2003). Het aantal sterfgevallen in hetzelfde jaar is ruim 6,5 duizend, ongeveer 5 procent van het geregistreerde aantal ziektegevallen.

De sterfte aan longontsteking vertoont in de periode 1970–2002 een grillig verloop (grafiek 7). Tussen 1975 en 1990 ligt de sterfte redelijk constant op een laag niveau. Vanaf 1990 is de sterfte aan longontsteking echter weer gestegen tot een even hoog niveau als begin jaren zeventig. Deze grilligheid van het verloop kan (mede) veroorzaakt zijn door veranderingen in het codeerregime van de arts en/of het CBS. Longontsteking wordt vaker als secundaire dan als primaire oorzaak van overlijden gecodeerd, en in de loop der jaren heeft hierin een verschuiving plaatsgevonden. In 1980 werd bij 76 procent van de overledenen met longontsteking deze ziekte als secundaire doodsoorzaak aangemerkt; in 2002 gebeurde dit nog in 60 procent van de gevallen.

De oorzaak van longontsteking is bijna altijd een infectie. Soms ontstaat een longontsteking ook doordat braaksel of voedsel in de longen komt en in enkele gevallen door inademing van giftige stoffen of blootstelling aan extreme hitte. Anders dan bij de hiervoor beschreven doodsoorzaken, die in een tijdreeks gezien meestal een geleidelijk verloop hebben, kan de sterfte aan longontsteking in een bepaald jaar aanzienlijk hoger zijn dan in omliggende jaren. Voor 1993 is bijvoorbeeld een piek in de sterfte waarneembaar die waarschijnlijk is veroorzaakt door het feit dat er in dat jaar twee influenza-epidemieën plaatsvonden. Het influenzavirus is een belangrijke verwekker van longontsteking, dan wel een belangrijke determinant van een secundaire bacteriële longontsteking. Een verhoging van de vaccinatiegraad bij risicogroepen zal ook effect kunnen hebben op de incidentie van longontsteking (RIVM, 2003).

7. Sterfte aan longontsteking per 10 duizend mannen en vrouwen, 1970–2002

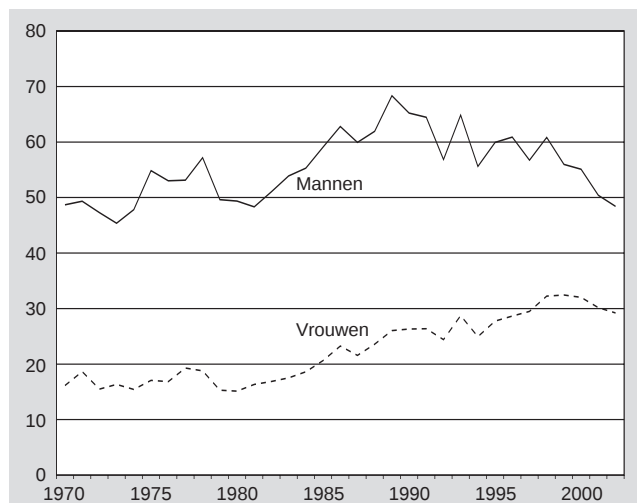

Op grond van de huidige kennis van oorzaken en behandelingsmogelijkheden van longontsteking worden voor de toekomst geen grote veranderingen verwacht in het jaarlijks aantal gevallen (RIVM, 2003).

2.8 COPD

COPD (chronic obstructive pulmonary disease) is een chronische, progressieve aandoening van de luchtwegen. Evenals longkanker is COPD grotendeels te wijten aan het roken van sigaretten (RIVM, 2002). Zo'n 70 procent van de sterfte als gevolg van COPD hangt samen met roken. COPD manifesteert zich pas tientallen jaren na het begin van de rookverslaving (STIVORO, 2003). Ongeveer 15 procent van alle rokers krijgt een klinisch relevante luchtwegobstructie (De Fraiture, 2003). Vanwege de toename van het aantal rokers onder vrouwen stijgt ook de sterfte aan COPD onder vrouwen. Bij mannen is, na de stijgende trend in de jaren tachtig, vanaf begin jaren negentig een daling opgetreden van het aantal sterfgevallen ten gevolge van COPD (grafiek 8). Aangezien het ontstaan van COPD grotendeels te wijten is aan roken en COPD een vergelijkbare latentietijd heeft als longkanker, is te verwachten dat ook de toekomstige ontwikkelingen rond de sterfte aan COPD vergelijkbaar zullen zijn met die rond de sterfte aan longkanker.

8. Sterfte aan COPD per 10 duizend mannen en vrouwen, 1970–2002

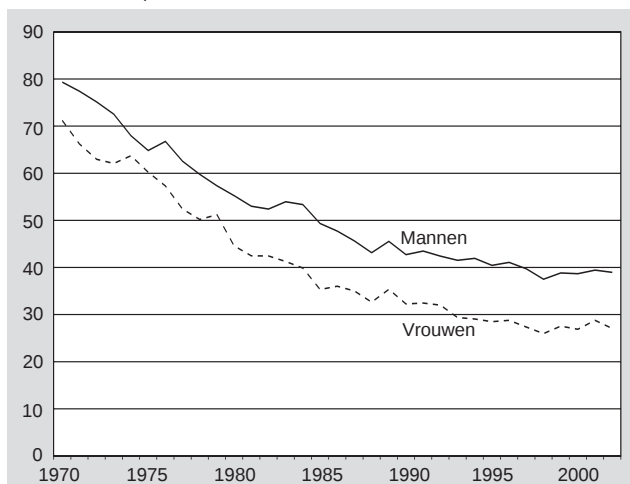

2.9 Niet-natuurlijke doodsoorzaken

Onder niet-natuurlijke doodsoorzaken vallen (verkeers)ongevallen, zelfdoding en misdrijven. In 2002 zijn de niet-natuurlijke doodsoorzaken als volgt verdeeld: 20 procent vervoersongevallen, 48 procent overige ongevallen (voornamelijk accidentele val), 27 procent zelfdoding en 5 procent moord en doodslag en onbekende gebeurtenissen. In de periode 1970–2002 is het aantal sterfgevallen ten gevolge van niet-natuurlijke doodsoorzaken van zowel mannen als vrouwen gehalveerd (*grafiek 9*). De laatste tien jaar stagneert de sterke daling enigszins. Uit nadere bestudering van de afzonderlijke doodsoorzaken binnen de totale groep niet-natuurlijke doodsoorzaken blijkt dat de sterftedaling voornamelijk het gevolg is van een sterke daling van het aantal dodelijke verkeersongevallen sinds begin jaren zeventig. Niet-natuurlijke doodsoorzaken komen relatief vaak voor bij jongeren tot 25 jaar. Door deze doodsoorzaken gaan relatief veel levensjaren verloren, meer dan (bijvoorbeeld) door longontsteking, waaraan relatief veel ouderen overlijden.

Het aantal verkeersdoden daalt nog steeds, maar minder sterk dan vóór 1990. Voor de toekomst kan een geringe verdere daling worden verwacht. Het jaarlijks aantal zelfdodingen is de laatste tien jaar vrijwel gelijk gebleven. Hierin zijn geen grote veranderingen te verwachten. Voor wat overige ongevallen betreft, kan voor de toekomst, gezien de vergrijzing, een toename worden verwacht.

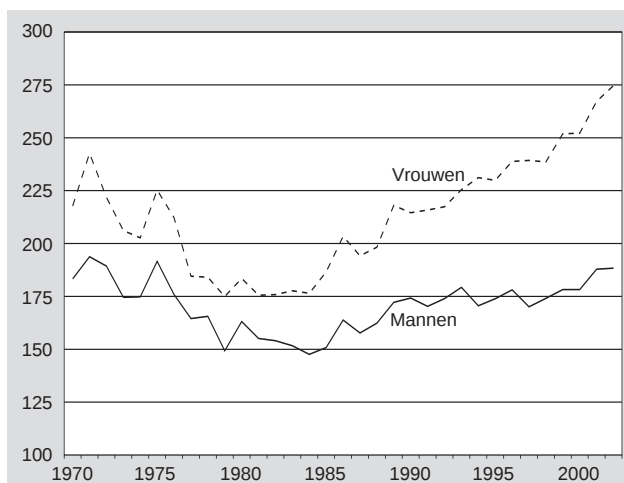
9. Sterfte aan niet-natuurlijke doodsoorzaken per 10 duizend mannen en vrouwen, 1970–2002

2.10 Overige doodsoorzaken

De groep 'overige doodsoorzaken' is hier gedefinieerd als alle doodsoorzaken minus het totaal van de groepen kanker, hart- en

10. Sterfte aan overige doodsoorzaken per 10 duizend mannen en vrouwen, 1970–2002

vaatziekten, luchtwegaandoeningen en externe oorzaken. Enkele groepen doodsoorzaken met de grootste aantallen overledenen die hieronder vallen zijn psychische stoornissen (waaronder dementie), ziekten van de spijsverteringsorganen, endocriene-, voedings- en stofwisselingsziekten (waaronder diabetes), ziekten van het zenuwstelsel en de zintuigen, en ziekten van de urinewegen en de geslachtsorganen. Dit zijn voor een groot deel ouderdomsziekten.

De groep 'overige doodsoorzaken' vertoont vanaf 1985 een stijgende lijn (*grafiek 10*). Bij vrouwen is de stijging iets sterker dan bij mannen. Als de sterfte aan de andere doodsoorzaken in de toekomst in aantal terugloopt, betekent dit dat de groep met overige doodsoorzaken belangrijker zal worden. Dit is voor een deel te verklaren uit substitutie van doodsoorzaken. Daalt bijvoorbeeld de sterfte aan kanker en hart- en vaatziekten, dan zullen mensen gemiddeld ouder worden en vaker aan ouderdomsziekten overlijden.

3. Ontwikkelingen in hoofdgroepen van doodsoorzaken

Na deze beschrijving van de ontwikkelingen van de afzonderlijke doodsoorzaken kan worden nagegaan wat het aandeel van de verschillende doodsoorzaken van de totale verandering in de sterfte is geweest. *Staat 1* presenteert de gemiddelde jaarlijkse verandering per decennium in de gestandaardiseerde sterfte per hoofdgroep.

Bij de mannen heeft zich de afgelopen drie decennia een vrij gelijkmatige daling van de sterfte voorgedaan. De daling van de sterfte aan hart- en vaatziekten is de belangrijkste oorzaak van de sterftedaling. In de jaren zeventig lieten ook andere oorzaken een daling zien, maar daar stond een ongunstige ontwikkeling van de

Staat 1
Gemiddelde jaarlijkse verandering in gestandaardiseerde sterftecijfers per periode en doodsoorzaak

	Kanker	Hart- en vaatziekten	Ziekten van de ademhalingsorganen	Niet-natuurlijke doodsoorzaken	Overige doodsoorzaken	Totaal
<i>per 100 duizend</i>						
<i>mannen</i>						
1970–1979	32	–68	–21	–24	–20	–101
1980–1989	–13	–84	18	–12	11	–80
1990–2002	–39	–97	–5	–3	12	–131
<i>vrouwen</i>						
1970–1979	–22	–153	–28	–26	–34	–262
1980–1989	2	–85	12	–12	31	–52
1990–2002	–9	–68	10	–3	48	–22

sterfte aan kanker tegenover. In de laatste twee decennia vertoont ook de sterfte aan kanker een daling. Als gevolg daarvan overleden meer mensen aan ouderdomsziekten (vooral ziekten van de ademhalingsorganen en overige doodsoorzaken).

Bij de vrouwen vond een sterke daling plaats van de sterfte in de jaren zeventig en een slechts geringe daling sinds 1980. De forse afname in de jaren zeventig kwam vooral door de sterke daling van de sterfte aan hart- en vaatziekten, maar ook andere doodsoorzaken gaven een daling te zien. De minder gunstige ontwikkeling in de jaren tachtig kwam vooral door een ongunstige ontwikkeling van de sterfte aan overige doodsoorzaken (vooral ouderdomsziekten). Ook de sterfte aan ziekten van de ademhalingsorganen (eveneens een belangrijke ouderdomsziekte) en de sterfte aan kanker ontwikkelden zich ongunstig.

Literatuur

Bonneux, L.G.A., 2001, Feiten en cijfers over roken en kanker. Website: www.kankerbestrijding.nl

Bonneux, L., C.W.N. Looman, J.J. Barendregt en P.J. van der Maas, 1997, Recente veranderingen in patronen van cardiovasculaire ziekte en sterfte. Speelt gezondheidszorg een rol? Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde (75)8, blz. 467–471.

Damhuis, R.A.M. en S. Siesling, 2002, Cancer of the male genital organs. In: Trends of cancer in the Netherlands 1989–1998, Report of the Netherlands Cancer Registry, juli 2002, blz. 35.

Fraiture, D.M.I. de, en A.C. Roldaan, 2003, Ernstige chronisch-obstructieve longziekte bij jonge rokende vrouwen. Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 147(46), blz. 2261–2265.

Gezondheidsraad, 2001, Bevolkingsonderzoek naar dikke darmkanker. Gezondheidsraad, Den Haag.

Gezondheidsraad, 2002, Het nut van bevolkingsonderzoek naar borstkanker. Gezondheidsraad, Den Haag.

Janssen-Heijnen, M.L.G., J.A.A.M. van Dijck, S. Siesling, R.M. Schipper en R.A.M. Damhuis, 2001, Longkanker in Nederland in de periode 1989–1997: de epidemie is nog niet voorbij. Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 145(9), blz. 419–423.

Jatoi, I. en A.B. Miller, 2003, Why is breast-cancer mortality declining? The Lancet Oncology 4(4), blz. 251.

Leer, E.M. van, J.W.W. Coebergh en F.E. van Leeuwen, 1999a, Trends in kankerincidentie en sterfte door kanker in Nederland: goed en slecht nieuws. Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 143(29), blz. 1502–1506.

Leer, E.M. van, F.J. Cleton en F.E. van Leeuwen (red.), 1999b, Kanker 1999. Signaleringsrapport. Nederlandse Kankerbestrijding/KWF, Amsterdam.

Oei, L.T. en D.W. Erkelens, 1995, Daling in sterfte door coronaire hartziekten in de periode 1974–1992 grotendeels verklaarbaar door verandering in de risicofactoren cholesterol en rookgedrag. Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 139(45), blz. 2309–2314.

Oers, J.A.M. van (red.), 2002, Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2002, Gezondheid op koers? Centrum voor Volksgezondheid Toekomst Verkenningen, RIVM, Bilthoven.

Otto, S.J., J. Fracheboud and the National Evaluation Team for Breast Cancer Screening, 2003, Initiation of population-based mammography screening in Dutch municipalities and effect on breast-cancer mortality: a systematic review. The Lancet 361, blz. 1411–1417.

RIVM, 2003, Nationaal Kompas Volksgezondheid, website www.nationaalkompas.nl.

STIVORO, 2003, Stichting Volksgezondheid en Roken, website www.stivoro.nl.

Tabeau, E., P. Ekamper, C. Huisman en A. Bosch, 1997, Forecasting of mortality by gender, age/generation, and main cause of death. Paper voor Working Party on Demographic Projections, Luxemburg, 15–16 september 1997.

Tyczynski, J.E., F. Bray and D.M. Parkin, 2003, Lung cancer in Europe in 2000: epidemiology, prevention, and early detection. The Lancet Oncology 4(1), blz. 45.

Recente ontwikkelingen rond zelfdoding in Nederland

Jan Hoogenboezem en Wim van den Berg

In 2002 maakten 1567 inwoners van Nederland een einde aan hun leven, ruim 6 procent meer dan in het voorgaande jaar. Door deze stijging lijkt een einde te zijn gekomen aan de sinds 1985 dalende trend van het aantal zelfdodingen. De recente toename van het aantal zelfdodingen was bij mannen het sterkst in de leeftijdsgroep van 40 tot 60 jaar en bij vrouwen vanaf 60 jaar.

In ruim één op de honderd sterfgevallen is zelfdoding de doodsoorzaak. Mannen plegen twee keer zo vaak suïcide als vrouwen. Tussen de leeftijd van 25 en 45 jaar is zelfdoding de belangrijkste doodsoorzaak. Bij late twintigers en vroege dertigers is één op de vijf sterfgevallen het gevolg van zelfdoding. De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen zelfdoding plegen is hoger dan bij mannen.

In januari en in de lentemaanden ligt het aantal suïcides aanmerkelijk hoger dan in de andere maanden. In de herfstmaanden wordt het laagste aantal geregistreerd.

Dagelijks beroven gemiddeld ruim vier mensen zich van het leven. Het hoogste aantal zelfdodingen vindt plaats op maandag, het laagste aantal op zaterdag. Inwoners van grote steden plegen relatief vaker zelfdoding dan inwoners van kleinere gemeenten

1. Inleiding

De aantallen die in dit artikel worden gepresenteerd, hebben betrekking op personen die op het tijdstip van overlijden waren ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) van Nederlandse gemeenten. Het gaat hierbij dus om personen die formeel deel uitmaakten van de in Nederland woonachtige bevolking (zie *kader*). In de jaren 1997–2002 hebben 9 146 personen die in de GBA geregistreerd waren zich van het leven beroofd, ofwel ruim 1,5 duizend per jaar.

Ook personen die niet officieel tot de Nederlandse bevolking behoren, plegen in Nederland zelfdoding. Het gaat hierbij onder meer om toeristen en personen die illegaal in ons land verblijven. In de periode 1997–2002 ging het om 527 gevallen. In totaal zijn in deze periode in Nederland dus 9673 personen door zelfdoding om het leven gekomen.

De statistiek van zelfdoding

De gegevens over zelfdoding komen tot stand na onderlinge afstemming van de gegevens die zijn ontvangen van medici (de doodsoorzakenstatistiek) en van politie en rechtbanken (de statistiek van de niet-natuurlijke dood). Er is sprake van zelfdoding als het slachtoffer zelf een handeling heeft verricht met als uitdrukkelijk doel zich van het leven te beroven. Een overdosis drugs wordt daarom niet als zelfdoding, maar als 'privé-ongeval' aangemerkt, tenzij uit de omstandigheden (bijvoorbeeld een afscheidsbrief) kan worden afgeleid dat er sprake is van zelfdoding.

De doodsoorzakenstatistiek komt tot stand via integrale waarneming van alle personen die, op het tijdstip van overlijden, in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) zijn ingeschreven. Op grond van de Wet op de lijkbezorging wordt van ieder sterfgeval, naast de afgifte van de verklaring van overlijden, ten behoeve van de statistiek een opgave gedaan van de doodsoorzaak. Deze verklaring wordt in een gesloten enveloppe overhandigd aan de ambtenaar van de burgerlijke stand, die deze opgave voorziet van het nummer van de overlijdensakte. Vervolgens wordt de verklaring gezonden aan de medisch ambtenaar van het CBS. Deze verklaringen worden vergeleken met de gegevens van de GBA.

Bij een sterfgeval geeft de behandelend arts alleen een verklaring af als hij/zij ervan overtuigd is dat de dood een natuurlijke oorzaak heeft. Zo niet, dan wordt de gemeentelijke lijkschouwer in kennis gesteld. Deze kan alsnog een doodsoorzaakverklaring van (natuurlijk) overlijden afgeven. Is ook de lijkschouwer van mening dat het een niet-natuurlijke dood betreft, dan wordt de Officier van Justitie ingelicht. Deze laat vervolgens onderzoek verrichten door de politie. Na kennisgeving van het proces-verbaal van de politie en het verslag van de lijkschouwer zal de Officier van Justitie beslissen of een gerechtelijke sectie noodzakelijk is.

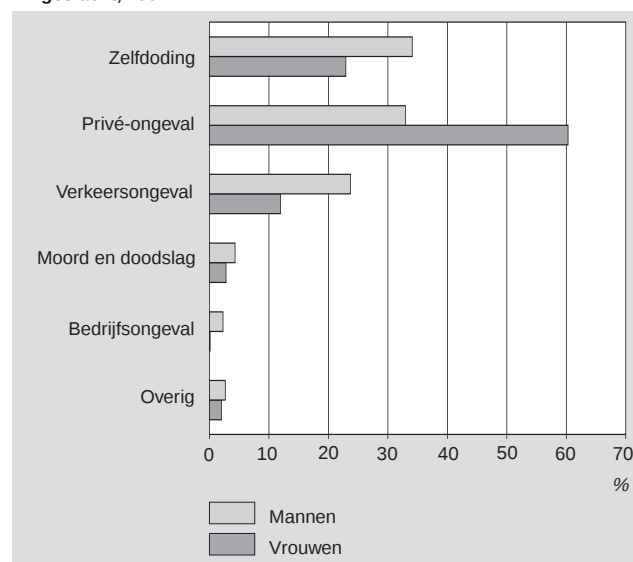
De gegevens van de statistiek van de niet-natuurlijke dood worden ontleend aan de processen-verbaal op de parketten van de Officiëren van Justitie. Aan de hand van de daar aanwezige dossiers wordt een vragenlijst ingevuld ten behoeve van de statistiek. Bij zelfdoding wordt door de politie tevens een vragenlijst ingevuld en verstuurd naar het CBS.

Zelfmoordpogingen worden geregistreerd door Prismant. Dit betreft het aantal patiënten dat één of meer zelfmoordpogingen heeft gedaan en in een algemeen of academisch ziekenhuis terecht is gekomen (kliniek of dagverpleging).

2. Recente gegevens en trend sinds 1970

In 2002 stierven in Nederland 5 318 personen een niet-natuurlijke dood (ongevallen, zelfdoding en moord). Mannen maakten hiervan met 3 114 dodelijke slachtoffers het merendeel (59 procent) uit. Bij hen was zelfdoding (1062 overledenen in 2002) de belangrijkste oorzaak van niet-natuurlijk overlijden (*grafiek 1*), verantwoordelijk voor ruim een derde van het totaal aantal niet-natuurlijke doden. Bij vrouwen waren privé-ongevallen de belangrijkste oorzaak van niet-natuurlijke dood (1 329 overledenen), gevolgd door zelfdoding (505). Van de vrouwen die door een niet-natuurlijke dood omkwamen, was in bijna een kwart van de gevallen zelfdoding de doodsoorzaak.

1. Aandeel van de sterfte per type niet-natuurlijke dood naar geslacht, 2002

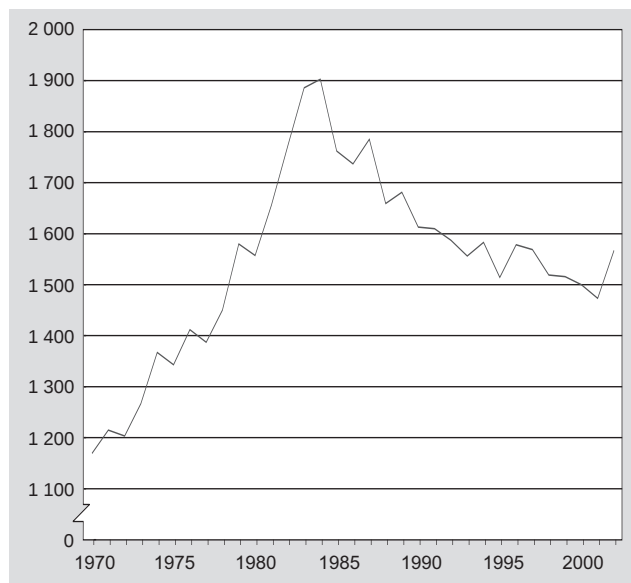

De 1 567 zelfdodingsgevallen in 2002 vormden ruim één procent van de totale sterfte. Voor mannen is dit aandeel aanmerkelijk groter dan voor vrouwen. In 2002 waren per duizend sterfgevallen onder mannen 15,4 en onder vrouwen 6,9 het gevolg van zelfdoding.

Grafiek 2 laat zien dat vanaf 1970 het aantal zelfdodingen aanvankelijk geleidelijk is toegenomen, tot een maximum van 1,9 duizend in 1984. Ook in relatief opzicht vond in deze periode een toename plaats, van 8 naar ruim 12 zelfdodingen per 100 duizend inwoners. Sinds 1985 was sprake van een daling van het aantal zelfdodingen, tot minder dan 1,5 duizend in 2001. Aangezien het aantal inwoners van Nederland is toegenomen, is sinds 1985 het aantal zelfdodingen per 100 duizend inwoners sterker gedaald, tot 9 per 100 duizend in 2001. In 2002 is het aantal zelfdodingen met 6 procent gestegen, waarmee een einde lijkt te zijn gekomen aan de jarenlange daling van het aantal zelfdodingen.

Ten tijde van de eerste oliecrisis deed zich een versnelling voor van het tempo waarin het aantal zelfdodingen toenam. Nog opvallender was de forse stijging van het aantal zelfdodingen tijdens de sterke economische neergang in het begin van de jaren tachtig. Ook de toename van het aantal zelfdodingen in 2002 zou verband kunnen houden met de economische neergang.

2. Aantal zelfdodingen in Nederland, 1970–2002

3. Verloren levensjaren

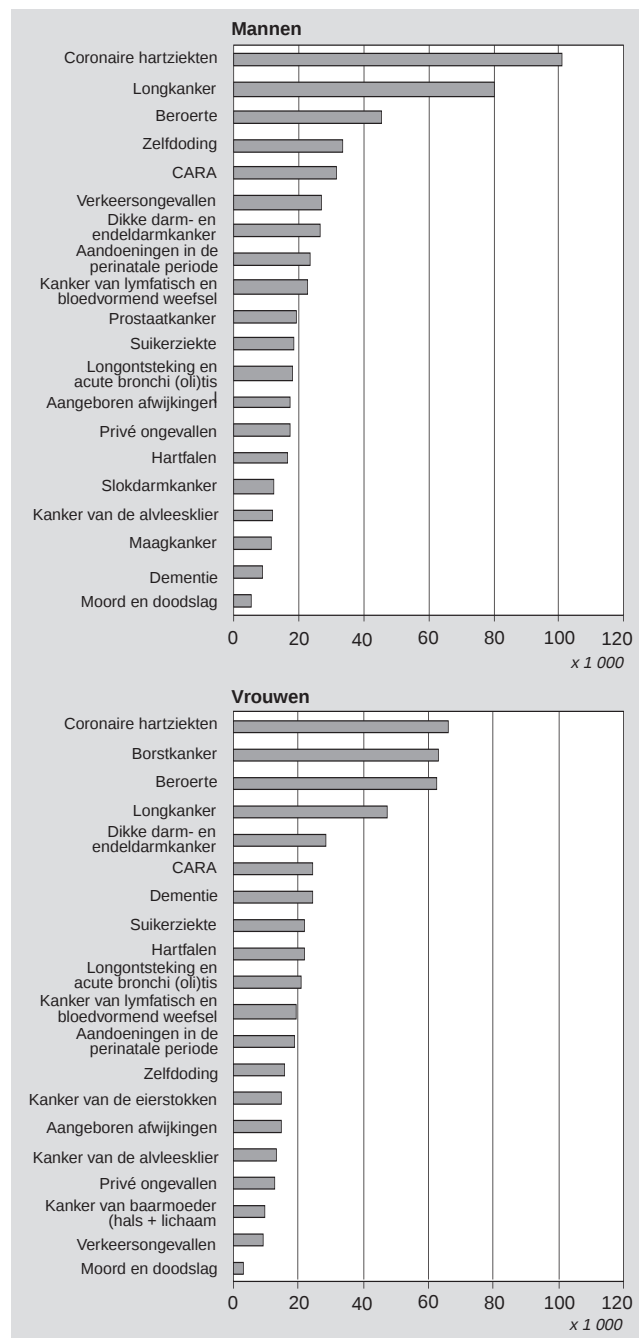
Het aandeel van zelfdodingen in het totale jaarlijkse aantal overledenen bedraagt 1,1 procent. Wordt rekening gehouden met het feit dat zelfdoding relatief vaak op jonge leeftijd plaatsvindt, dan is zelfdoding echter een belangrijke oorzaak van vroegtijdige sterfte. Dit blijkt onder meer uit het aantal 'verloren levensjaren', het aantal jaren dat men eerder overlijdt dan op grond van de levensverwachting zou mogen worden aangenomen.

In 2002 gingen door vroegtijdig overlijden (aan alle oorzaken tezamen) 1,7 miljoen levensjaren verloren (mannen 870 duizend en vrouwen 821 duizend). Voor elk sterfgeval is het aantal verloren levensjaren gelijk aan de levensverwachting in 2002 die nog resteerde op het moment van overlijden. De levensverwachting bij geboorte was in 2002 voor mannen 76,0 jaar en voor vrouwen 80,7 jaar. Aangezien de gemiddelde leeftijd waarop iemand zich van het leven berooft 48,5 jaar is, zal het aantal verloren levensjaren per sterfgeval door zelfdoding gemiddeld groter zijn dan het aantal verloren levensjaren per sterfgeval door een 'ouderdomsziekte', zoals longontsteking, hartfalen en dementie.

Van alle doodsoorzaken in 2002 was bij mannen de bijdrage van zelfdoding aan het totaal aantal verloren levensjaren de op drie na hoogste, na coronaire hartziekten, longkanker en beroerte (grafiek

3). Mannen verloren in 2002 meer dan 33 duizend levensjaren door zelfdoding. Bij vrouwen bedroeg het aantal verloren levensjaren door zelfdoding 16 duizend en was het aandeel hiervan in het totaal aantal verloren levensjaren minder groot dan bij mannen.

3. Verloren levensjaren naar belangrijkste doodsoorzaken, 2002

4. Leeftijd

Het aandeel van zelfdoding in de totale sterfte varieert sterk met de leeftijd. Bij jongeren is de totale sterfte relatief laag. Mede hierdoor is het aandeel van zelfdoding in deze groep groter dan onder ouderen (*staat 1*).

Bij mannen en vrouwen tezamen is tussen 10 en 25 jaar een verkeersongeval de belangrijkste doodsoorzaak en neemt zelfdoding de tweede plaats in. Tussen 25 en 45 jaar is zelfdoding de belangrijkste doodsoorzaak. In deze leeftijdsgroep is één op de zeven sterfgevallen het gevolg van zelfdoding. Het aandeel van zelfdoding is het grootst tussen 25 en 30 jaar, met 19 procent van de totale sterfte in deze leeftijdsklasse. Vanaf 45 jaar nemen na-

Staat 1
Zelfdoding van ingezetenen naar leeftijd en geslacht, 1997/2001 en 2002

	Mannen		Vrouwen		Totaal		Mannen		Vrouwen		Totaal	
	1997/2001	2002	1997/2001	2002	1997/2001	2002	1997/2001	2002	1997/2001	2002	1997/2001	2002
	<i>absoluut</i>						<i>% van de totale sterfte</i>					
10-14 jaar	6	5	2	2	8	7	7,0	5,4	3,4	4,1	5,5	5,0
15-19 jaar	29	27	11	11	41	38	12,9	11,4	10,6	9,4	12,2	10,8
20-24 jaar	59	53	20	15	79	68	18,0	17,5	15,2	12,1	17,2	16,0
25-29 jaar	83	66	32	26	114	92	20,6	21,6	15,6	14,2	18,9	18,8
30-34 jaar	112	113	43	31	155	144	21,3	21,9	14,1	10,1	18,6	17,5
35-39 jaar	112	122	45	57	157	179	15,9	17,0	9,1	11,8	13,1	14,9
40-44 jaar	101	123	54	39	155	162	9,4	12,2	6,7	5,0	8,3	9,0
45-49 jaar	109	126	60	65	169	191	6,5	7,7	4,8	4,9	5,8	6,5
50-54 jaar	96	110	47	57	143	167	3,6	4,3	2,6	3,0	3,2	3,7
55-59 jaar	66	83	43	41	109	124	1,9	2,2	2,1	1,7	2,0	2,0
60-64 jaar	57	64	32	46	89	110	1,2	1,3	1,2	1,6	1,2	1,4
65-69 jaar	51	39	30	25	81	64	0,7	0,6	0,7	0,6	0,7	0,6
70-74 jaar	35	41	24	35	59	76	0,4	0,4	0,4	0,6	0,4	0,5
75-79 jaar	37	37	27	19	64	56	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3
80 jaar of ouder	60	53	32	36	92	89	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Totaal	1 014	1 062	502	505	1 516	1 567	1,5	1,5	0,7	0,7	1,1	1,1

tuurlijke doodsoorzaken sterk in aantal toe en neemt het aandeel van zelfdoding in de totale sterfte steeds verder af.

In 2002 was de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen zelfdoding plegen (51,5 jaar) hoger dan bij mannen (47,1 jaar). Wordt het aandeel van zelfdoding in de totale sterfte voor mannen en vrouwen afzonderlijk bekeken, dan vallen er enkele verschillen te constateren. Bij mannen is zelfdoding in rangorde de belangrijkste doodsoorzaak in de leeftijdsgroepen van 30 tot 45 jaar. Bij de jongeren van 10 tot 30 jaar neemt zelfdoding, na de verkeersdoden, de tweede plaats in. Op middelbare leeftijd, van 45 tot 55 jaar, is het acuut hartinfarct de belangrijkste doodsoorzaak. In de leeftijdsgroep van 55 tot 80 jaar neemt de sterfte aan longkanker getalsmatig de eerste plaats in, en bij de ouderen vanaf 80 jaar de sterfte aan hersenvaatletsels (CVA).

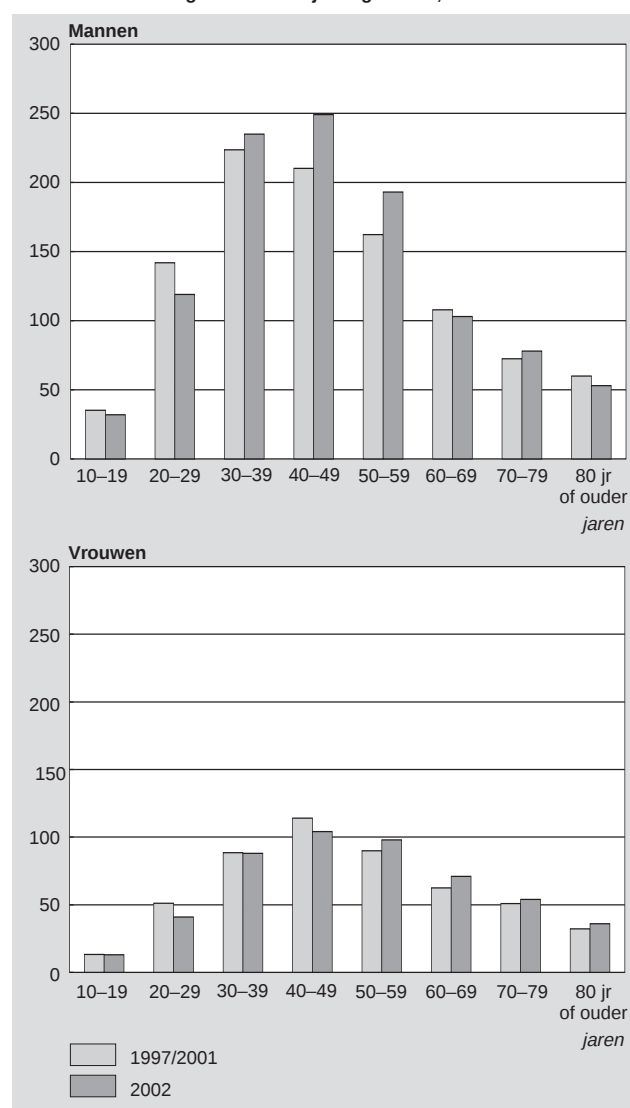
Bij vrouwen ligt de sterfte door zelfdoding op een lager niveau en is zelfdoding alleen in de leeftijd van 25 tot 30 jaar de belangrijkste doodsoorzaak. Verkeersdoden nemen ook bij jonge vrouwen de eerste plaats in, gevolgd door zelfdoding. In de leeftijdsgroep van 30 tot 70 jaar zijn borst- en longkanker de belangrijkste doodsoorzaken, en vanaf 70 jaar het acuut hartinfarct en hersenvaatletsels.

Hiermee is niet gezegd dat zelfdoding bij uitstek een jongerenprobleem is. Het betekent slechts dat jongeren, die immers minder vaak aan ziekten overlijden dan ouderen, relatief vaker een niet-natuurlijke dood sterven, door een ongeval, moord of zelfdoding. In verhouding tot de omvang van de bevolking komt zelfdoding meer voor bij ouderen dan bij jongeren. Door de grote kans om te overlijden aan andere doodsoorzaken is bij ouderen het aandeel van zelfdoding in de totale sterfte echter geringer.

De toename van het aantal zelfdodingen in 2002 ten opzichte van het gemiddelde van de vijf voorgaande jaren is vooral terug te vinden bij mannen in de leeftijd tussen 40 en 60 jaar (*grafiek 4*). Bij vrouwen boven de 50 jaar is eveneens, maar in veel minder sterke mate, sprake van een toename van het aantal zelfdodingen. Opvallend is dat bij de 20-29-jarigen, onder zowel mannen als vrouwen, een flinke daling heeft plaatsgevonden, met respectievelijk 16 en 20 procent.

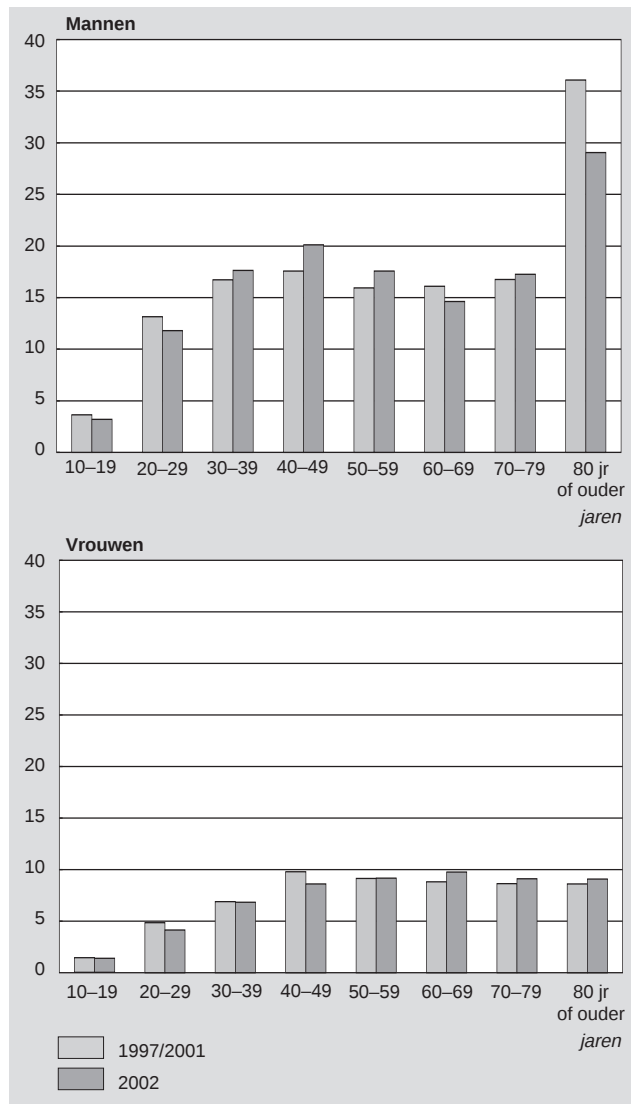
Uit de *grafieken 4 en 5* blijkt dat de verdeling van het absoluut aantal zelfdodingen naar leeftijdscategorie aanmerkelijk afwijkt van de verdeling van het aantal zelfdodingen per 100 duizend van de gemiddelde bevolking. Bij zowel mannen als vrouwen van 10 tot 50 jaar stijgt het aantal zelfdodingen met het toenemen van de leeftijd, met een piek in de leeftijdsgroep van 40 tot 50 jaar. Bijna een kwart van het totaal aantal zelfdodingen vindt in deze leeftijdsgroep plaats. Vervolgens neemt het aantal zelfdodingen weer af.

4. Aantal zelfdodingen naar leeftijd en geslacht, 1997/2001 en 2002

Per 100 duizend van de gemiddelde bevolking is een ander beeld waar te nemen. Bij mannen van 30 tot 80 jaar is de relatieve sterfte door zelfdoding vrij constant (15 tot 20 per 100 duizend), maar

5. Aantal zelfdodingen naar leeftijd en geslacht, per 100 duizend van de bevolking, 1997/2001 en 2002

voor mannen vanaf 80 jaar is de kans dat zij zich van het leven beroven ongeveer twee keer zo groot, met 35 zelfdodingen per 100 duizend van de betreffende groep. Opvallend is dat de relatieve sterfte in deze leeftijdsgroep in 2002 met 20 procent is gedaald. Bij vrouwen tot 40 jaar stijgt de sterfte door zelfdoding eveneens geleidelijk met de leeftijd, waarna dit op een vrij constant niveau blijft (ongeveer 9 per 100 duizend van de betreffende groep).

5. Burgerlijke staat

Naast leeftijd hangt ook het al dan niet gehuwd zijn samen met de frequentie van zelfdoding (grafiek 6). Voor alle leeftijden tezamen vormt de groep nooit-gehuwden de grootste afzonderlijke categorie, met bijna 40 procent van het totaal aantal zelfdodingen. Binnen deze groep plegen drie keer zoveel mannen als vrouwen zelfdoding. Op het moment van zelfdoding is een derde gehuwd, 18 procent gescheiden en 12 procent verweduwd.

Grafiek 7 laat zien dat bij mannen het aandeel van ongehuwden (43 procent) beduidend groter is dan bij vrouwen (31 procent). Daar staat tegenover dat gescheiden vrouwen en weduwen een groter aandeel vormen dan deze groepen mannen. Voor een deel kunnen deze verschillen worden toegeschreven aan verschillen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en burgerlijke staat. Omdat vrouwen een hogere levensverwachting hebben dan mannen en vrouwen met een gemiddeld iets oudere man trou-

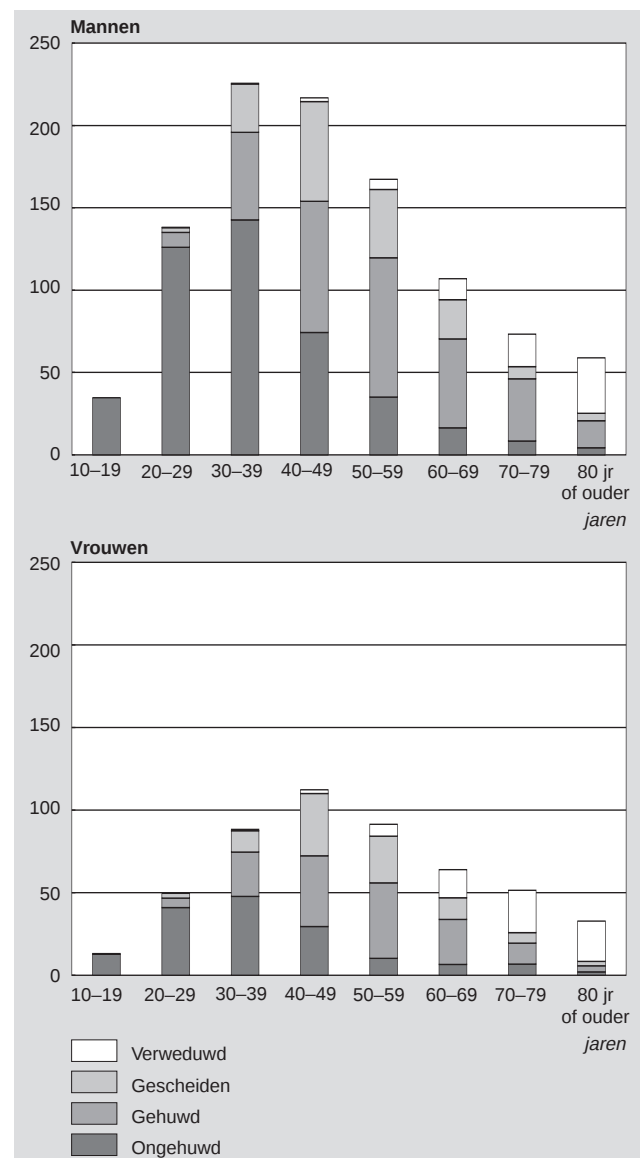
wen, zijn er veel meer weduwen dan weduwnaars. Omdat gescheiden mannen vaker hertrouwen dan gescheiden vrouwen, zijn er bovendien meer gescheiden vrouwen dan mannen.

In de periode 1997-2002 ligt voor mannen en vrouwen tezamen het aantal zelfdodingen per 100 duizend van de bevolking op gemiddeld 9,6. Onderscheiden naar burgerlijke staat blijkt dat de relatieve sterfte door zelfdoding vooral bij gescheiden personen, maar ook bij weduwen en weduwnaars, aanzienlijk hoger is. Tegenover de 13 zelfdodingen per 100 duizend van de bevolking voor alle mannen tezamen, ligt dit bij gescheiden mannen en bij weduwnaars 3,5 keer hoger. Voor alle vrouwen tezamen ligt het relatieve aantal zelfdodingen op 6,3, terwijl dit bij gescheiden vrouwen en weduwen 21,1 en 10,8 bedraagt.

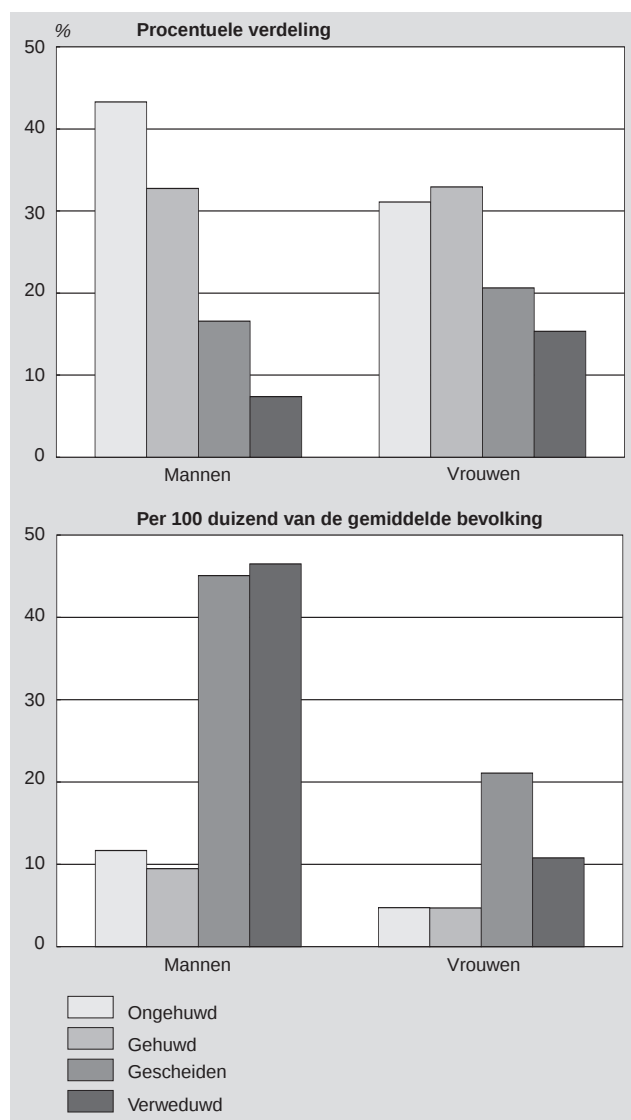
Gehuwden kennen de laagste relatieve sterfte door zelfdoding. Met 7,1 per 100 duizend van de betreffende groep is dit niveau een kwart lager dan het gemiddelde voor de Nederlandse bevolking.

Wordt het aantal zelfdodingen per 100 duizend voor mannen naar burgerlijke staat vergeleken met dat voor vrouwen, dan blijkt het aantal gevallen onder weduwnaars meer dan vier keer zo hoog te zijn als onder weduwen. Bij ongehuwde, gehuwde en gescheiden personen is het verschil tussen mannen en vrouwen nagenoeg even groot als in de totale bevolking, waar de sterfte door zelfdoding bij mannen ruim twee keer zo hoog is als bij vrouwen.

6. Aantal zelfdodingen naar burgerlijke staat, leeftijd en geslacht, 1997/2002

7. Zelfdoding naar burgerlijke staat en geslacht, 1997/2002

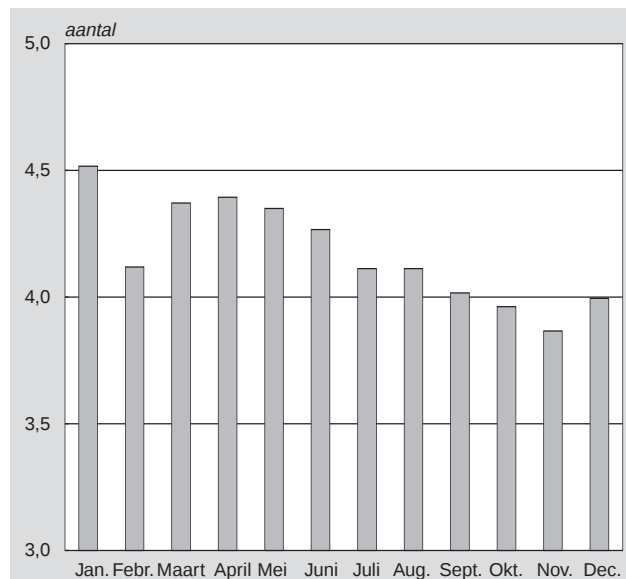

Voor ongeveer 5 procent van alle mannen en vrouwen die ervoor kozen een einde aan hun leven te maken, is het verlies van familie het (vermoedelijke) motief. Verderop in dit artikel wordt hierop nader ingegaan. Bij weduwnaars en weduwen is dit aanzienlijk vaker het motief, in respectievelijk 32 en 25 procent van de gevallen. Ook fysiek lijden is bij verweduwden veel vaker dan gemiddeld het motief om zelf het leven te beëindigen. Bij weduwnaars is hiervan in een op de vier gevallen sprake en bij weduwen in een op de vijf gevallen, tegen een gemiddelde van een op de tien voor de totale bevolking.

6. Maand en dag

In de maand januari en in de lentemaanden ligt het aantal suïcides per dag aanmerkelijk hoger dan in de andere maanden. Het hoogtepunt valt in januari. De laagste aantallen zelfdodingen vinden plaats in de maanden september, oktober, november en december (*grafiek 8*). In november, de maand met het kleinste aantal zelfdodingen, vinden gemiddeld 15 procent minder zelfdodingen plaats dan in januari. De lage sterfte door zelfdoding in de herfstmaanden staat haaks op de volkswijsheid die zegt dat zelfdodingen vooral plaatsvinden wanneer de blaadjes van de bomen vallen. In januari, de maand met gemiddeld het grootste aantal

8. Zelfdodingen per dag naar maand van overlijden, 1997/2002

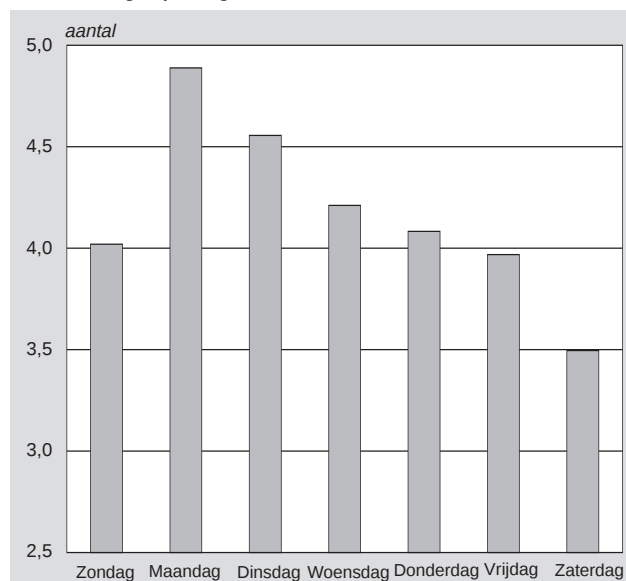

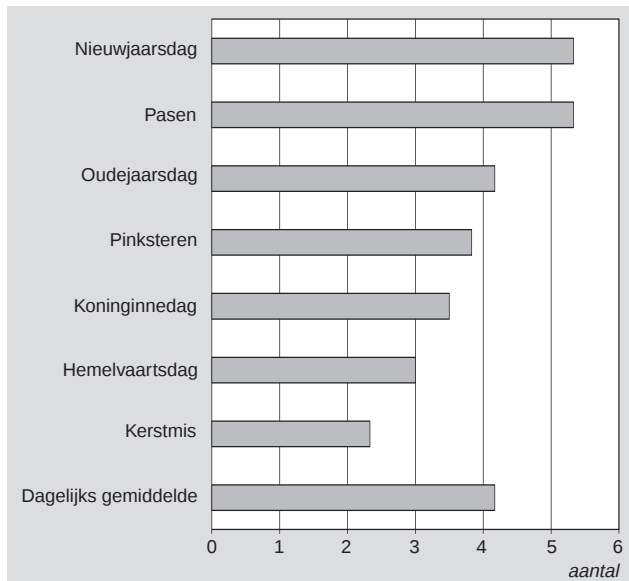
zelfdodingen per dag, is een duidelijk patroon zichtbaar. De eerste week van januari telt de meeste zelfdodingen, met gemiddeld 5 zelfdodingen per dag. Daarna neemt het aantal per week geleidelijk af. In de vierde week van januari is het aantal zelfdodingen bijna 20 procent lager dan in de eerste week.

Dagelijks beroven gemiddeld meer dan vier mensen zich van het leven. Het hoogste aantal zelfdodingen vindt plaats op maandag, het laagste op zaterdag (*grafiek 9*). Dit verschil tussen maandag en zaterdag is groot. Op maandag plegen gemiddeld bijna 5 mensen zelfdoding. Dit aantal neemt af tot 3,5 zelfdodingen op zaterdag. Op zondag ligt het aantal zelfdodingen nog iets onder het (periode)gemiddelde van 4,2 per dag.

Grafiek 10 laat zien dat op nieuwjaarsdag en met Pasen relatief veel zelfdodingen worden gepleegd, met gemiddeld meer dan 5 gevallen per dag. Met Kerstmis maken juist betrekkelijk weinig mensen een eind aan hun leven. Op eerste kerstdag bedraagt het aantal zelfdodingen minder dan de helft van het daggemiddelde. In de periode 1997–2002 pleegden 10 mensen zelfdoding op eerste kerstdag (minder dan 2 per jaar). Ook op tweede kerstdag is het aantal met 3 zelfdodingen per jaar lager dan het daggemiddelde.

9. Zelfdodingen per dag van de week, 1997/2002

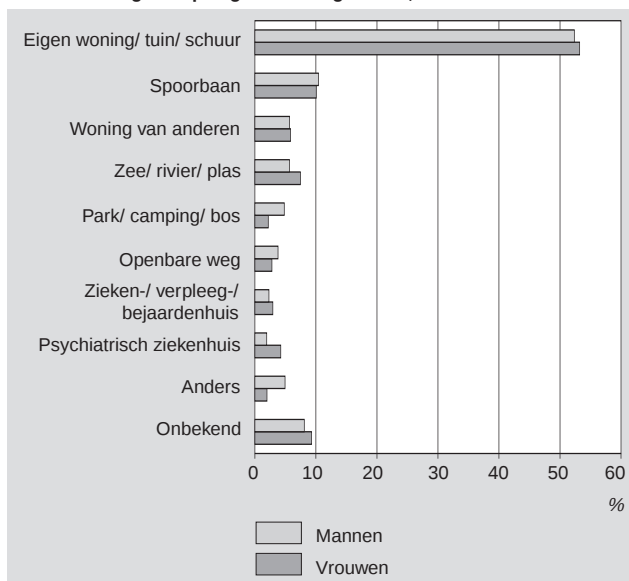
10. Zelfdodingen per dag naar bijzondere dagen in het jaar, 1997/2002**7. Locatie, wijze van uitvoering en eerdere signalen**

Bij zowel mannen als vrouwen vindt ruim de helft van alle zelfdodingen plaats in het eigen huis, de tuin of de schuur. Bijna 60 procent kiest daar voor verhangen en 25 procent neemt medicijnen en/of alcohol in (grafiek 11). Tien procent van de zelfdodingen vindt plaats op of rond de spoorbaan en circa 6 procent in open water (zee, rivier of plas).

Ongeveer 70 procent van degenen die zich ophangen of een overdosis medicijnen en/of alcohol nemen, doet dit in de eigen woning. Van de mensen die kiezen voor het springen van een hoogte, springt bijna 40 procent vanaf de eigen woning, 30 procent vanaf een andere woning en 10 procent vanaf een ziekenhuis of een psychiatrische inrichting.

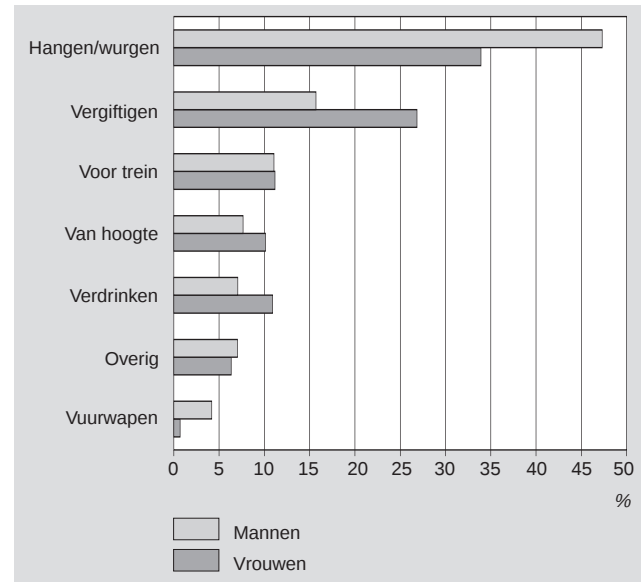
Omdat ongeveer twee keer zoveel mannen als vrouwen zelfdoding plegen, is het opvallend dat (zowel absoluut als relatief) meer vrouwen dan mannen in een psychiatrische inrichting zich van het leven beroven.

In de periode 1997–2002 koos 43 procent van degenen die door zelfdoding hun leven beëindigden voor verhangen (grafiek 12). In een op de vijf gevallen werd een overdosis medicijnen en/of alcohol

11. Zelfdoding naar pleeglocatie en geslacht, 1997/2002

hol ingenomen. Een op de negen slachtoffers sprong voor de trein. Het springen van een hoogte of zichzelf verdrinken kwam minder vaak voor.

Mannen kiezen vaker voor een meer gewelddadige manier van zelfdoding. Bijna de helft van alle mannen die door zelfdoding sterven, doet dit door ophanging. Bij vrouwen is dit aandeel een derde. Veel minder mannen kiezen voor het innemen van een overdosis medicijnen en/of alcohol (16 procent, tegen 27 procent bij vrouwen).

12. Zelfdoding naar wijze van uitvoering en geslacht, 1997/2002

Uitgesplitst naar leeftijd blijkt ophanging in bijna elke leeftijdscategorie de meest gebruikte methode van zelfdoding te zijn (staat 2). Alleen bij vrouwen vanaf 80 jaar is het innemen van medicijnen/alcohol de meest gebruikte methode.

Voor de trein springen is bij jongeren tot 30 jaar, na ophanging, de meest gebruikte methode, maar deze wordt met het toenemen van de leeftijd minder toegepast. Daar staat tegenover dat de keuze voor verdrinking stijgt met de leeftijd. Onder jongeren komt zichzelf verdrinken bijna niet voor, maar bij ouderen is dit een vaak gehanteerde methode om zich van het leven te beroven. Vrouwelijke slachtoffers vanaf zestig jaar kozen hiervoor in bijna een op de vijf gevallen.

In bijna iedere leeftijdsgroep nemen vrouwen bijna twee keer zo vaak als mannen een overdosis van een geneesmiddel en/of alcohol met fatale afloop. In de leeftijd van 40 tot 50 jaar kiezen een op de vijf mannen en een op de drie vrouwen voor deze methode. Het gebruik van een vuurwapen speelt bij vrouwen die zich van het leven beroven slechts een geringe rol, maar bij mannen betreft het, in alle leeftijdsklassen, een aandeel van 3 tot 5 procent.

Vrouwen die zelfdoding plegen hebben veel vaker dan mannen al eerder een (of meer) poging(en) daartoe gedaan (respectievelijk 42 en 25 procent). Van de vrouwen heeft twee derde ook al eerder kenbaar gemaakt een einde aan het leven te willen maken. Bij de mannen heeft iets meer dan de helft die wens geuit.

Jongeren onder de 20 jaar geven minder vaak een dergelijk signaal af, en 80-plussers iets vaker.

Ongeveer een derde van de mannen en vrouwen heeft het besluit om het leven te beëindigen vermeld in een afscheidsbrief.

8. Motief

In driekwart van de gevallen van zelfdoding is bekend wat het motief is geweest. De in deze paragraaf genoemde percentages hebben betrekking op deze sterfgevallen.

Staat 2
Zelfdoding naar wijze van uitvoering, leeftijd en geslacht, 1997/2002

	10–19 jaar	20–29 jaar	30–39 jaar	40–49 jaar	50–59 jaar	60–69 jaar	70–79 jaar	80 jaar of ouder	Totaal
%									
<i>mannen</i>									
Ophangen/verwuren	49,5	41,6	47,2	49,2	48,5	46,9	47,0	50,4	47,3
Vergiftigen (o.a. medicijnen/alcohol)	3,4	13,4	17,1	18,8	15,2	16,0	13,2	15,6	15,7
Verdrinken	4,8	3,3	3,8	4,6	8,8	13,4	13,6	14,4	7,1
Voor trein	24,5	18,7	10,9	10,2	11,5	6,1	6,4	3,1	11,1
Van hoogte	10,1	12,4	8,6	6,1	4,4	5,9	8,2	9,1	7,7
Vuurwapen	2,9	4,0	4,8	4,1	5,1	3,9	3,2	2,8	4,2
Snijwerktuig	1,0	2,1	3,5	3,2	3,0	3,6	3,9	2,3	3,0
Overig	1,9	3,3	3,0	2,8	2,5	2,6	2,7	1,7	2,7
Onbekend	1,9	1,3	1,1	1,2	1,1	1,6	1,8	0,6	1,3
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>vrouwen</i>									
Ophangen/verwuren	49,4	38,0	38,9	32,2	33,9	33,7	29,5	21,3	33,9
Vergiftigen (o.a. medicijnen/alcohol)	8,9	18,2	27,2	32,2	25,2	24,3	27,9	36,0	26,9
Verdrinken	2,5	3,4	3,0	5,9	12,4	18,8	23,7	24,4	10,9
Voor trein	24,1	22,2	12,5	11,9	11,3	8,4	3,6	0,5	11,2
Van hoogte	10,1	13,1	10,0	9,9	9,5	8,4	10,7	10,2	10,1
Vuurwapen	3,8	1,3	0,8	0,4	0,7	0,3	–	1,0	0,7
Snijwerktuig	–	0,7	2,1	2,4	2,6	1,8	1,9	3,0	2,1
Overig	1,3	1,7	3,8	3,4	2,7	2,1	1,0	2,5	2,7
Onbekend	–	1,3	1,9	1,6	1,6	2,1	1,6	1,0	1,6
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100

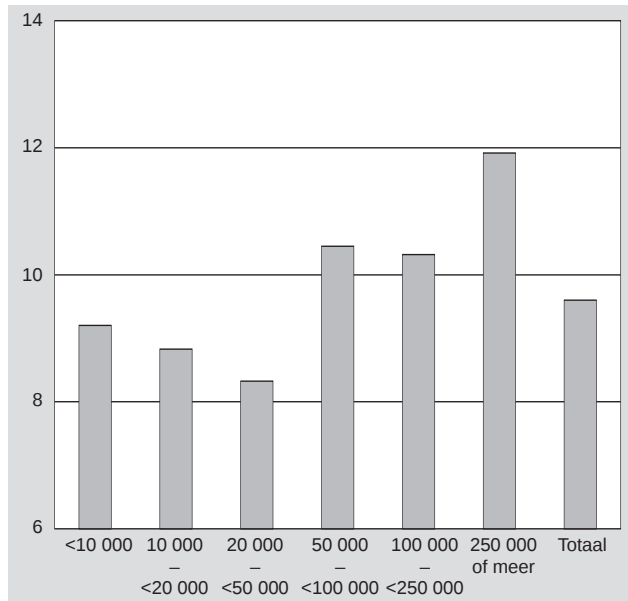
Staat 3
Zelfdoding naar motief, leeftijd en geslacht, 1997/2002

	10–19 jaar	20–29 jaar	30–39 jaar	40–49 jaar	50–59 jaar	60–69 jaar	70–79 jaar	80 jaar of ouder	Totaal
%									
<i>mannen</i>									
Fysiek lijden	2,2	3,6	3,6	4,7	9,3	13,8	25,2	37,3	9,2
Verlies familie	6,6	2,6	1,7	3,1	3,7	8,7	13,2	12,3	4,7
Relatie/situatie thuis	25,0	17,4	21,3	18,2	15,2	10,8	7,4	6,0	16,3
Financieel/economisch	3,7	3,2	3,4	4,5	4,2	2,3	0,6	0,8	3,3
Studie/werk	6,6	2,0	2,0	2,7	3,9	1,7	0,3	–	2,4
Psychische problemen	46,3	60,8	57,1	58,3	57,5	57,7	51,6	41,3	56,4
Overig	9,6	10,4	10,8	8,4	6,2	4,9	1,6	2,4	7,7
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>vrouwen</i>									
Fysiek lijden	1,6	4,1	4,9	5,4	9,5	17,0	22,3	37,9	10,9
Verlies familie	3,3	2,7	2,7	2,7	6,4	9,1	14,3	9,1	5,7
Relatie/situatie thuis	37,7	15,0	11,0	9,1	6,6	3,6	3,8	3,8	8,8
Financieel/economisch	–	1,4	1,0	0,6	0,2	0,7	–	–	0,6
Studie/werk	4,9	1,8	0,7	0,8	0,5	0,4	–	–	0,8
Psychische problemen	47,5	70,5	76,2	75,9	72,4	66,7	57,6	47,0	69,3
Overig	4,9	4,5	3,4	5,6	4,4	2,5	2,1	2,3	3,9
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100

In 60 procent van de gevallen was het slachtoffer overspannen of depressief (*staat 3*). Vrouwen die zelfmoord plegen, zijn vaker overspannen of depressief dan mannen. Dit geldt voor alle leeftijdsklassen. Financiële/economische redenen spelen bij vrouwen nauwelijks een rol, maar bij mannen vormen ze in de leeftijdsklassen tot 60 jaar bij 3 tot 4 procent het motief voor zelfdoding. Bij zowel mannen als vrouwen blijkt dat 'fysiek lijden', en ook 'verlies van familie', met het stijgen der jaren steeds vaker het motief vormen om een einde aan het leven te maken. Vooral bij weduwen en weduwnaars blijken beide motieven belangrijk te zijn.

Bij personen die de leeftijd van 40 jaar nog niet hebben bereikt, spelen ze in veel mindere mate een rol.

Bij mannen staat één op de zes gevallen van zelfdoding in verband met de 'relatie' of met 'huiselijke omstandigheden'. Voor alle leeftijdsklassen geldt dat dit motief bij mannen meer voorkomt dan bij vrouwen. Alleen bij meisjes jonger dan 20 jaar blijkt een (verstoorte) 'relatie' in bijna 40 procent van de gevallen het motief te zijn voor zelfdoding. Voor alle leeftijden tezamen bedraagt bij vrouwen het aandeel van relatieproblemen 9 procent.

13. Zelfdodingen naar grootte van woongemeente per 100 duizend inwoners, 1997/2002

9. Gemeente

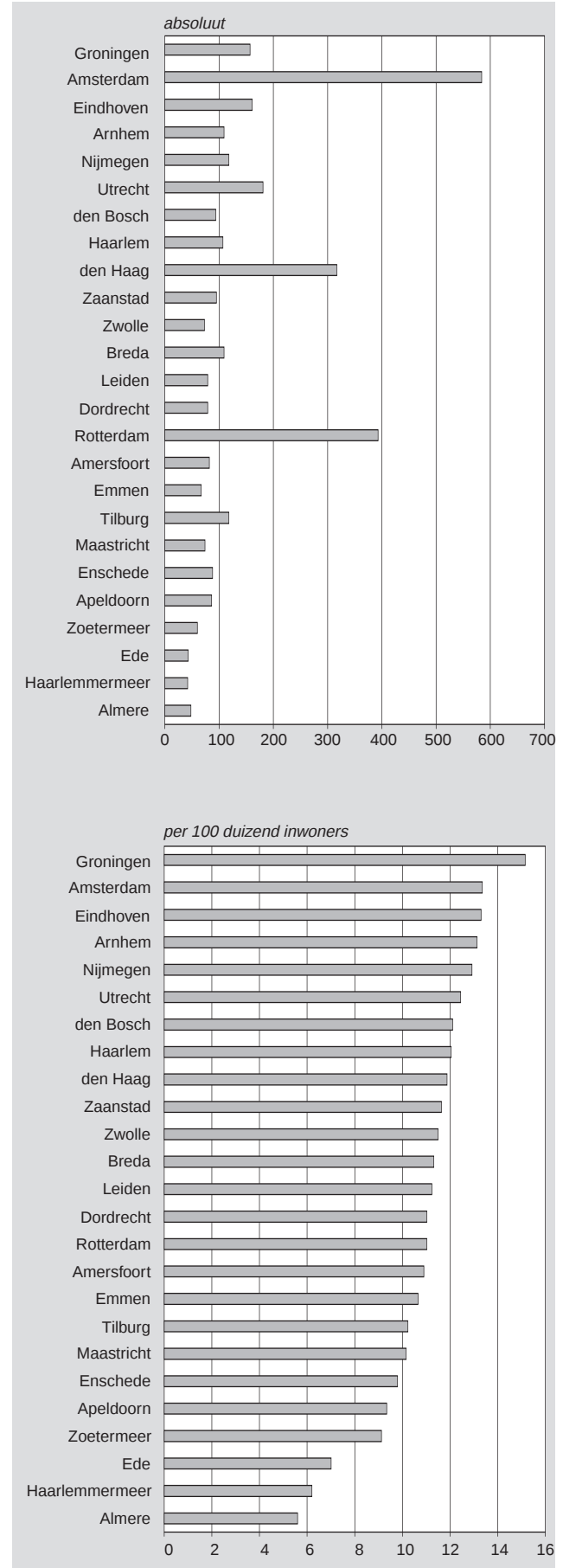
Naarmate een gemeente meer inwoners heeft, vinden er relatief meer zelfdodingen plaats. In de periode 1997–2002 pleegden gemiddeld 9,6 per 100 duizend inwoners zelfdoding. Als de woongemeente minder dan 50 duizend inwoners telt, is de relatieve sterfte door zelfdoding lager dan het landelijk gemiddelde. Per 100 duizend inwoners is het aantal zelfdodingen met 8,3 het laagst in gemeenten met 20 duizend tot 50 duizend inwoners. In gemeenten met 250 duizend of meer inwoners is dit aantal het hoogst (11,9). In deze gemeenten (Amsterdam, Rotterdam en Den Haag) ligt de sterfte door zelfdoding een kwart boven het Nederlands gemiddelde (grafiek 13).

Voor de groep gemeenten met 100 duizend of meer inwoners is in grafiek 14 per gemeente de sterfte door zelfdoding berekend. Wat betreft het aantal gevallen van zelfdoding springen Amsterdam, Rotterdam en Den Haag er duidelijk uit. In de jaren 1997 tot en met 2002 hebben 584 inwoners van Amsterdam zelfdoding gepleegd, 393 inwoners van Rotterdam en 317 inwoners van Den Haag.

Om een goede vergelijking tussen de gemeenten te kunnen maken, is ook in grafiek 14 het aantal zelfdodingen per gemeente gerelateerd aan het inwonertal. Hieruit blijkt dat in de gemeente Groningen relatief de meeste zelfdodingen hebben plaatsgevonden (anderhalf keer zo veel als het landelijk gemiddelde). Ook in Amsterdam en Eindhoven ligt het zelfdodingscijfer 40 procent boven het landelijk gemiddelde. Rotterdam komt op de relatieve ranglijst aanzienlijk lager uit, met een sterfte door zelfdoding die 15 procent boven het landelijk gemiddelde ligt.

In gemeenten met een psychiatrisch ziekenhuis is het relatief aantal zelfdodingen (11,9) over het algemeen hoger dan gemiddeld (9,6). Voor de periode 1997/2002 tellen de gemeenten Bennebroek en Castricum naar verhouding de meeste zelfdodingen. In deze gemeenten is de relatieve sterfte door zelfdoding ruim het dubbele van het landelijk gemiddelde. Opvallend is dat de slachtoffers in deze gemeenten bovengemiddeld vaak voor de trein springen. Het psychiatrisch ziekenhuis ligt in beide gemeenten dan ook dicht bij een spoorbaan.

In genoemde periode is in gemeenten met een psychiatrisch ziekenhuis het aandeel van 'verhanging of verstikking' gemiddeld 10 procent lager dan in gemeenten zonder een psychiatrisch ziekenhuis. Daarentegen komt het innemen van medicijnen en/of alco-

14. Zelfdoding in gemeenten met 100 duizend of meer inwoners, 1997/2002

hol, het springen van een hoogte en, zoals gezegd, het springen voor een trein in gemeenten met een psychiatrisch ziekenhuis vaker voor.

10. Nederland en Europa

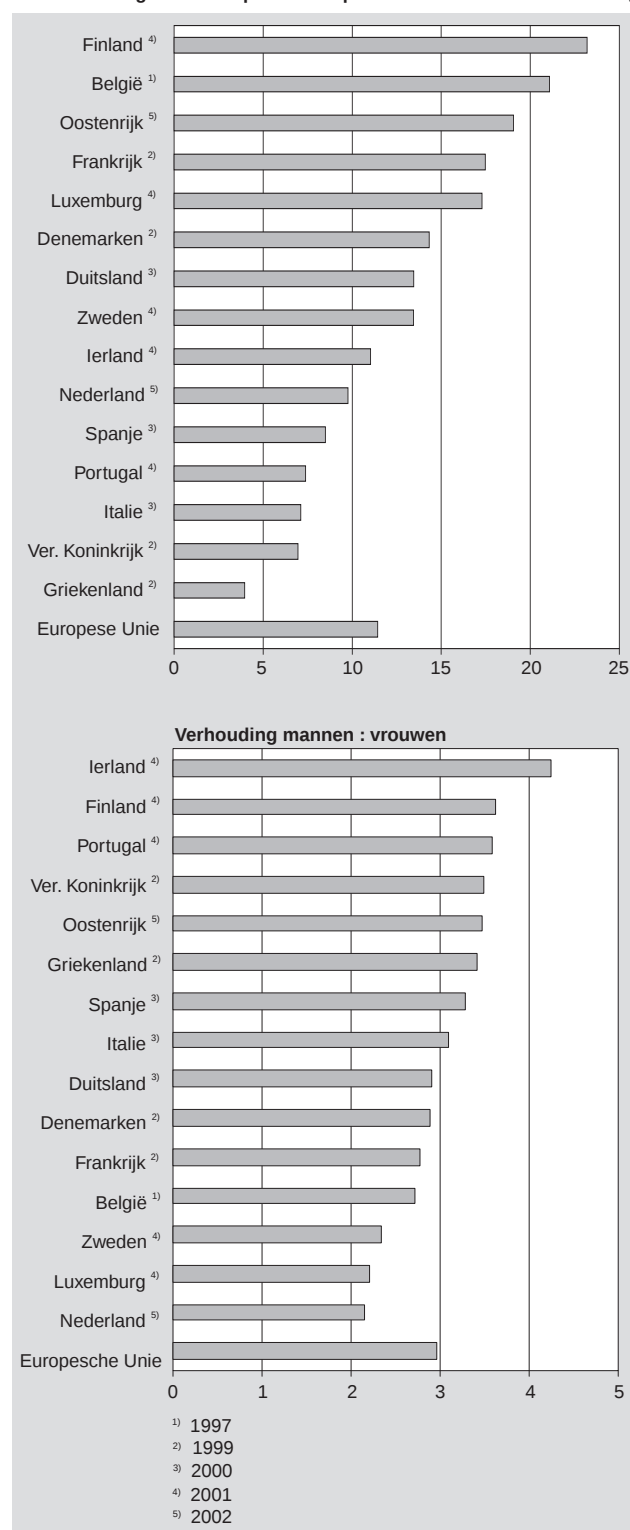
Niet van alle lidstaten van de Europese Unie zijn de gegevens over zelfdoding voor het jaar 2002 beschikbaar. In *grafiek 15* zijn de meest recente gegevens opgenomen, en per land is vermeld op welk jaar de gepresenteerde gegevens betrekking hebben. Jaarlijks zijn er in de Europese Unie 43 duizend mensen die een einde aan hun leven maken, ofwel 11,4 per 100 duizend van de EU-bevolking (17,3 bij mannen en 5,8 bij vrouwen). Deze aantallen vertonen sterke verschillen tussen de lidstaten. In Finland vindt relatief het hoogste aantal zelfdodingen plaats: 23,2 per 100 duizend inwoners (mannen 36,8, vrouwen 10,2). Griekenland kent het laagste aantal zelfdodingen, met 4,0 per 100 duizend inwoners. Bij mannen is dit aantal in alle landen van de Europese Unie te samen gemiddeld drie keer zo hoog als bij vrouwen (*grafiek 15*). Deze geslachtsverhouding is in Nederland het laagst (2,1). In Ierland, waar de verhouding tussen de cijfers voor mannen en vrouwen het hoogst is (ruim 4), bedraagt het aantal zelfdodingen bij mannen 17,9 per 100 duizend inwoners, tegen 4,2 bij vrouwen.

11. Plegen en pogen

Er bestaat een opmerkelijk verschil tussen de verhoudingscijfers van de niet-geslaagde en de geslaagde pogingen tot zelfdoding. In 2002 deden twee keer zoveel vrouwen als mannen een niet geslaagde poging tot zelfdoding (6,4 duizend tegen 3,2 duizend). Dit staat in schril contrast met het aantal geslaagde pogingen, dat juist bij mannen twee keer zo hoog is.

Het percentage geslaagde pogingen stijgt aanzienlijk met het klimmen van de jaren. In de leeftijd van 15 tot 20 jaar slaagde één op de twintig pogingen, terwijl dit bij personen boven 70 jaar op bijna vijftig procent lag. Deze cijfers lijken te bevestigen dat een niet geslaagde zelfmoordpoging vooral een noodkreet aan de omgeving is. Op hogere leeftijd zou deze signaalfunctie minder belangrijk worden. Wanneer ouderen een poging tot zelfdoding doen, is deze bedoeld om het leven daadwerkelijk te beëindigen.

15. Zelfdoding in de Europese Unie per 100 duizend van de bevolking

Afghanen in Nederland

Thomas Hessels¹⁾

Op 1 januari 2003 woonden in ons land ruim 34 duizend Afghanen. Zij vormen één van de grotere nieuwe herkomstgroeperingen. Vooral in de tweede helft van de jaren negentig is hun aantal sterk gestegen. De toename van het aantal Afghanen houdt direct verband met de burgeroorlog die vanaf 1979 jarenlang in dat land heeft gewoed. Ook vandaag de dag is het nog steeds onrustig in Afghanistan. In dit artikel zullen de belangrijkste demografische gegevens van de Afghanen in Nederland worden weergegeven. Tevens zal hun integratiepositie worden geschetst.

Demografische gegevens

Op 1 januari 2003 stonden ruim 34 personen van Afghaanse herkomst ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) (staat 1). Het betreft verblijfsgerechtigden van Afghaanse origine van zowel de eerste als de tweede generatie. Dit getal is inclusief Afghanen die tot Nederlands onderdaan zijn genaturaliseerd. Tussen 1996 en 2003 hebben ruim 6 duizend Afghanen het Nederlanderschap verkregen. Van hen heeft bijna 60 procent het Nederlanderschap verkregen door middel van zelfstandige naturalisatie, ruim 40 procent door mede-naturalisatie en slechts 1 procent door adoptie of optie. Enkele duizenden naturalisatie-aanvragen van Afghanen zijn nog in behandeling.

Van de lidstaten van de Europese Unie kreeg Duitsland in de periode 1992–2002 de meeste asielaanvragen van Afghanen, gevolgd door Nederland (staat 2). Het aantal asielaanvragen van Afghanen in beide landen bedroeg respectievelijk bijna 58 duizend en ruim 36 duizend. Ook in het Verenigd Koninkrijk en Oostenrijk werden relatief veel asielverzoeken ingediend: respectievelijk ruim 29 duizend en bijna 26 duizend. In Frankrijk bedroeg het aantal asielaanvragen van Afghanen daarentegen minder dan 2 duizend. In Spanje, Fin-

Staat 1
Aantal Afghanen in Nederland, 1996–2003

	Totaal		Mannen		Vrouwen	
	1e generatie	2e generatie	1e generatie	2e generatie	1e generatie	2e generatie
<i>x 1 000</i>						
1996	4,5	0,4	2,6	0,2	2,0	0,2
1997	7,2	0,6	4,1	0,3	3,1	0,3
1998	10,7	0,8	6,1	0,4	4,7	0,4
1999	14,6	1,2	8,3	0,6	6,3	0,6
2000	19,8	1,6	11,3	0,8	8,5	0,8
2001	24,3	2,1	13,9	1,1	10,3	1,0
2002	28,4	2,7	16,4	1,4	12,0	1,3
2003	30,9	3,3	17,8	1,7	13,2	1,6

land en Ierland werden nauwelijks asielaanvragen door Afghanen ingediend.

Sinds 2001 daalt het aantal asielverzoeken en het aantal ingewilligde asielverzoeken, terwijl het aantal uit Nederland verwijderde asielzoekers stijgt. Volgens de Nederlandse regering is Afghanistan sinds de verwijdering van de Taliban en de installatie van een (interim)regering weer veilig.

Onder de Afghanen in ons land bevinden zich veel jongeren: meer dan de helft is jonger dan 25 jaar (grafiek 1). Ruim vier op de tien Afghanen in ons land zijn thuiswonende kinderen (grafiek 2). Iets minder dan een derde is gehuwd of ongehuwd samenwonend. Bijna één op de zes Afghanen is alleenstaand. In de gemeente Amsterdam wonen de meeste Afghanen, namelijk 3,0 duizend (grafiek 3). Ook in Rotterdam en Den Haag wonen relatief veel Afghanen: respectievelijk 2,1 en 1,6 duizend.

Staat 2
Asielaanvragen van Afghanen in 12 Europese landen, 1992–2002¹⁾

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Totaal
<i>x 1 000</i>												
Duitsland	6,4	5,5	5,6	7,5	5,7	4,7	3,8	4,5	5,4	5,8	2,8	57,6
Nederland	0,4	1,5	2,5	1,9	3,0	5,9	7,1	4,4	5,1	3,6	1,1	36,5
Verenigd Koninkrijk	0,0	0,0	0,3	0,6	0,7	1,1	2,4	4,0	5,2	9,1	6,0 ²⁾	29,4
Oostenrijk	0,0	0,0	0,0	0,1	0,8	0,7	0,5	2,2	4,2	13,0	4,3	25,8
Denemarken	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,3	0,5	1,3	2,7	1,1	7,3
Zweden	0,0	0,0	0,3	0,3	0,1	0,2	0,3	0,4	0,4	0,6	0,5	3,1
Zwitserland	0,3	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,4	0,4	0,5	0,2	2,9
België	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,4	0,9	0,5	0,3	2,7
Noorwegen	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,3	0,6	0,8	2,0
Frankrijk	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	1,7
Spanje	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Finland	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Ierland	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Totaal	7,3	7,5	9,4	11,1	11,0	13,4	15,1	17,1	23,5	36,8	17,5	169,6

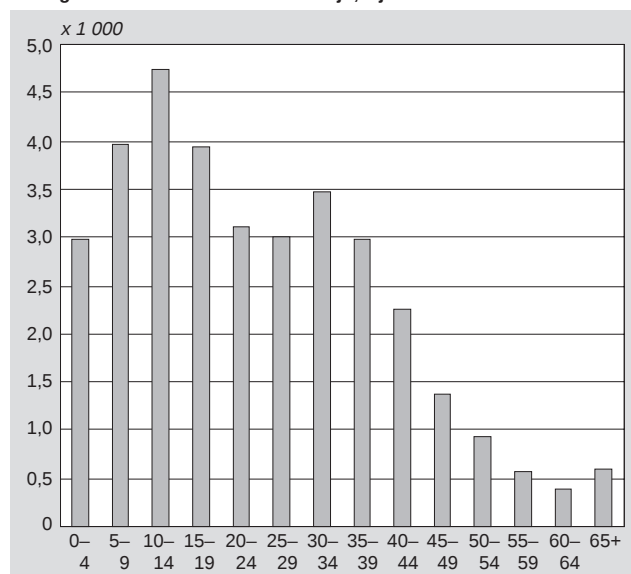
¹⁾ Niet van alle EU-lidstaten zijn gegevens bekend.

²⁾ Gegevens tot en met september bekend.

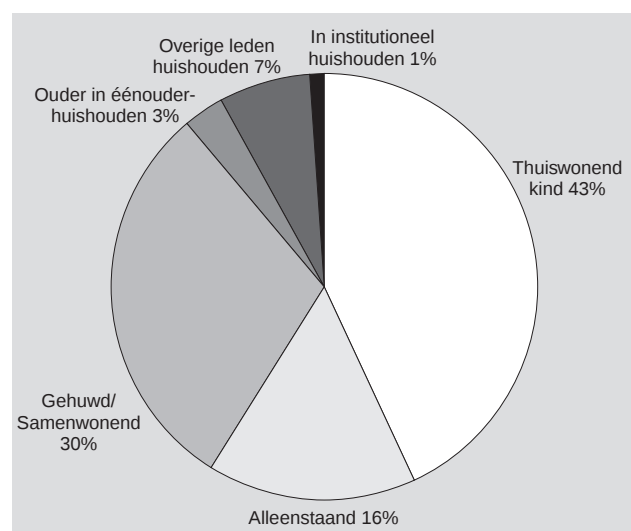
Bron: IND Informatiesysteem en database Intergovernmental Consultations Geneva.

¹⁾ Mr. T. Hessels is werkzaam als senior beleidsmedewerker bij de Directie Coördinatie Integratiebeleid Minderheden van het ministerie van Justitie. Meningen in dit artikel hoeven niet overeen te komen met het standpunt van het CBS.

1. Afghanen in Nederland naar leeftijd, 1 januari 2003

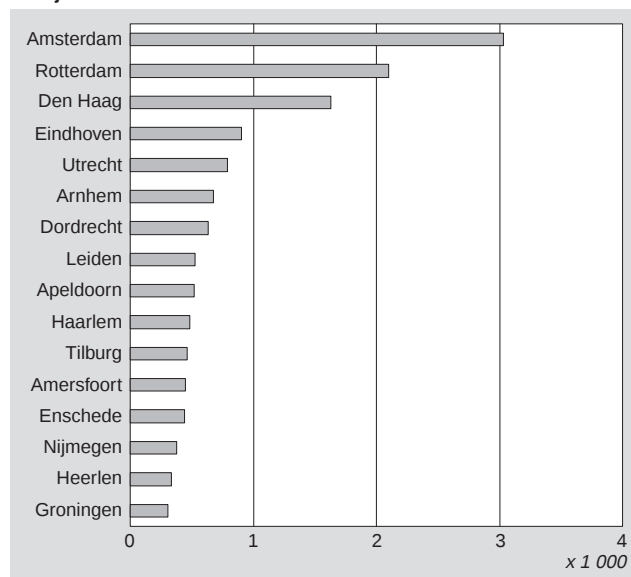

2. Afghanen in Nederland naar huishoudenspositie, 1 januari 2002*

* Voorlopige cijfers.

3. Grootstedelijke agglomeraties met 300 of meer Afghanen, 1 januari 2003

Integratiepositie

Van de integratiepositie van Afghanen in Nederland bestaat nog geen volledig beeld. Enig inzicht biedt het onderzoek dat Van den Tillaart et al. (2000) publiceerden over de integratie van vijf nieuwe etnische groepen in Nederland, waaronder Afghanen. Voor dit onderzoek werden 98 Afghanen geïnterviewd, evenals hun partners en kinderen. Daarnaast zijn in 2002 ten behoeve van de door het ministerie van Justitie uitgebrachte publicatie gesprekken gevoerd met drie groepen Afghanen; mannen, vrouwen en jongeren. Daarnaast zijn interviews met een aantal sleutelinformanten gehouden. Onderstaande informatie over de integratiepositie van Afghanen in Nederland is hoofdzakelijk op beide bronnen gebaseerd. Gezien de kleine aantallen is de nodige voorzichtigheid geboden bij de interpretatie van de resultaten. Het gaat om een globale indruk. Een uitgebreider en representatiever beeld van de ontwikkelingen met betrekking tot de integratie van Afghanen in Nederland kan worden verkregen op basis van de *Integratiemonitor nieuwe etnische groepen* die in 2004 door het Sociaal en Cultureel Planbureau, in samenwerking met het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam, zal worden uitgebracht.

Algemeen

Twee op de drie Afghanen voelen zich in Nederland goed thuis. Zaken waar men het minst tevreden over is, zijn de huisvestings-situatie, de lange duur van de asielpprocedure, het lage en weinig gedifferentieerde niveau van de taallessen, onvoldoende hulp bij het vinden van werk en het inburgeringstraject. Veel Afghanen hebben jaren moeten wachten alvorens zij zekerheid hadden over hun verblijfsrecht in Nederland. Deze periode van onzekerheid heeft zijn stempel gedrukt op het verloop van het integratieproces. Velen hebben problemen (gehad) vanwege de moeilijke financiële situatie waarin men toen verkeerde, in combinatie met de onzekerheid over het verblijfsperspectief. Daarbij maakte men zich ook zorgen over de situatie in het land van herkomst en het lot van familieleden aldaar.

Inburgering

Het opleidingsniveau van de Afghanen die naar Nederland komen, is relatief hoog: het is min of meer de intellectuele voorhoede van Afghanistan die naar ons land is gekomen. Er is wel sprake van een daling van het gemiddelde opleidingsniveau naarmate er meer Afghanen naar Nederland kwamen. De helft van de Afghaanse populatie heeft minimaal een hogere beroepsopleiding gevolgd in Afghanistan. Men is in de regel zeer gemotiveerd om de Nederlandse taal te leren, hoewel dat in de praktijk niet eenvoudig blijkt. Graag wil men van meer taalfaciliteiten gebruik maken dan thans worden aangeboden, met meer variatie naar opleidings- en kennisniveau, motivatie en leeftijd. Ook wil men meer informatie en begeleiding bij het wegwijs raken in de belangrijke instanties in ons land. Hieruit spreekt een sterke behoefte om zo snel mogelijk zelfstandig te kunnen leven.

Onderwijs

De motivatie om zich bij te scholen is groot. Het bijscholen blijkt moeilijker naarmate men op latere leeftijd naar Nederland is gekomen. Graag wil men het beroep dat men in het land van herkomst uitoefende of de opleiding die men daar volgde, voortzetten. Veelal blijkt dit echter niet mogelijk. Afghaanse jongeren zijn over het algemeen gemotiveerd om via goed onderwijs optimaal te integreren in Nederland. Wel speelt op de achtergrond het dilemma of men ooit nog terug zal gaan naar Afghanistan, en dus moet investeren in een leven daar of in de familieleden die daar nog wonen, of dat men in Nederland zal blijven en hier dus aan de eigen carrière moet werken. Door een opleiding of arbeidsrichting te kiezen waaraan men op lange termijn ook in Afghanistan wat kan hebben, weten Afghaanse jongeren dit te combineren.

Arbeidsmarkt

Een goede baan is voor een Afghaan van groot belang en Afghanen hebben daar dan ook veel voor over. Dat de meesten niet de

beroepsstatus bereiken die ze ambiëren, levert frustraties op. Uiteindelijk accepteert men het lager gekwalificeerd werk, hoe weinig passend men dat aanvankelijk ook vindt. Afghanen van middelbare leeftijd hebben moeite om passend werk te vinden, aangezien de elders verworven diploma's en werkervaring veelal niet bruikbaar zijn op de westerse arbeidsmarkt. Binnen technische beroepen zijn de carrièrekansen nog het beste. Werkzoekenden onder de 30 jaar hebben het meestal gemakkelijker, omdat ze zich de Nederlandse taal sneller kunnen eigen maken.

Sociale relaties

Afghanen in Nederland leven in twee werelden. Hoewel ze enerzijds behoorlijk westers zijn georiënteerd (hetgeen onder meer blijkt uit een vrijere opvatting over de islam), houden ze anderzijds vast aan de Afghaanse tradities, die voor Nederlandse begrippen streng zijn. Dit betekent een voortdurend omschakelen tussen twee verschillende waardepatronen.

Langzamerhand nemen Afghanen in Nederland meer over van de sociale orde van ons land. Kinderen worden bijvoorbeeld minder 'Afghaans' opgevoed, omdat bij ouders het besef groeit dat zij een weg moeten vinden in de Nederlandse samenleving. Het is ook zichtbaar in een 'verwestering' van relatiepatronen, waarbij niet meer zozeer de (groot)familie centraal staat als wel het eigen gezin.

Gezondheidszorg

Veel Afghanen kampen in Nederland met stressgerelateerde klachten, onder meer veroorzaakt door de langdurige oorlogssituatie in Afghanistan, met verlies van naasten, de eigen vluchtgeschiedenis, het gemis van een betrouwbaar sociaal netwerk en de zorg om het lot van de achtergebleven familie. Ook de vaak lange asielprocedure en de onzekerheid over de verblijfsperspectieven in Nederland hebben afbreuk gedaan aan de gezondheid. Vanwege de andere structuur van de Nederlandse gezondheidszorg duurt het voor de meeste Afghanen een tijdje voordat men gewijs is in de Nederlandse voorzieningen. Daarbij speelt ook een communicatief probleem: terwijl Afghanen gewend zijn de beoordeling van hun gezondheid aan een deskundige over te laten, verwachten Nederlandse gezondheidswerkers een assertieve houding van hun patiënten.

Netwerk

De Afghaanse gemeenschap in Nederland vormt een weerspiegeling van de heterogeniteit van de bevolking in het land van herkomst. Deze gemeenschap bestaat uit democraten, nationalist, communisten, maoïsten en leden van het islamitisch verzet. Er zijn naar schatting 50 organisaties van Afghanen in Nederland, deels onafhankelijk opererend, deels geclusterd binnen platforms. Een groot deel ervan is lokaal actief. Afghanen werken in organisatorisch verband bij voorkeur samen met personen van dezelfde politieke, sociale of etnische achtergrond.

Een bekende landelijke koepel is de Federatie van Afghaanse Vluchtelingenorganisaties in Nederland (FAVON), waarbij ongeveer 20 organisaties zijn aangesloten. FAVON organiseert trainingen, conferenties en brengt het blad 'Aiena' (spiegel) uit. Een andere landelijke organisatie is de Landelijke Vereniging van Afghaanse Vluchtelingen in Nederland (General Association of Afghan Refugees in the Netherlands, GAARN). De vereniging geeft het blad 'Kanoon' (Centrum) uit. GAARN wil opkomen voor de politieke belangen van Afghaanse vluchtelingen en asielzoekers, biedt hulpverlening en organiseert culturele activiteiten. Verder is er op landelijk niveau de Stichting Algemene Coördinatieraad Afghanen in Nederland (ACRA), die streeft naar volwaardige participatie van Afghanen in Nederland en Europa, een rechtvaardige en humanitaire opvang, bevordering van vrijwillige terugkeer, en ondersteuning van het proces van democratisering en wederopbouw in Afghanistan.

Terugkeer

De Europese Unie heeft in het najaar van 2002 een terugkeerprogramma voor Afghanen in het leven geroepen, gericht op de terugkeer van ongeveer 1500 personen per maand. Nederland heeft in maart 2003 een overeenkomst gesloten met de Afghaanse re-

gering om vooralsnog de vrijwillige terugkeer van Afghanen naar Afghanistan te bevorderen. In de overeenkomst is ook de mogelijkheid van onvrijwillige terugkeer opgenomen, met ingang van 1 april 2004.

Onder Afghanen in Nederland is er vooralsnog weinig animo om terug te keren (in 2002 zijn 94 Afghanen vrijwillig vanuit Nederland naar Afghanistan teruggekeerd), niet alleen omdat men de situatie politiek te instabiel vindt, maar ook omdat het in Afghanistan nog ontbreekt aan basale voorzieningen zoals huisvesting, gezondheidszorg en werkgelegenheid. Ook de Afghaanse regering geeft er de voorkeur aan dat de terugkeer van landgenoten nog enige jaren wordt uitgesteld, zodat eerst de infrastructuur van het land kan worden hersteld.

De grootste groep Afghanen kwam medio jaren negentig naar Nederland; zij wonen inmiddels vijf jaar of langer in ons land. Dege- nen onder hen die een vaste verblijfstitel hebben weten te verkrijgen, zullen vermoedelijk overwegend naturaliseren en kiezen voor definitieve vestiging in Nederland. Mogelijk probeert een deel met het Nederlands paspoort te migreren naar een ander westers land, binnen Europa of elders.

Tot slot

Hoe zal de Afghaanse populatie in Nederland zich ontwikkelen? De grootste instroom van asielzoekers lijkt voorbij nu het land volgens de Nederlandse regering veilig is. Weinig asielzoekers uit Afghanistan krijgen tegenwoordig nog een verblijfsvergunning en Nederland maakt serieus werk van de terugkeer van uitgeprocedeerden. Maar de politieke situatie in Afghanistan is nog weinig stabiel, waardoor een ernstig conflict opnieuw vluchtelingenstromen op gang kan brengen.

Verwacht kan worden dat de omvang van de groep Afghanen in ons land nog enigszins zal groeien als gevolg van volgmigratie (gezinsvorming en gezinshereniging) en geboorten in Nederland. Dit zal echter op veel kleinere schaal het geval zijn dan de volgmigratie en geboorten onder bijvoorbeeld Turken en Marokkanen in de jaren tachtig en negentig.

Op het vlak van integratie zijn geen grote problemen te verwachten. De Afghanen die in Nederland verblijven hebben over het algemeen een vrij westerse blik op de wereld, een liberale opvatting van de islam, en weten zich goed aan te passen aan de Nederlandse samenleving. Dit neemt niet weg dat de eerste generatie nog met veel problemen kampt, vooral op het psychisch vlak en bij het vinden van passend werk. Met hun kinderen gaat het stukken beter, volgens de ouders zelf. Dit blijkt ook uit de goede studieresultaten van de kinderen.

Recente politieke geschiedenis van Afghanistan

De hedendaagse geschiedenis van Afghanistan kenmerkt zich door wisselende coalities tussen diverse etnische groeperingen, facties en clans, met het doel om samen aan buitenlandse bedreigingen het hoofd te kunnen bieden.

Tussen 1964 en 1973 was Afghanistan een constitutionele democratie en van 1973 tot 1978 een republiek. In 1978 pleegden enkele militairen een coup en ging de heerschappij over op de communistisch georiënteerde Democratische Volkspartij van Afghanistan. De leiders startten met hulp van Sovjet-adviseurs een programma van hervormingen, onder andere door middel van landverkaveling en vermindering van de invloed van de islam. Er ontwikkelde zich een keten van opstand en onderdrukking, die uitmondde in gewapend verzet tegen het heersende regime. In december 1979 viel de Sovjet-Unie Afghanistan binnen, min of meer op uitnodiging van de communistische leiders. Het Afghaanse volk kwam, onder leiding van islamitische guerrillastrijders die zich mujaheddin noemden, in opstand tegen deze buitenlandse troepen. Vele Afghaanse burgers weken uit naar vluchtelingenkampen in Pakistan en Iran.

In 1988 ondertekenden de Sovjet-Unie, de Verenigde Staten, Afghanistan en Pakistan een akkoord om de buitenlandse bemoeienis te staken. Daarop verlieten de Sovjets in 1989 het land en lieten zij de Afghaanse communisten alleen achter. In 1992 bracht het islamitisch verzet de machthebber Najibullah ten val en werd de islamitische staat Afghanistan uitgeroepen, met Rabbani als president.

Hiermee kwam echter geen einde aan de burgeroorlog, omdat achter de verschillende facties die samen de mujaheddin vormden, allerlei etnische, politieke en tribale groepen schuil gingen. Hoewel de oorlogshandelingen doorgingen, kwam er een zekere rust na de komst van de Taliban, een beweging die rond 1994 opkwam vanuit studenten die verbonden waren aan de *madrassas* (islamitische scholen) in Afghanistan en Pakistan. De Taliban (letterlijk: religieuze studenten) zijn grotendeels (soennitische) Pashtuns. Aanvankelijk werden zij verwelkomd als vredesstichters en in 1996 hadden ze het grootste deel van Afghanistan onder controle, inclusief Kabul. President Rabbani vluchtte naar het noorden van het land en vormde daar, onder andere met de Oezbeekse generaal Dostum, de Noordelijke Alliantie.

De Taliban, die in 1998 officieel aan de macht kwamen, vormden Afghanistan om tot een zuiver islamitische staat, met een 'islamitisch emiraat' onder leiding van mullah Mohammed Omar, en een complete invoering van de Talibaninterpretatie van het islamitische recht, de *Sharia*. Vrouwen mochten niet meer naar school of gaan werken, en dienden buitenshuis een burqa te dragen. Alle soorten vermaak (televisie, bioscoop, vliegers) werden verboden. Op overspel stond de doodstraf en diefstal werd gestraft met handafhakking. Deze leefregels riepen vooral in de steden verzet en spanningen op, en gaven andersdenkenden geen andere keus dan het land te verlaten. Ondanks hevige internationale protesten werden begin 2001 twee grote boeddhabeelden uit de 7^e eeuw opgeblazen.

De terroristische aanslagen met vliegtuigen op het World Trade Centre in New York en het Pentagon in Washington op 11 september 2001 hadden grote gevolgen voor het Taliban-regime. Door hun weigering om de aanstichter van deze aanslagen, Osama Bin Laden en diens organisatie Al-Qaida (de basis), uit te leveren aan de Verenigde Staten, startte een geallieerde coalitie onder leiding van de Verenigde Staten op 7 oktober militaire aanvallen op Afghanistan, tegen de Taliban en hun 'gast' Bin Laden. Tegelijkertijd begonnen de oppositionele Afghaanse troepen van de Noordelijke Alliantie een grondoffensief. Op 7 december 2001 viel de laatste stad die nog in handen was van de Taliban. Duizenden leden van de Taliban en het Al-Qaida-netwerk werden gevangen genomen. Bin Laden kon evenwel niet worden getraceerd.

Met steun van het westen werd op 22 december een nieuwe regering geformeerd onder leiding van president Hamid Karzai. Deze regering was gebaseerd op het 'Akkoord van Bonn' dat voorzorg in een multi-etnische interimregering tot de algemene vrije verkiezingen in 2004. Om te zorgen dat de interimregering in een veilige omgeving van start zou kunnen gaan, werd een internationale troepenmacht in Afghanistan gelegerd (ISAF). De overgangsregering werd gevormd tijdens een 'Loya Jirga' in juni 2002, waarbij Karzai met grote meerderheid tot leider werd gekozen. De nieuwe regering houdt sterk rekening met traditionele islamitische waarden, de conservatieve publieke opinie en de macht van een gefragmenteerd bestuur van lokale commandanten met uiteenlopende politieke en etnische bindingen. Dankzij de aanwezigheid van de ISAF is het relatief rustig in Kabul, maar buiten de hoofdstad vinden nog herhaaldelijk gewapende conflicten plaats. De macht van de overgangsregering blijft voornamelijk beperkt tot Kabul en omgeving. Sinds de val van het Taliban-regime zijn tot 2004 ongeveer 2 miljoen Afghanen teruggekeerd, vooral vanuit Pakistan, maar ook vanuit Iran, Europa, Australië en de Verenigde Staten.

Basisgegevens over Afghanistan

Afghanistan is 18 keer zo groot als Nederland en heeft naar schatting 27 miljoen inwoners, waarvan er ongeveer 1,5 miljoen in en rond de hoofdstad Kabul wonen. De bevolking is onderverdeeld in vier grote etnische groepen: Pashtuns/Pathanen (44 procent van de bevolking), Tadzjieken (25 procent), Oezbeken (8 procent) en Hazara's (10 procent), en verschillende kleinere (samen 13 procent). In Afghanistan worden meerdere talen gesproken, waaronder Dari (een afgeleide van het Perzisch) en Pashtu als de twee officiële talen, en verder onder meer Oezbeeks en Turkmens. Veel Afghanen spreken meerdere talen.

De officiële godsdienst van het land is de islam, en vrijwel alle Afghanen zijn moslim. De meesten zijn soennitisch georiënteerd; alleen de Hazara's zijn sjiïeten.

Economisch is het land weinig ontwikkeld. Ongeveer 80 procent van de bevolking woont op het platteland en produceert land- en veeteeltproducten voor eigen gebruik. De economie is gebaseerd op zelfvoorzienende landbouw, officiële transit-handel, internationale hulp en productie van en/of handel in opium. Er is een hoge inflatie en een hoge werkloosheid. De meerderheid van het volk heeft – mede als gevolg van de oorlogshandelingen – voortdurend te maken met tekorten aan voedsel, kleding en huisvesting. De kindersterfte is zeer hoog, de levensverwachting laag en de medische zorg onderontwikkeld. Van de bevolking is 50 procent van de mannen en 85 procent van de vrouwen analfabeet. Hoewel er sinds 1923 een leerplicht is, is het onderwijssysteem zeer gebrekkig. Tijdens de Tokyo Donor Conferentie in 2002 is 4,5 miljard dollar ingezameld voor de reconstructie van Afghanistan, onder leiding van de Wereldbank. De prioriteit ligt hierbij op de wederopbouw van het onderwijs, de gezondheidszorg, het administratieve apparaat, de landbouw, de energiecapaciteit en de telecommunicatie.

Literatuur

COA, 2001, Landen van herkomst. Informatie over twaalf landen waar asielzoekers vandaan komen. Centraal Orgaan Opvang Asielzoekers, Den Haag.

Hessels, T. en F. Wassie, 2003, Afghanen in Nederland, een profiel. Ministerie van Justitie, Den Haag.

Ministerie van Buitenlandse Zaken, 2002, Situatie in Afghanistan. Ambtsbericht Afghanistan. Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

Ministerie van Buitenlandse Zaken, 2003, Algemeen ambtsbericht Afghanistan. Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag.

Tillaart, H. van den, et al., 2000, Nieuwe etnische groepen in Nederland. Een onderzoek onder vluchtelingen en statushouders uit Afghanistan, Ethiopië en Eritrea, Iran, Somalië en Vietnam. Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, Den Haag.

Oudkomers en tweede generatie allochtonen

Paula van der Brug

Eind 2001 verbleven in Nederland bijna 1,2 miljoen personen die zich hier vóór 30 september 1998 vanuit het buitenland hadden gevestigd. Deze personen vallen niet onder de Wet inburgering nieuwkomers, aangezien ze al voor het in werking treden van deze wet in Nederland verbleven. Van degenen die zich vóór 1970 in Nederland hebben gevestigd, is het merendeel westers allochtoon. Van de personen zich tussen 1970 en september 1998 in Nederland hebben gevestigd, zijn de meesten niet-westers allochtoon.

Inleiding

Op 30 september 1998 is de Wet inburgering nieuwkomers in werking getreden. In deze wet is bepaald dat vreemdelingen van 18 jaar en ouder die zich na deze datum in Nederland vestigen, anders dan voor een tijdelijk doel, verplicht zijn een inburgeringscursus te volgen. Personen die zich vóór deze datum in Nederland hebben gevestigd, zijn daartoe niet verplicht. Veel gemeenten zijn zich zeer bewust geworden van het belang van een goede en snelle inburgering van hun burgers en bieden aan deze personen inburgeringscursussen aan op vrijwillige basis (Kamerstukken II, 2002–2003). Overwogen wordt om de huidige regelgeving aan te passen, zodat ook degenen die al vóór 30 september 1998 in Nederland verbleven, worden verplicht om een inburgeringscursus te volgen. Er bestaat echter nog weinig inzicht in de omvang en de kenmerken van deze doelgroep (Van der Brug en Rienstra, 2003). In dit artikel worden een aantal kenmerken beschreven van eerste generatie allochtonen van 18 jaar en ouder, die ultimo 2001 in Nederland verbleven, zich vóór 30 september 1998 in Nederland hebben gevestigd en zijn ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA). Voor het bepalen van de vestigingsdatum is uitgegaan van de laatste datum van vestiging in Nederland volgens de GBA. Deze personen worden in dit artikel 'oudkomers' genoemd.

Nieuwkomers en oudkomers

In de Wet inburgering nieuwkomers wordt onder een nieuwkomer het volgende verstaan. Ten eerste betreft het vreemdelingen die in Nederland rechtmatig verblijven op grond van een verblijfsvergunning voor bepaalde tijd als bedoeld in artikel 14 en artikel 28 van de Vreemdelingenwet 2000, die de leeftijd van 18 jaar hebben bereikt en die voor de eerste keer tot Nederland zijn toegelaten. Uitzondering hierop zijn degenen die hier voor een tijdelijk doel verblijven (tenzij behorend tot een door de minister aan te wijzen categorie van vreemdelingen) en degenen die op grond van bepalingen van verdragen of van besluiten van volkenrechtelijke organisaties niet verplicht kunnen worden om aan een inburgeringsprogramma deel te nemen. Ten tweede betreft het Nederlanders die zijn geboren buiten Nederland, de leeftijd van 18 jaar hebben bereikt en voor de eerste keer in Nederland ingezetene zijn in de zin van de Wet gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens. Onder oudkomers worden in dit artikel verstaan: eerste generatie allochtonen van 18 jaar en ouder, die ultimo 2001 in Nederland verbleven, zich vóór 30 september 1998 in Nederland hebben gevestigd en zijn ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens.

Naast kenmerken van oudkomers worden ook enkele kenmerken van tweede generatie allochtonen van 18 jaar en ouder beschreven. Met deze informatie wordt meer inzicht geboden in de doelgroep waarop de nieuwe regelgeving (eventueel) van toepassing is.

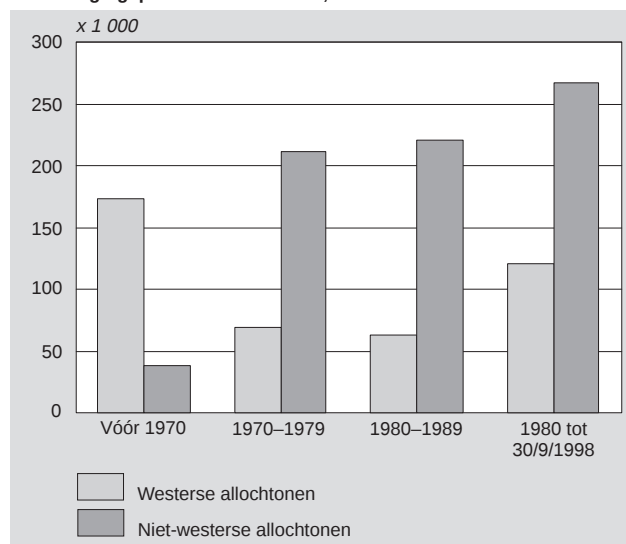
Periode van vestiging

Eind 2001 woonden er in Nederland bijna 3 miljoen allochtonen, van wie er 2,2 miljoen 18 jaar of ouder waren. De groep allochtonen van 18 jaar of ouder bestaat uit eerste generatie allochtonen (1,4 miljoen) en tweede generatie allochtonen (0,8 miljoen). Van de eerste generatie allochtonen zijn er 1 164 duizend personen voor 30 september 1998 in Nederland komen wonen, de zogenaamde oudkomers; 209 duizend hebben zich na deze datum in Nederland gevestigd.

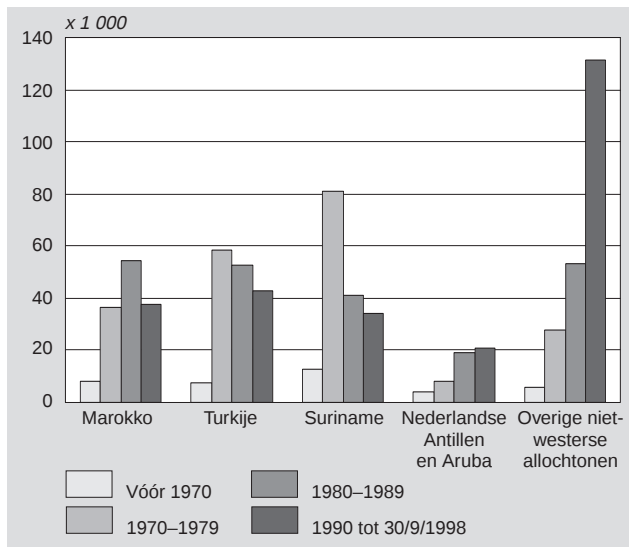
Van de eerste generatie die zich vóór 1970 in Nederland vestigde, is het merendeel westers allochtoon (*grafiek 1*). Van degenen die zich tussen 1970 en september 1998 in Nederland vestigden, zijn de meesten niet-westers allochtoon. Van alle westerse allochtonen van 18 jaar en ouder die ultimo 2001 in Nederland woonden, heeft een derde zich vóór 1970 in Nederland gevestigd. Na 1970 zijn er aanzienlijk minder westerse allochtonen naar Nederland gekomen, al is het aantal personen dat zich in Nederland vestigt in de periode 1990–1998 weer toegenomen.

Onder niet-westerse allochtonen ligt de piek van de vestiging na 1970. Van de Surinamers die ultimo 2001 in Nederland verbleven, is bijna de helft tussen 1970 en 1980 naar Nederland gekomen (*grafiek 2*). Ook heeft meer dan een derde van de Turken zich in dezelfde periode in Nederland gevestigd. Tussen 1980 en september 1998 daalde het aantal personen van Turkse herkomst dat zich in Nederland vestigde, al bleef dit aantal ten opzichte van andere herkomstgroeperingen groot. Ook veel Marokkanen zijn in de jaren zeventig in Nederland komen wonen, maar het hoogtepunt van deze vestiging viel in de jaren tachtig. Van de Antillianen en Arubanen heeft het overgrote deel zich na 1980 in Nederland gevestigd. Van de ultimo 2001 in Nederland gevestigde overige niet-

1. Oudkomers van 18 jaar of ouder naar herkomstgroepering en vestigingsperiode in Nederland, ultimo 2001

2. Niet-westerse oudkomers van 18 jaar of ouder naar herkomstsgroepering en vestigingsperiode in Nederland, ultimo 2001

westerse allochtonen heeft bijna de helft zich hier tussen 1990 en 1998 gevestigd.

Leeftijd

Er zijn meer oudkomers van niet-westerse herkomst (737 duizend) dan oudkomers van westerse herkomst (427 duizend). Zeven op de tien oudkomers zijn tussen de 25 en 55 jaar oud (*staat 1*). Van de

25-44-jarige oudkomers zijn drie op de vier niet-westers allochtoon. Onder 65-plussers zijn juist drie op de vier oudkomers westerse allochtoon.

De tweede generatie allochtonen van 18 jaar en ouder die ultimo 2001 in Nederland verbleven, omvat 792 duizend personen en bestaat voor het grootste deel uit westerse allochtonen. Acht op de tien tweede generatie allochtonen van 18 jaar en ouder behoren tot een westerse herkomstsgroepering. De meesten zijn tussen de 18 en 45 jaar oud. In de leeftijdsgroep 18-24 jaar is de meerderheid echter van niet-westerse origine, namelijk 89 duizend van de 162 duizend allochtonen van deze leeftijd. In de leeftijdsgroep 25-34 jaar is daarentegen maar één op de vier tweede generatie allochtonen van niet-westerse herkomst, en in de leeftijdsgroep 35-44 jaar nog maar één op de zeventien.

Woonregio

Eind 2001 woonde ruim de helft van de oudkomers in een stad met meer dan 100 duizend inwoners (*staat 2*). In totaal betreft dit 652 duizend personen. In de vier grote steden zijn vier op de vijf oudkomers van niet-westerse herkomst. Buiten de steden met meer dan 100 duizend inwoners zijn de aantallen westerse en niet-westerse allochtone oudkomers ongeveer in evenwicht.

Van de tweede generatie allochtonen van 18 jaar en ouder wonen vier op de tien (319 duizend personen) in een gemeente met meer dan 100 duizend inwoners. Van deze groep zijn in de vier grote steden zes op de tien westerse allochtoon. Buiten de vier grote steden zijn negen op de tien allochtonen van de tweede generatie van westerse herkomst.

Oudkomers wonen dus naar verhouding vaker in een van de vier grote steden dan tweede generatie allochtonen van 18 jaar en ouder. Daarentegen wonen er naar verhouding meer tweede gene-

Staat 1

Oudkomers en tweede generatie allochtonen van 18 jaar of ouder naar leeftijd, ultimo 2001

	18-24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	65 jaar of ouder	Totaal
<i>x 1 000</i>							
Oudkomers							
Niet-westerse allochtonen	76,3	214,7	221,6	124,3	68,4	32,1	737,4
Westerse allochtonen	20,3	62,9	81,6	101,8	73,7	86,5	426,6
Totaal	96,6	277,5	303,2	226,1	142,1	118,6	1 164,0
2e generatie							
Niet-westerse allochtonen	89,4	40,0	8,5	3,2	1,6	1,6	144,4
Westerse allochtonen	72,2	125,2	136,6	120,1	99,2	94,5	647,9
Totaal	161,7	165,2	145,2	123,3	100,8	96,1	792,3
Totaal oudkomers en 2e generatie	258,2	442,8	448,4	349,4	242,9	214,7	1 956,3

Staat 2

Oudkomers en tweede generatie allochtonen van 18 jaar of ouder naar regio, ultimo 2001

	Vier grote steden	Overige gemeenten met meer dan 100 duizend inwoners	Gemeenten met minder dan 100 duizend inwoners	Totaal ¹⁾
<i>x 1 000</i>				
Oudkomers				
Niet-westerse allochtonen	318,1	156,7	262,6	737,4
Westerse allochtonen	90,3	86,6	249,7	426,6
Totaal	408,4	243,4	512,2	1 164,0
2e generatie				
Niet-westerse allochtonen	58,2	31,6	54,5	144,4
Westerse allochtonen	91,7	137,7	418,6	647,9
Totaal	149,9	169,3	473,1	792,3
Totaal oudkomers en 2e generatie	558,3	412,7	985,3	1 956,3

¹⁾ Inclusief personen voor wie de regio niet kan worden vastgesteld.

ratie allochtonen van 18 jaar en ouder buiten de gemeenten met meer dan 100 duizend inwoners. Beide groepen zijn in de overige gemeenten met meer dan 100 duizend inwoners nagenoeg gelijk vertegenwoordigd.

Eén of twee in het buitenland geboren ouders

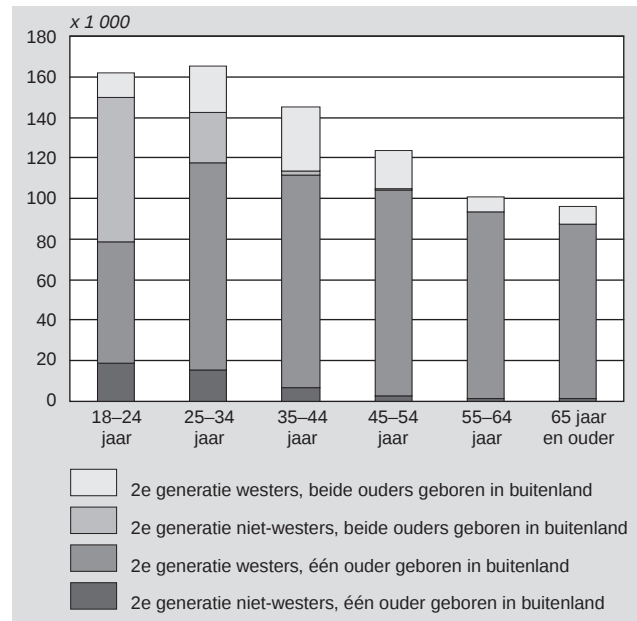
Naast het onderscheid in westerse en niet-westerse allochtonen kan bij de tweede generatie allochtonen ook onderscheid worden gemaakt tussen degenen van wie beide ouders in het buitenland zijn geboren en degenen van wie één ouder in het buitenland is geboren.

Van de tweede generatie allochtonen van 18–24 jaar heeft de helft één ouder die in het buitenland is geboren en de helft twee ouders die in het buitenland zijn geboren (*grafiek 3*). Onder allochtonen van de tweede generatie van 25 jaar en ouder hebben ten minste zeven op de tien allochtonen één ouder die in het buitenland is geboren. In totaal hebben bijna 600 duizend allochtonen één ouder die in het buitenland is geboren en zijn er 200 duizend allochtonen met twee in het buitenland geboren ouders.

Van de tweede generatie allochtonen met één in het buitenland geboren ouder, zijn negen op de tien van westerse herkomst. In de leeftijdsgroep 18–24 jaar is één op de vier niet-westers allochtoon. In de overige leeftijdsgroepen is dit slechts één op de tien.

Er zijn vrijwel evenveel westerse als niet-westerse tweede generatie allochtonen van wie beide ouders in het buitenland zijn geboren (respectievelijk 102 duizend en 99 duizend). Deze aandelen verschillen echter sterk per leeftijdsgroep. In de leeftijdsgroep 18–24 jaar zijn ruim acht op de tien van niet-westers allochtone herkomst. In de leeftijdsgroep 25–34 jaar zijn het er vijf op de tien. Onder tweede generatie allochtonen van 35 jaar en ouder bevinden zich slechts 3 duizend niet-westerse allochtonen van wie beide ouders in het buitenland zijn geboren.

3. Tweede generatie allochtonen van 18 jaar of ouder met één of twee in het buitenland geboren ouders naar leeftijd, ultimo 2001

Literatuur

Brug, P. van der, en M. Rienstra, 2003, Oudkomers en tweede generatie allochtonen in Nederland. CBS, Voorburg/Heerlen.

Wet van 9 april 1998, houdende regels met betrekking tot de inburgering van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving (Wet inburgering nieuwkomers), stb. 1998, 261.

Kamerstukken II, 2002–2003, 27 083, nr. 31.

Ontwikkeling van het aantal gemeenten sinds 1900

Trudy Lisci-Wessels

Door gemeentelijke herindelingen is het aantal gemeenten teruggelopen van 1 121 in 1900 tot 483 in 2004. Het gemiddeld inwonertal per gemeente nam sterk toe, van 5 duizend in 1900 tot 34 duizend in 2004. Twee derde van deze toename is te wijten aan de samenvoeging van gemeenten. In Noord-Brabant werd het grootste aantal gemeenten opgeheven.

Herindelingen per 1 januari 2004

Door gemeentelijke herindelingen is het aantal gemeenten in Nederland op 1 januari 2004 met 6 afgenomen ten opzichte van 1 januari 2003. Nederland telt nu nog 483 gemeenten. De recente teruggang is het gevolg van gemeentelijke herindelingen die plaatsvonden in de provincies Zuid-Holland en Noord-Brabant. In Zuid-Holland verdwenen 7 gemeenten en ontstonden 2 nieuwe gemeenten. De gemeenten De Lier, 's-Gravenzande, Monster, Naaldwijk en Wateringen werden samengevoegd tot één nieuwgevormde gemeente, de gemeente Westland. De gemeenten Maasland en Schipluiden werden gebundeld tot één gemeente, de gemeente Midden-Delfland. Het aantal gemeenten in Zuid-Holland bedraagt momenteel 86. In Noord-Brabant ontstond de nieuwe gemeente Geldrop-Mierlo door samenvoeging van de gemeenten Geldrop en Mierlo. Noord-Brabant telt nu 68 gemeenten.

In de loop van 2003 vonden ook een aantal naamswijzigingen plaats. De gemeente Kesteren heet nu Neder-Betuwe en Rijssen heeft haar naam gewijzigd in Rijssen-Holten.

Meeste gemeenten opgeheven in Noord-Brabant

In de periode 1900–2004 is het aantal gemeenten in Nederland gedaald van 1 121 tot 483, wat overeenkomt met een afname van gemiddeld ruim zes gemeenten per jaar (*staat 1*). Tot 1950 vonden maar weinig herindelingen plaats: de afname van het aantal gemeenten bedroeg in die periode nog geen 10 procent. In 1958 telde Nederland voor het eerst minder dan duizend gemeenten. In de decennia daarna vonden steeds meer herindelingen plaats. In de provincie Drenthe bleven deze herindelingen het langst achterwege: pas in 1998 zijn in deze provincie 22 van de 34 gemeenten opgeheven. Drenthe telt sindsdien 12 gemeenten. In de provincie Zeeland begon de afname van het aantal gemeenten al veel eerder. Over de hele periode 1900–2004 nam het aantal gemeenten

er met 88 procent af. Telde Zeeland in 1900 nog 109 gemeenten, in 2004 zijn het er nog 13. Dit is voornamelijk te wijten aan een aantal omvangrijke herindelingen die plaatsvonden in de jaren zestig, zeventig en negentig van de vorige eeuw. Verreweg het grootste aantal herindelingen vond plaats in de provincie Noord-Brabant. Het aantal gemeenten daalde daar van 184 in 1900 naar 68 in 2004. Deze daling is merendeels toe te schrijven aan herindelingen in de jaren dertig, veertig en negentig van de vorige eeuw. In 1997 vond in Noord-Brabant een grootscheepse herindeling plaats, waarbij maar liefst 43 gemeenten verdwenen.

Steeds minder kleine gemeenten

De afname van het aantal gemeenten betrof vooral de kleine gemeenten (*grafiek 1*). Nu er nog maar weinig kleine gemeenten over zijn, verschuift de tendens zich naar de iets grotere gemeenten, in de klasse van 5 duizend tot 20 duizend inwoners. In 1900 had nog 82 procent van alle gemeenten minder dan 5 duizend inwoners (*staat 2*). In 2004 geldt dit voor nog maar 2 procent. De afname in deze klasse heeft uiteraard gezorgd voor een toename in de overige klassen.

Invallende neemt het aantal gemeenten met een inwonertal tussen de 5 duizend en 20 duizend ook af. Steeg het aandeel van de gemeenten in deze groep aanvankelijk nog van 16 procent in 1900 tot 61 procent in 1996, sindsdien is het gedaald tot 48 procent in 2004. In absolute zin begon deze daling al in 1981. In 1980 was het aantal gemeenten in deze klasse nog het grootst, met 407 gemeenten tegen 233 op dit moment.

De gemeente Hemmen in Gelderland had 214 inwoners op 1 januari 1900 en was daarmee in dat jaar de kleinste gemeente van Nederland. Hemmen werd op 1 juli 1955 opgeheven. Deze gemeente telde toen 241 inwoners, die grotendeels bij de gemeente Valburg werden gevoegd. Op 1 januari 2004 was Schiermonnikoog de kleinste gemeente, met een inwonertal van 988. Begin 1900 telde Schiermonnikoog nog 700 inwoners. Er waren toen meer dan honderd gemeenten met een lager inwonertal.

Gemiddeld inwonertal per gemeente flink gestegen

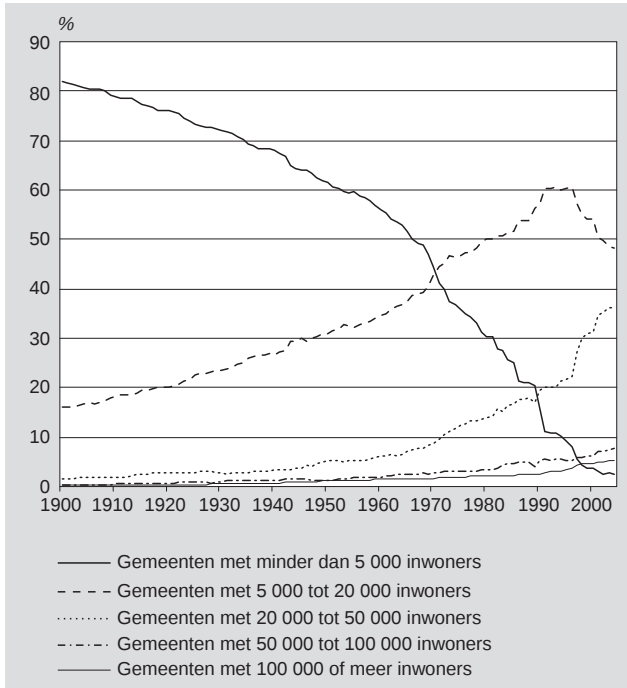
Het gemiddelde inwonertal per gemeente is gestegen van 5 duizend in 1900 tot 34 duizend in 2004 (*grafiek 2*). Een derde van

Staat 1
Aantal gemeenten per provincie op 1 januari

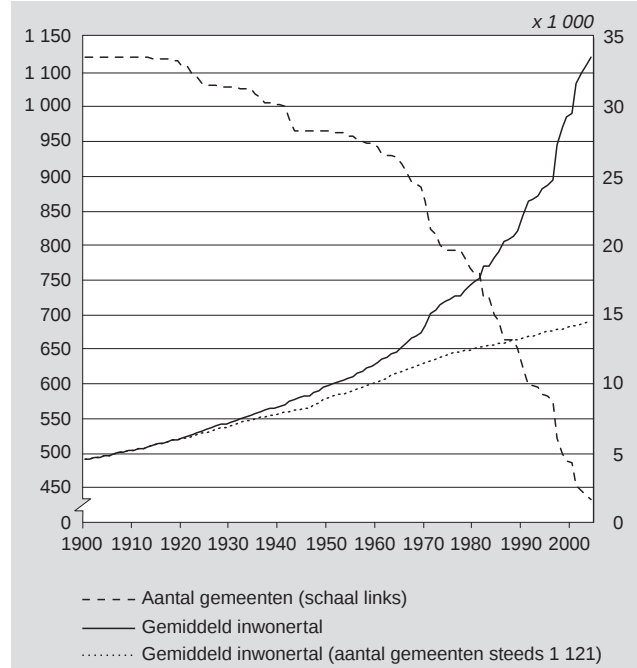
	Gro- ningen	Fries- land	Drenthe	Over- ijssel	Flevo- land	Gelder- land	Utrecht	Noord- Holland	Zuid- Holland	Zeeland	Noord- Brabant	Limburg	Nederland ¹⁾
1900	57	43	34	61		116	72	134	188	109	184	123	1 121
1910	57	43	34	61		116	72	134	188	109	184	123	1 121
1920	57	43	34	60		115	72	134	186	109	179	121	1 110
1930	57	43	34	59		112	72	126	183	109	162	121	1 078
1940	57	42	34	54		112	71	126	179	106	152	121	1 054
1950	56	44	34	52		113	65	121	173	101	143	112	1 015
1960	56	44	34	53		106	58	119	169	101	141	111	994
1970	51	44	34	53		105	50	116	153	58	139	109	913
1980	50	44	34	47		95	48	81	144	30	131	104	811
1990	25	31	34	45	6	86	38	76	101	30	131	69	672
2000	25	31	12	44	6	77	36	70	95	17	70	54	537
2001	25	31	12	26	6	73	33	68	95	17	70	48	504
2002	25	31	12	26	6	71	33	65	92	17	70	48	496
2003	25	31	12	26	6	71	33	65	91	13	69	47	489
2004	25	31	12	26	6	71	33	65	86	13	68	47	483

¹⁾ Inclusief Noordoostelijke Polder (1944–1962), het openbaar lichaam Zuidelijke IJsselmeerpolders (1957–1983), de niet provinciaal ingedeelde gemeenten Dronten (1972–1985), Lelystad (1980–1985), Almere en Zeewolde (1984–1985).

1. Gemeenten naar inwonertal, 1 januari 1900–2004

2. Aantal gemeenten naar gemiddeld inwonertal per gemeente, 1 januari 1900–2004

deze toename is te wijten aan de normale bevolkingsgroei door geboorte, sterfte en migratie. Twee derde komt voor rekening van de vermindering van het aantal gemeenten. Als het aantal gemeenten in 2004 gelijk zou zijn aan dat in 1900, dan zou het gemiddelde inwonertal 15 duizend bedragen.

Net als nu waren in 1900 Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht de vier grootste gemeenten. In 1900 waren dat de enige gemeenten met meer dan 100 duizend inwoners. In die vier ge-

meenten tezamen woonden toen 1,1 miljoen inwoners, 22 procent van de totale Nederlandse bevolking. Op 1 januari 2004 woonden 2,1 miljoen mensen in een van de vier grote gemeenten. Het aantal inwoners is weliswaar met een miljoen toegenomen sinds 1900, maar het aandeel in de totale Nederlandse bevolking is afgenomen naar ongeveer 13 procent. Inmiddels hebben 25 gemeenten meer dan 100 duizend inwoners.

Staat 2
Aantal gemeenten naar inwonertal op 1 januari

	Aantal inwoners per gemeente					Totaal aantal gemeenten
	Minder dan 5 000	5 000 tot 20 000	20 000 tot 50 000	50 000 tot 100 000	100 000 of meer	
<i>absoluut</i>						
1900	918	179	16	4	4	1 121
1910	884	206	21	6	4	1 121
1920	845	222	32	7	4	1 110
1930	777	255	29	11	6	1 078
1940	718	280	35	14	7	1 054
1950	624	314	53	13	11	1 015
1960	556	344	61	19	14	994
1970	406	389	78	26	14	913
1980	246	407	114	27	17	811
1990	105	384	130	36	17	672
2000	20	290	168	34	25	537
2001	15	254	174	36	25	504
2002	13	247	175	36	25	496
2003	13	237	177	37	25	489
2004 ¹⁾	12	233	175	38	25	483
<i>in % van het totale aantal gemeenten</i>						
1900	82	16	1	0	0	100
1910	79	18	2	1	0	100
1920	76	20	3	1	0	100
1930	72	24	3	1	1	100
1940	68	27	3	1	1	100
1950	61	31	5	1	1	100
1960	56	35	6	2	1	100
1970	44	43	9	3	2	100
1980	30	50	14	3	2	100
1990	16	57	19	5	3	100
2000	4	54	31	6	5	100
2001	3	50	35	7	5	100
2002	3	50	35	7	5	100
2003	3	48	36	8	5	100
2004 ¹⁾	2	48	36	8	5	100

¹⁾ Voorlopige cijfers.

Bevolkingsprognose 2003–2009: tragere bevolkingsgroei

Andries de Jong, Maarten Alders en Han Nicolaas

De bevolkingsprognose 2003–2009 heeft betrekking op de periode van 1 januari 2003 tot 1 januari 2009. Deze korte-termijnprognose is een actualisering van de lange-termijnprognose 2002–2050 op basis van de inmiddels beschikbaar gekomen waarnemingen. De bijstellingen ten opzichte van de lange-termijnprognose zijn aanzienlijk wat betreft de buitenlandse migratie. In de korte-termijnprognose is het aantal immigranten naar beneden bijgesteld en het aantal emigranten naar boven. De aantallen levendgeborenen en overledenen zijn amper gewijzigd. De waargenomen bevolking op 1 januari 2003 van 16,193 miljoen kwam ongeveer 9 duizend lager uit dan de voorspelde bevolking in de lange-termijnprognose. In de korte-termijnprognose zal de bevolking op 1 januari 2009 zijn toegenomen tot 16,530 miljoen. Dit is 77 duizend minder dan het aantal dat in de lange-termijnprognose werd verwacht.

1. Inleiding

Eens in de twee jaar publiceert het CBS de bevolkingsprognose voor de lange termijn. De laatste prognose voor de lange termijn (van 2002 tot 2050) is begin 2003 gepubliceerd (De Jong, 2003). In de tussenliggende jaren wordt de bevolkingsprognose bijgesteld voor de korte termijn. In deze nieuwe prognose zijn de cijfers tot 1 januari 2009 geactualiseerd. Voor de periode na 2009 wordt verwezen naar cijfers van de lange-termijnprognose. Eind 2004 zal de prognose voor de lange termijn worden bijgesteld. Tevens zullen dan de huishoudensprognose en de allochtonenprognose van het CBS worden geactualiseerd.

De bijstelling in deze nieuwe prognose is gebaseerd op de waargenomen bevolkingsomvang en -samenstelling op 1 januari 2003 en op ramingen van de aantallen geborenen, overledenen, immigranten en emigranten in 2003. Deze ramingen zijn gebaseerd op de waargenomen maandcijfers van januari 2003 tot en met september 2003.

De prognose betreft de periode van 1 januari 2003 tot 1 januari 2009. Dit betekent dat cijfers over geborenen, overledenen en migranten voorspeld worden tot en met 2008.

2. Bevolking op 1 januari 2003

De totale bevolkingsomvang op 1 januari 2003 was met 16,193 miljoen zo'n 9 duizend lager dan in de bevolkingsprognose 2002–2050 werd voorspeld. De afwijkingen in de voorspelde aantallen levendgeborenen, overledenen en immigranten in 2002 ten opzichte van de waargenomen aantallen waren gering en bedroegen respectievelijk 0,2 duizend, 1,7 duizend en 0,8 duizend. De afwijking voor het aantal emigranten (inclusief administratieve correcties) was met bijna 10 duizend veel groter. De waargenomen bevolkingsgroei in 2002 van 87 duizend komt niet exact overeen met de waargenomen aantallen geborenen minus de aantallen overledenen plus het migratiesaldo. Dit komt doordat het officieel door het CBS vastgestelde inwonertal op 1 januari 2003 iets ho-

ger – ongeveer 3 duizend – was dan het berekende inwonertal op basis van het inwonertal op 1 januari 2002 en de componenten van de bevolkingsgroei. In de nieuwe prognose wordt uitgegaan van de waargenomen bevolkingsomvang en -samenstelling op 1 januari 2003.

3. Monitoring en analyse van buitenlandse migratie

De bevolkingsprognose 2002–2050 voorspelt voor 2003 een immigratie van 110 duizend personen en een emigratie (inclusief saldo administratieve correcties) van 87 duizend personen. Op basis van de maandcijfers tot en met september 2003 is aangenomen dat zowel het aantal immigranten als het aantal emigranten in 2003 op 102 duizend uitkomt. Het is duidelijk dat hier sprake is van grote verschillen tussen de prognosecijfers en de (verwachte) realisatie. Om meer zicht te krijgen op de oorzaak van deze verschillen is een analyse verricht van de ontwikkelingen in migratiestromen op maandbasis. *Grafiek 1* toont de ontwikkelingen in immigratie en emigratie op basis van voortschrijdende 12-maands-gemiddelden. Tot begin 2001 stijgt de immigratie, waarna een sterke daling inzet. De laatste twaalf maanden (oktober 2002 tot en met september 2003) is het aantal immigranten gedaald tot 106 duizend. Tegenover de daling van de immigratie staat een stijging van de emigratie (vanaf begin 2002). De laatste twaalf maanden is het aantal emigranten gestegen tot boven de 100 duizend. Een dergelijk hoog niveau is in het verleden nog niet eerder voorgekomen. De cijfers over de emigratie zijn inclusief het saldo administratieve correcties. Aangenomen wordt dat dit saldo voor een belangrijk deel bestaat uit mensen die zijn geëmigreerd, maar dit niet hebben doorgegeven aan de gemeente waarin ze woonachtig waren. Indien een gemeente constateert dat mensen niet meer woonachtig zijn op het adres waarop ze staan ingeschreven, dan worden ze in de gemeentelijke basisadministratie afgevoerd (Alders en Nicolaas, 2003). Het aantal emigranten exclusief deze correcties stijgt beduidend minder snel.

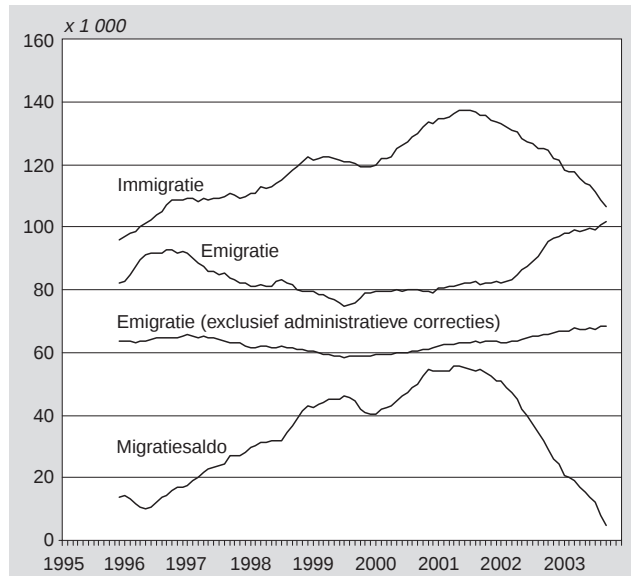
Ten gevolge van bovenbeschreven ontwikkelingen in de immigratie en emigratie daalt het migratiesaldo in bijzonder snel tempo. De laatste twaalf maanden bedroeg het saldo minder dan 5 duizend. In 2002 was het migratiesaldo nog 24 duizend en in 2001 zelfs 51 duizend.

In de lange-termijnprognose is verondersteld dat de immigratie na de twee topjaren 2000 en 2001, met telkens 133 duizend immigranten, in 2002 zou dalen naar 122 duizend en in 2003 naar 110 duizend.

Hoewel in de lange-termijnprognose terecht een sterke daling van de immigratie werd voorspeld, viel de werkelijke daling vooral in 2003 (naar 102 duizend) nog sterker uit. In de lange-termijnprognose werd verwacht dat de emigratie in de eerste prognosejaren iets beneden het niveau van 2002 zou blijven, terwijl in werkelijkheid sprake was van een sterke stijging. Uit de grafiek kan worden afgeleid dat deze stijging op het moment dat de vorige prognose werd gemaakt nog nauwelijks zichtbaar was in de cijfers. Deze stijging betrof vooral een toename van de administratieve correcties. Bij het opstellen van de lange-termijnprognose werd verondersteld dat hier sprake was van een incidentele stijging. Inmiddels is gebleken dat in 2003 het saldo administratieve correcties verder is gestegen.

Aangezien ontwikkelingen in de buitenlandse migratie per groep migranten sterk kunnen verschillen, kan een beter beeld van de aard van de prognosefouten worden verkregen door de migratie op dit niveau te analyseren. Voor de verschillende groepen die

Aan de totstandkoming van de bevolkingsprognose hebben naast de auteurs ook Joop de Beer en Arno Sprangers een belangrijke bijdrage geleverd. De uitgangspunten van de nieuwe prognose zijn besproken in de Werkgroep Demografische Prognoses. De belangrijkste uitkomsten van de bevolkingsprognose zijn opgenomen in *Statline*, op de website van het CBS (www.cbs.nl).

1. Migratie¹⁾, 1995–2003

¹⁾Voortschrijdend 12-maandsgemiddelde tot en met september 2003.

worden onderscheiden in de bevolkingsprognose, worden in *staat 1* en *staat 2* voor 2003 de geraamde aantallen immigranten en emigranten vergeleken met de verwachte aantallen volgens de lange-termijnprognose. Bij Turkije is er in de lange-termijnprognose sprake van een duidelijke onderschatting: verwacht werd dat in

2003 4 duizend Turken zouden immigreren, terwijl er (naar schatting) 7 duizend zijn gekomen. In de lange-termijnprognose is sprake van een overschatting bij Azië (exclusief Indonesië en Japan) en Nederland, en in mindere mate bij Afrika (exclusief Marokko) en overig Europa. Wat betreft de emigratie is er alleen bij Nederland sprake van een grote prognosefout: de emigratie is met 9 duizend onderschat.

Voor een nadere analyse van de prognosefouten worden de ontwikkelingen in de migratiestromen op maandbasis onderzocht. *Grafiek 2* toont voor verschillende groepen die worden onderscheiden in de bevolkingsprognose de aantallen immigranten op basis van voortschrijdende 12-maandsgemiddelden. *Grafiek 3* toont voor deze groepen de aantallen emigranten (inclusief het saldo administratieve correcties), terwijl in *grafiek 4* de uitsplitsing hiervan wordt getoond in (de geregistreerde) emigratie en het saldo administratieve correcties.

De sterke daling van het aantal immigranten uit Azië (exclusief Indonesië en Japan) vanaf medio 2001 en Afrika (exclusief Marokko) vanaf eind 2002 is grotendeels veroorzaakt door een daling van het aantal asielzoekers. Het aantal Afrikaanse en Aziatische emigranten inclusief administratieve correcties is al vanaf eind 1999 voortdurend aan het stijgen. De stijging in 2002 en 2003 blijkt vrijwel geheel te worden veroorzaakt door een stijging van het saldo administratieve correcties. Voor Azië is het saldo administratieve correcties tegenwoordig bijna even hoog als de waargenomen emigratie. Voor Afrika geldt dat dit saldo de waargenomen emigratie ruim overtreft. Aangenomen wordt dat de administratieve correcties vooral afgewezen asielzoekers betreffen.

Het aantal immigranten van de Nederlandse Antillen en Aruba is vanaf begin 2001 duidelijk aan het dalen. De laatste twaalf maanden

Staat 1

Waarnemingen en raming van het aantal immigranten naar geboorteland, 2000–2003

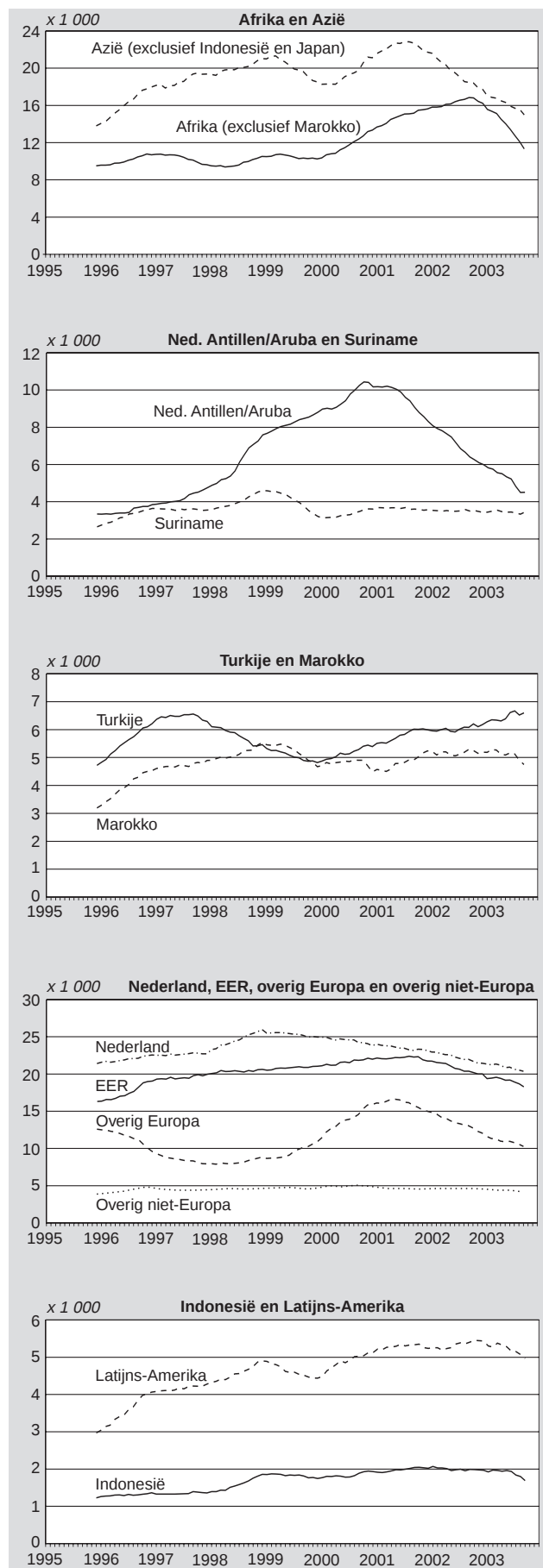
	2000	2001	2002	2003	
				Raming	Vorige prognose
x 1 000					
Turkije	5	6	6	7	4
Marokko	4	5	5	5	4
Suriname	4	4	3	3	3
Ned. Antillen / Aruba	10	8	6	4	5
Afrika	13	16	16	10	12
Azië	21	22	18	14	18
Latijns-Amerika	4	4	5	5	4
Indonesië	2	2	2	2	2
EER	22	22	20	18	19
Overig Europa	16	15	12	10	12
Overig niet-Europa	7	7	7	4	5
Nederland	24	23	21	20	23
Totaal	133	133	121	102	110

Staat 2

Waarnemingen en raming van het aantal emigranten naar geboorteland (inclusief saldo administratieve correcties), 2000–2003

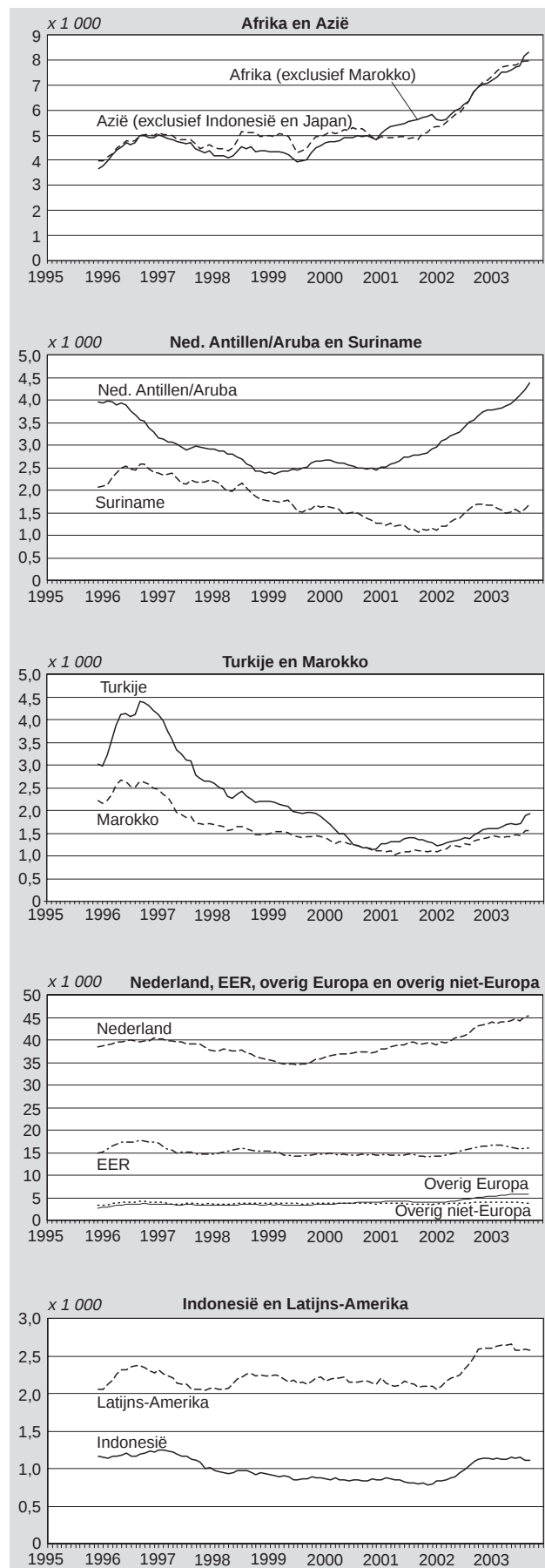
	2000	2001	2002	2003	
				Raming	Vorige prognose
x 1 000					
Turkije	1	1	2	2	1
Marokko	1	1	1	2	1
Suriname	1	1	2	2	1
Ned. Antillen / Aruba	2	3	4	5	4
Afrika	5	6	7	8	7
Azië	5	5	7	8	6
Latijns-Amerika	2	2	2	3	2
Indonesië	1	1	1	1	1
EER	15	14	17	16	16
Overig Europa	4	4	5	6	5
Overig niet-Europa	5	5	6	4	6
Nederland	37	39	44	46	37
Totaal	79	83	97	102	87

2. Immigratie naar geboorteland¹⁾, 1995–2003

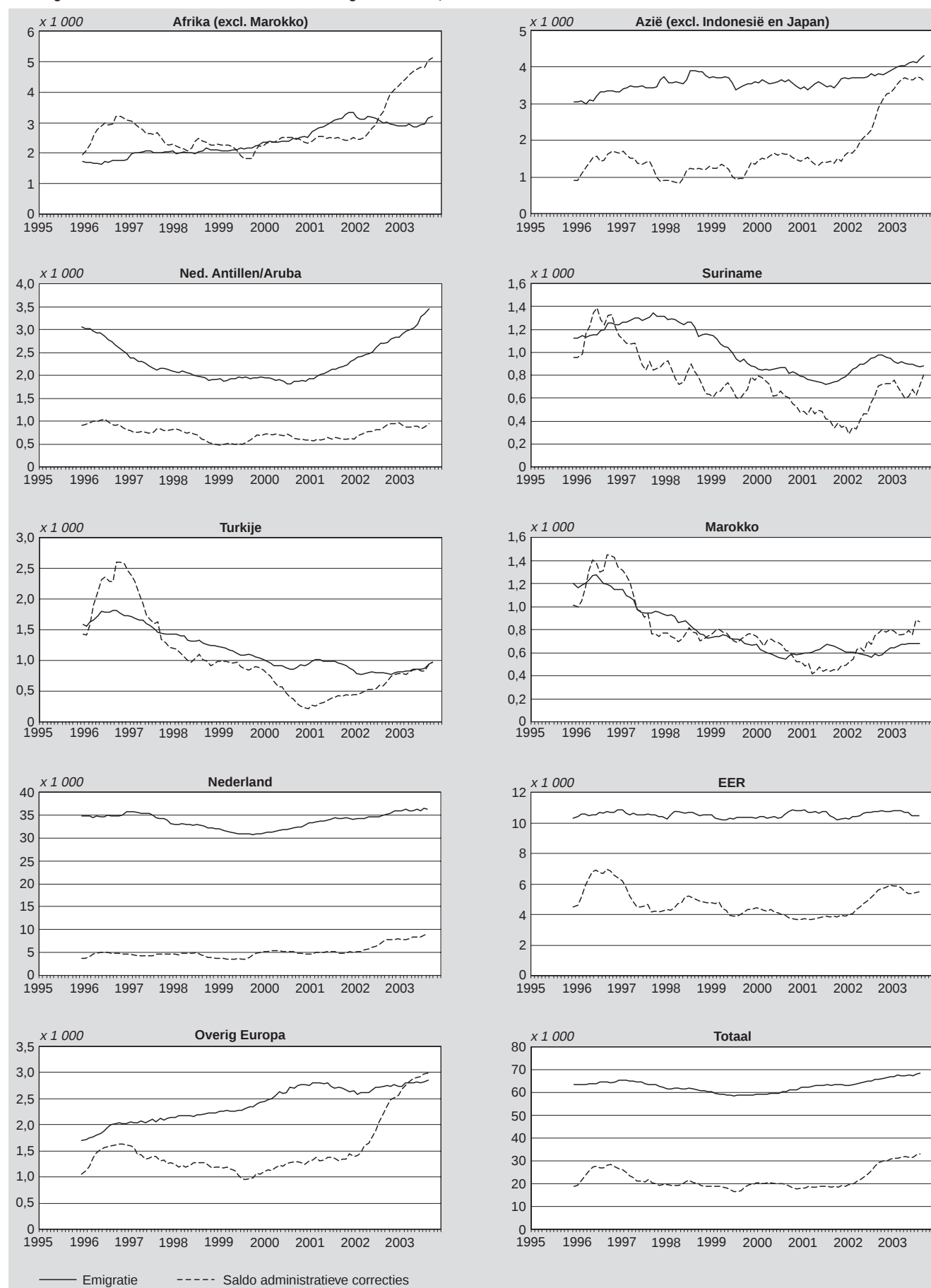

¹⁾ Voortschrijdend 12-maandsgemiddelde tot en met september 2003.

3. Emigratie inclusief saldo administratieve correcties naar geboorteland¹⁾, 1995–2003

¹⁾ Voortschrijdend 12-maandsgemiddelde tot en met september 2003

4. Emigratie en saldo administratieve correcties naar geboorteland¹⁾, 1995–2003¹⁾Voortschrijdend 12-maandsgemiddelde tot en met september 2003.

den kwamen er nog maar 4 duizend migranten van deze eilanden; in 2000 waren het er meer dan 10 duizend. Het aantal emigranten inclusief administratieve correcties naar de eilanden is gestegen tot hetzelfde niveau als het aantal immigranten. In dit geval wordt deze stijging niet veroorzaakt door een toename van het saldo administratieve correcties maar door een toename van de geregistreerde aantallen emigranten.

Het aantal in Turkije geboren immigranten stijgt de laatste tijd licht. De aantallen immigranten geboren in Marokko en Suriname zijn vrijwel constant. De emigratie is voor deze drie groepen vanaf begin 2001 vrijwel gestabiliseerd. Voor al deze groepen geldt dat het saldo administratieve correcties vrijwel even hoog is als de geregistreerde emigratie.

Het aantal immigranten uit Europa daalt. Dit geldt zowel voor migranten uit de landen van de Europese Economische Ruimte (EER; de Europese Unie plus Noorwegen, IJsland en Liechtenstein) als uit Oost- en Centraal-Europa. Deze laatste groep liet in 2001 nog een stijging zien, mede door het aantal asiolverzoeken van voormalig Joegoslaven. De remigratie van migranten uit de landen van de EER is al jarenlang min of meer stabiel. De remigratie van migranten uit de landen van overig Europa vertoont een stijgende lijn, waarbij de recente toename vooral wordt veroorzaakt door de stijging van het saldo administratieve correcties. Ook voor de laatste groep geldt dat tegenwoordig het saldo administratieve correcties vrijwel even groot is als de waargenomen emigratie.

Het aantal Nederlanders dat emigreert vertoont sinds medio 1999 een stijgende lijn. De stijging vindt plaats bij zowel de waargenomen emigratie als het saldo administratieve correcties. Voor het aantal remigranten geldt een omgekeerde trend: vanaf medio 1998 is een continue daling zichtbaar. Per saldo zijn er de laatste twaalf maanden 25 duizend in Nederland geboren personen meer geëmigreerd dan geïmmigreerd. In 2001 was het saldo nog 16 duizend.

In de lange-termijnprognose werd verondersteld dat het aantal immigranten uit Azië na het topjaar 2001 (22 duizend) zou dalen naar 20 duizend in 2002 en 18 duizend in 2003. In werkelijkheid bedroeg de daling geen 2 duizend per jaar maar 4 duizend, waardoor de 18 duizend in 2002 al werd gehaald en het aantal in 2003 uitkwam op 14 duizend. Ook voor Afrika verliep de werkelijke daling sneller dan in de lange-termijnprognose werd verwacht. Hierdoor kwam het werkelijke aantal immigranten in 2003 uit op 10 duizend, in plaats van de verwachte 12 duizend. Voor beide landen geldt dat in de lange-termijnprognose een daling werd verwacht die samenhangt met een strenger migratiebeleid. De daling in het aantal (asiel)migrantten verliep in werkelijkheid sneller dan verwacht.

In de lange-termijnprognose werd voorts, samenhangend met een lagere economische groei, verwacht dat het aantal (arbeids)migrantten uit de EER, overig Europa en overig niet-Europa zou dalen. Deze daling vond in werkelijkheid inderdaad plaats bij alle drie de groepen. De lange-termijnprognose verwachtte evenwel dat deze daling wat minder sterk zou zijn, waardoor het aantal immigranten uit deze landen in 2003 in de vorige prognose 1 à 2 duizend te hoog uitkwam. Voor remigranten uit Nederland werd in de lange-termijnprognose in 2003 een vergelijkbaar aantal als in (het waargenomen jaar) 2002 verwacht. De remigratie was in werkelijkheid enkele duizenden lager.

Het aantal immigranten dat uit Turkije is gekomen, is in de lange-termijnprognose onderschat. Er werd een lichte daling in de (huwelijks)migratie verondersteld, terwijl in werkelijkheid een lichte stijging heeft plaatsgevonden.

Terwijl het aantal asiel- en arbeidsmigrantten in 2003 lager uitkwam dan in de lange-termijnprognose werd verwacht, lag de emigratie bij verschillende groepen juist hoger. Deze gegevens duiden op een dalende populariteit van Nederland bij de migranten. Diverse krantenberichten die recentelijk zijn verschenen over de gestegen emigratie, lijken deze veronderstelling te staven. Er zijn tekenen dat het politieke en sociale klimaat in Nederland, en vooral in de grote steden, harder wordt. Een negatieve beeldvorming rond allochtonen wordt aangemerkt als een reden om te re-

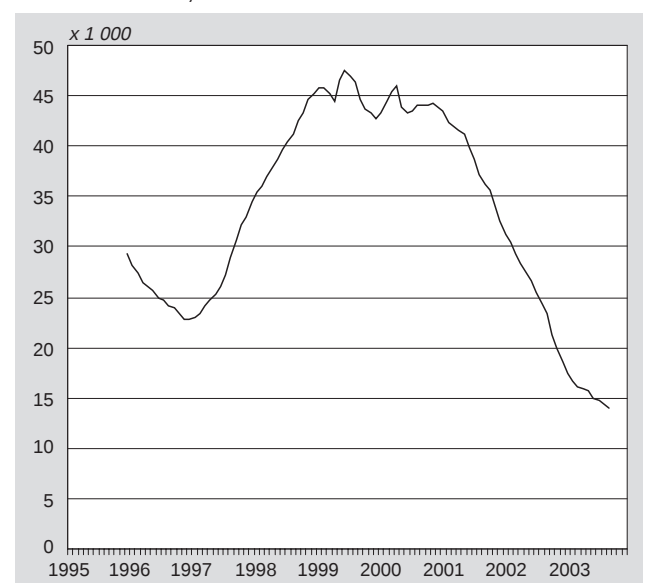
migreren. Echter ook heimwee en de behoefte om in een land te leven waar de cultuur vertrouwd is, vormen motieven om weer te vertrekken.

De grootste afwijking tussen werkelijkheid en prognose geldt voor de autochtonen: in de prognose werd een emigratie verwacht die vergelijkbaar is met het gemiddelde niveau van eind jaren negentig. In werkelijkheid was sprake van een sterke stijging van de emigratie van autochtonen, zowel in de vorm van geregistreerde emigratie als in de vorm van administratieve afvoeringen. Verklaringen voor deze stijging kunnen in verschillende richtingen worden gezocht. Ten eerste ligt het voor de hand te veronderstellen dat de slechte economische situatie (met een nulgroei en zelfs krimp in verschillende van de afgelopen kwartalen) een drijfveer is geweest om Nederland te verlaten. Voorts kunnen ontwikkelingen op de woningmarkt een rol hebben gespeeld. In Nederland waren tot enkele jaren geleden koopwoningen goedkoper dan in de buurlanden. Door sterke stijgingen van de huizenprijzen in Nederland is de situatie inmiddels omgekeerd. Dit kan voor personen (die woonachtig waren in de grensgebieden) een reden zijn geweest om over de grens te gaan wonen (en in Nederland te blijven werken). In de tweede helft van de jaren negentig was sprake van een dalende emigratie naar België en Duitsland, terwijl tussen 1999 en 2003 de emigratie is gestegen met respectievelijk 2 duizend en 3,5 duizend.

4. Veronderstellingen over migratie, geboorte en sterfte in de korte-termijnprognose

Uit de vorige paragraaf is naar voren gekomen dat in de lange-termijnprognose werd verwacht dat de (asiel)migratie uit Afrika en Azië zou dalen in verband met een strenger migratiebeleid. In werkelijkheid was inderdaad sprake van een daling, maar deze verliep veel sneller dan verwacht. Om meer zicht te krijgen op ontwikkelingen in de asielmigratie wordt in *grafiek 5* het aantal asiolverzoeken in de afgelopen jaren weergegeven, op basis van voortschrijdende 12-maandsgemiddelden. In de lange-termijnprognose werd uitgegaan van een structureel aantal van 20 duizend asiellozoekers per jaar. Uit *grafiek 5* blijkt dat in 2003 het aantal asiellozoekers tendeert naar een aantal van 15 duizend. In de korte-termijnprognose wordt verondersteld dat het structureel aantal asiellozoekers op 15 duizend in plaats van 20 duizend zal liggen. In de lange-termijnprognose is voorts verondersteld dat 40 procent van de asiellozoekers in Nederland wordt toegelaten. De periode tussen aanvraag en toelating bedraagt minimaal zes maanden en kan in de praktijk zelfs enkele jaren duren. Het verla-

5. Asielverzoeken¹⁾, 1995–2003

¹⁾ Voortschrijdend 12-maandsgemiddelde tot en met september 2003.

gen van het structureel aantal asielzoekers van 20 naar 15 duizend zal dus pas in 2004 resulteren in een verlaging van 8 duizend naar 6 duizend asielmigranten (namelijk 40 procent van 15 duizend asielzoekers). Wordt evenals in de lange-termijnprognose uitgegaan van een verhouding van 0,5 tussen het aantal volgmigranten en het aantal asielmigranten, dan betekent dit dat het aantal migranten als gevolg van asiel in 2004 (en in de jaren daarna) op 9 duizend zal uitkomen. Dat is een verlaging van 3 duizend ten opzichte van de lange-termijnprognose.

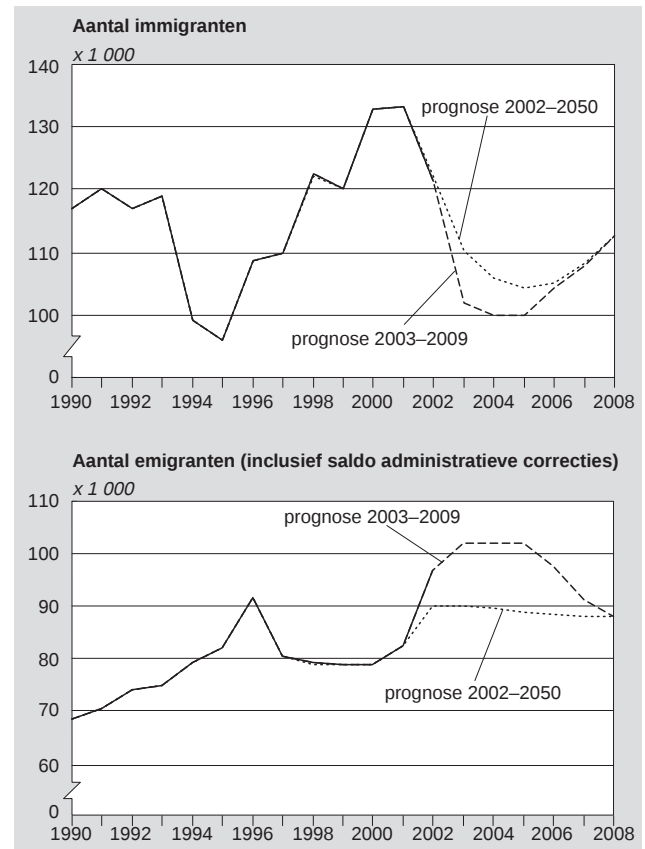
Een andere belangrijke reden voor de daling van de immigratie in de laatste jaren is dat de inzakkende economische groei gepaard ging met een daling van het aantal arbeidsmigranten (uit de westerse landen). Dit was ook voorzien in de lange-termijnprognose, maar wederom ging de daling sneller dan verwacht. Gezien deze onderschatting wordt in de korte-termijnprognose voor de komende jaren aangenomen dat minder migranten uit de westerse landen zullen komen dan verondersteld in de lange-termijnprognose. Evenals in de lange-termijnprognose wordt in de korte-termijnprognose verondersteld dat over enkele jaren de immigratie weer zal toenemen. Conjunctureel herstel zal in combinatie met een teruglopende groei van de beroepsbevolking door de vergrijzing een positief effect hebben op het aantal immigranten. Daar komt bij dat de uitbreiding van de Europese Unie, los van mogelijk beperkende maatregelen op de korte termijn, op de langere termijn naar verwachting zal leiden tot een toename van het aantal immigranten uit Oost-Europa.

Cijfermatig betekenen bovenstaande veronderstellingen het volgende voor de korte-termijnprognose. Het geraamde aantal immigranten in 2003 op basis van de maandcijfers van januari 2002 tot en met september 2003 bedraagt 102 duizend. Gezien de daling van het aantal asielzoekers en het aantal arbeidsmigranten wordt ten opzichte van de lange-termijnprognose een daling van 6 duizend migranten in 2004 verwacht. Hierdoor zal het aantal immigranten in dat jaar uitkomen op 100 duizend. Ook voor 2005 wordt eenzelfde aantal immigranten verwacht. Hierna zal het aantal immigranten weer gaan stijgen als gevolg van extra arbeidsmigranten uit Oost-Europa. In 2008 ligt de immigratie weer op het niveau dat ook in de lange-termijnprognose werd verondersteld (grafiek 6).

Het geraamde aantal emigranten in 2003 op basis van de maandcijfers van januari 2003 tot en met september 2003 ligt op 102 duizend. Dit betekent een forse stijging vergeleken met 2002, toen de emigratie nog op 97 duizend uitkwam. Voor de komende jaren wordt in de korte-termijnprognose geen verdere stijging verwacht. Uit de vorige paragraaf kwam naar voren dat vooral autochtonen verantwoordelijk waren voor de sterke stijging van de emigratie. Gezien het feit dat er geen tekenen zijn dat de economische groei verder zal inzakken in de komende jaren, wordt geen extra stijging verwacht van autochtonen die vanwege economische motieven Nederland verlaten. Ook is het niet waarschijnlijk dat de groeiende emigratie naar de buurlanden (sterk) zal voortzetten. Op de markt voor koopwoningen is geen sprake meer van sterke prijsstijgingen. Het bovenstaande houdt in dat het in de lange-termijnprognose verwachte aantal emigranten in 2003 met zo'n 15 duizend omhoog wordt bijgesteld. Voor 2004 en 2005 wordt verondersteld dat het aantal emigranten gelijk blijft aan dat van 2003, namelijk 102 duizend. Hierna zal het aantal emigranten gaan dalen in de richting van de aantallen volgens de lange-termijnprognose. In 2008 is het verschil tussen de vorige prognose en de korte-termijnprognose volledig verdwenen.

In paragraaf 2 is opgemerkt dat er een verschil bestaat tussen de waargenomen bevolkingsgroei en de berekende bevolkingsgroei op basis van de componenten van de bevolkingsgroei. Voor 2002 bedraagt dit verschil 3 duizend, voor de jaren daarvoor 5 duizend en 3 duizend. Het gaat hierbij om personen die zijn uitgeschreven uit de basisadministratie (en hierdoor terecht kwamen in het saldo administratieve correcties), maar later toch aanwezig bleken te

6. Migratie, 1990–2008

¹⁾ Gecorrigeerd voor overige correcties.

zijn in de zogenaamde structuurtelling uit de basisadministratie (op basis waarvan het CBS het inwonertal op 1 januari van elk jaar vaststelt). In veel gevallen gaat het om personen die meerdere keren administratief zijn afgevoerd (zonder ook meerdere keren weer administratief te zijn opgevoerd). Met deze correcties werd tot dusverre in de prognose niet apart rekening gehouden. Besloten is om voortaan in de prognose deze zogenaamde post 'overige correcties' als een afzonderlijke component te behandelen. Voor de gehele periode 2003–2008 wordt deze op 3 duizend per jaar gesteld. Om de emigratie volgens de korte-termijnprognose goed te kunnen vergelijken met de emigratie in de lange-termijnprognose, dient deze laatste met 3 duizend te worden verhoogd. Dit is in grafiek 6 gedaan. De gelijke aantallen emigranten in 2008 volgens de lange- en korte-termijnprognose in 2008 hebben wat betreft de lange-termijnprognose betrekking op de emigratie inclusief administratieve correcties en overige correcties.

Als gevolg van de aanpassingen in de immigratie en emigratie zal het migratiesaldo de komende twee jaren min 2 duizend bedragen. Daarna zal het migratiesaldo stijgen naar 25 duizend in 2008 (staat 3).

Het verwachte aantal levendgeborenen voor 2003 op basis van de maandcijfers van oktober 2002 tot en met september 2003 komt uit op 204 duizend. Dit is een stijging van 2 duizend ten opzichte van 2002 (staat 4). In de lange-termijnprognose werd nog een aantal levendgeborenen van 201 duizend in 2003 verwacht. Op grond hiervan zijn leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers van 2003 zeer licht opwaarts bijgesteld. Voor de jaren hierna zijn de vruchtbaarheidscijfers van de lange-termijnprognose weer gehanteerd. In 2003 komt het (geraamde) totaal vruchtbaarheidscijfer (TFR) uit op 1,78; in de lange-termijnprognose was nog een waarde van 1,75 voorspeld. Voor de jaren hierna wordt de waarde van 1,75 zoals gehanteerd in de lange-termijnprognose overgenomen. Het aantal levendgeborenen kinderen zal naar verwachting dalen naar 184 duizend in 2008 (grafiek 7).

Staat 3
Levendgeborenen, overledenen en buitenlandse migratie, 2003–2008

	Levend- gebore- nen	Overle- denen	Immi- gratie	Emi- gratie ¹⁾	Migratie- saldo ¹⁾	Overige correc- ties	Bevol- kings- groei
<i>x 1 000</i>							
2003	204	142	102	102	0	3	65
2004	197	143	100	102	-2	3	55
2005	193	145	100	102	-2	3	49
2006	189	148	104	98	7	3	52
2007	186	149	108	91	17	3	56
2008	184	151	113	88	25	3	60

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

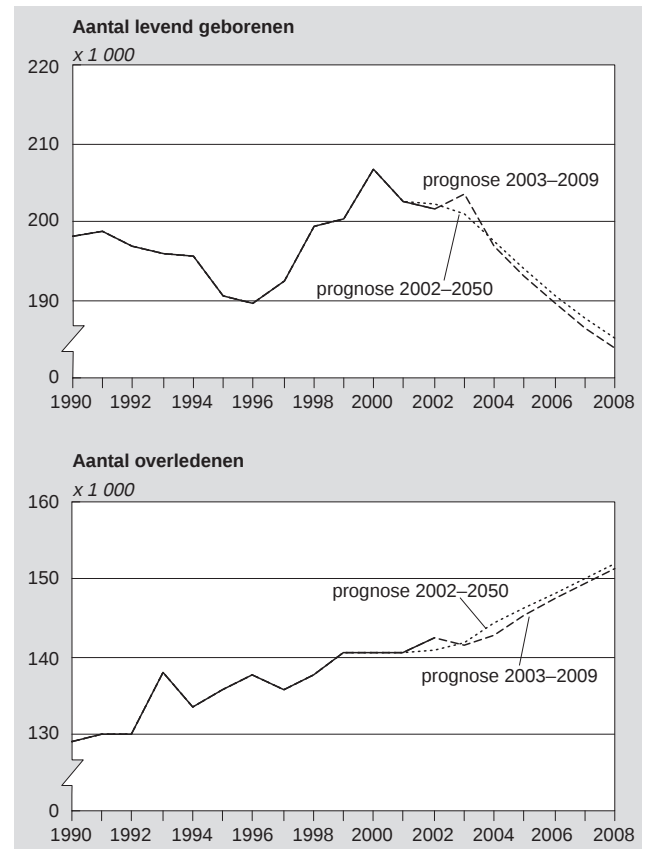
Het aantal overledenen van 142 duizend in 2003 is correct voorspeld door de lange-termijnprognose. Om deze reden zijn leeftijdsspecifieke sterftequotienten van mannen en vrouwen voor de periode 2003–2008 niet bijgesteld. In 2003 komt de (geraamde) levensverwachting bij geboorte uit op 76,2 jaar voor mannen en 80,8 jaar voor vrouwen. Het aantal overledenen zal in 2008 zijn gestegen naar 151 duizend.

5. Bevolking in de periode 2004–2009 volgens de korte-termijnprognose

De korte-termijnprognose wijkt beduidend af van de bevolkingsprognose 2002–2050. De bijstelling betreft een forse daling van het aantal immigranten en een forse stijging van het aantal emigranten.

Volgens de prognose 2003–2009 neemt de bevolkingsomvang toe van 16,193 miljoen op 1 januari 2003 tot 16,530 miljoen op 1 januari 2009 (staat 5). Dit is 77 duizend minder voor 1 januari 2009 dan was voorspeld door de vorige prognose. In de nieuwe prognose zal de bevolking tot 2009 met 337 duizend inwoners groeien. Het groeitempo bedraagt rond 55 duizend per jaar. Uit grafiek 8 blijkt dat de bevolkingsgroei in de korte-termijnprognose vooral in de komende twee jaren lager ligt dan in de lange-termijnprognose. Op basis van prognose-intervallen uit de vorige prognose zijn nieuwe prognose-intervallen voor de totale bevolkingsomvang ge-

7. Geboorte en sterfte, 1990–2008

maakt. De relatieve marge ten opzichte van de prognose is gelijk gehouden. Wel zijn de marges van de vorige prognose een jaar doorgeschoven. Op grond hiervan wordt verondersteld dat de kans 5 procent is dat het werkelijk aantal inwoners in 2009 minder zal zijn dan 16,25 miljoen en eveneens 5 procent dat het meer zal zijn dan 16,85 miljoen (staat 5).

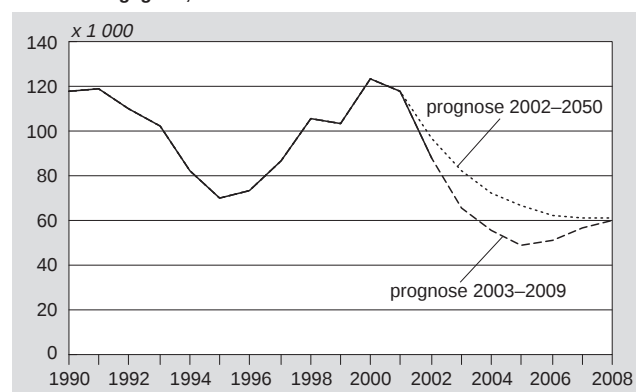
Staat 4
Waarnemingen en raming van buitenlandse migratie, geboorte en sterfte, 2000–2003

	2000	2001	2002	2003	
				Raming	Vorige prognose
<i>Buitenlandse migratie (x 1 000)</i>					
Immigratie	133	133	121	102	110
Emigratie (incl. saldo adm. correcties)	79	83	97	102	87
Migratiesaldo (incl. saldo adm. correcties)	54	51	24	0	23
<i>Vruchtbaarheid</i>					
Levendgeborenen (x 1 000)	207	203	202	204	201
<i>TFR</i>					
Totaal	1,72	1,71	1,73	1,78	1,75
1e kind	0,83	0,82	0,82	0,84	0,82
2e kind	0,60	0,61	0,62	0,64	0,63
3e kind	0,21	0,20	0,20	0,21	0,21
4e en volgende kinderen	0,09	0,08	0,08	0,08	0,09
<i>Sterfte</i>					
<i>Overledenen (x 1 000)</i>					
Mannen	69	68	69	69	69
Vrouwen	72	72	73	73	73
<i>Levensverwachting bij geboorte</i>					
Mannen	75,5	75,8	76,0	76,2	76,1
Vrouwen	80,6	80,7	80,7	80,8	80,8

Staat 5
Bevolkingsomvang; prognose en 95%-prognose-interval, 1 januari 2003–2009

	Prognose 2003–2009			Prognose 2002–2050
	ondergrens (95%-interval)	prognose	bovengrens (95%-interval)	
x 1 000				
2003		16 193		16 202
2004	16 225	16 258	16 291	16 284
2005	16 241	16 313	16 386	16 357
2006	16 242	16 362	16 489	16 423
2007	16 243	16 413	16 601	16 485
2008	16 244	16 470	16 722	16 546
2009	16 249	16 530	16 852	16 607

8. Bevolkingsgroei, 1990–2008

Literatuur

Alders, M. en H. Nicolaas, 2003, Administratieve correcties in de bevolkingsstatistieken. *Bevolkingstrends*, 51(4), blz. 46–51. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, 2003, Bevolkingsprognose 2002–2050: anderhalf miljoen inwoners erbij. *Bevolkingstrends* 51(1), blz. 21–26. CBS, Voorburg/Heerlen.

Bevolkingsscenario's voor Nederland

Andries de Jong¹⁾ en Henk Hilderink²⁾

Aan de hand van vier scenario's wordt in dit artikel beschreven hoe de Nederlandse bevolking zich in de toekomst kan ontwikkelen. De scenario's zijn gebaseerd op vier toekomstbeelden van mogelijke economische en sociaal-culturele ontwikkelingen. De vier scenario's zijn *Global Economy*, *Strong Europe*, *Transatlantic Market* en *Regional Communities*.

In de scenario's worden trends in de vruchtbaarheid, sterfte en migratie in de komende vijftig jaar gerelateerd aan economische en sociaal-culturele ontwikkelingen. In het hoogste-groei-scenario (*Global Economy*) stijgt de bevolking tot boven de 20 miljoen in 2050, vooral als gevolg van hogere vruchtbaarheid en hoge migratie. Deze componenten zijn het laagst in het *Regional Communities* scenario. Volgens dit scenario neemt de bevolking tot 2030 licht toe en treedt er vervolgens een daling op tot ongeveer 15 miljoen in 2050. In alle vier scenario's is sprake van een doorzettend proces van vergrijzing.

1. Inleiding

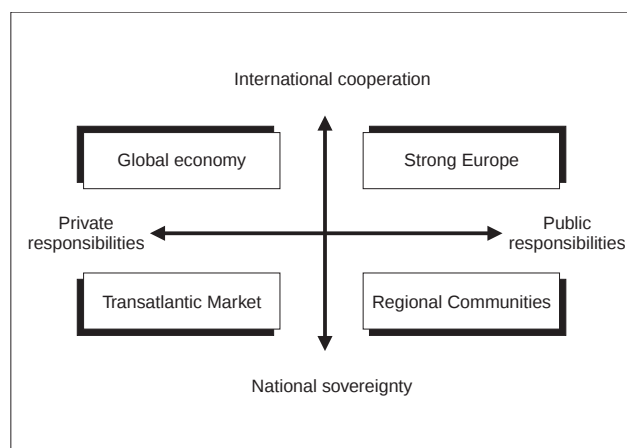
De *Bevolkingsprognose* van het CBS beschrijft hoe de bevolking van Nederland zich in de toekomst zal ontwikkelen. Het gaat in de prognose om de meest waarschijnlijke ontwikkeling. Veel is onzeker. Met deze onzekerheid kan op twee manieren rekening worden gehouden. In de eerste plaats kunnen er prognose-intervallen worden opgesteld die zijn gebaseerd op een kansverdeling (zie Alders en De Beer, 1998). Op grond van veronderstellingen over de mate van onzekerheid over toekomstige ontwikkelingen in geboorte, sterfte en migratie wordt een kansverdeling van de toekomstige bevolkingsomvang bepaald. In de tweede plaats kunnen er scenario's worden opgesteld. Hierbij wordt uitgegaan van de belangrijkste economische en sociaal-culturele determinanten van de ontwikkelingen in geboorte, sterfte en migratie. Vervolgens wordt onderzocht welke effecten verschillende mogelijke toekomstige ontwikkelingen in de determinanten hebben op geboorte, sterfte en migratie.

In 1997 hebben het Centraal Planbureau (CPB) en het CBS een scenariostudie uitgebracht over de relatie tussen demografie en economie in een langetermijnperspectief (CBS, CPB, 1997). Recent zijn in een breed samenwerkingsverband van verschillende instituten een viertal scenario's opgesteld die een beeld geven van de demografische ontwikkelingen in de komende vijftig jaar. Als startpunt van deze langetermijnsscenario's heeft het CPB vier scenario's voor Europa opgesteld (CPB, 2003). Uitgaande van de economische ontwikkelingen in Europa zijn de demografische ontwikkelingen voor Nederland in kaart gebracht (De Jong en Hilderink, 2004).

In dit artikel wordt eerst ingegaan op de veronderstellingen die het CPB heeft gehanteerd bij het opstellen van vier scenario's voor Europa. Vervolgens wordt toegelicht hoe deze veronderstellingen zijn gebruikt voor het opstellen van vier demografische scenario's voor Nederland. Ten slotte worden de uitkomsten van de scenario's voor Nederland gepresenteerd.

2. Vier toekomstbeelden voor Europa

Voor het ontwikkelen van de demografische scenario's is een scenariomethodologie toegepast die toekomstige wereldbeelden schetst aan de hand van twee scenariodimensies. Deze scenariodimensies beschrijven de grootste onzekerheden in toekomstige ontwikkelingen. De horizontale dimensie geeft een beeld van ontwikkelingen in de Europese samenlevingen, in het bijzonder van ontwikkelingen in de publieke sector als reactie op maatschappelijke ontwikkelingen. Deze dimensie loopt van een nadruk op *private responsibilities* aan de ene kant tot een nadruk op *public responsibilities* aan de andere kant. De verticale dimensie geeft een beeld van ontwikkelingen in internationale samenwerking. Deze dimensie loopt van een nadruk op internationale samenwerking (*international cooperation*) aan de ene kant tot een nadruk op nationale belangen (*national sovereignty*) aan de andere kant. De combinatie van de twee dimensies resulteert in vier kwadranten die alle vier een 'toekomstige wereld' vertegenwoordigen. De volgende namen zijn aan de scenario's gegeven: *Global Economy*, *Strong Europe*, *Transatlantic Market* en *Regional Communities*.

In het *schema* zijn de vier combinaties in de twee dimensies van onzekerheid weergegeven. De toepassing van deze methodologie op de scenario's voor Nederland is deels geënt op de beschrijving van deze vier wereldbeelden die het CPB voor Europa heeft opgesteld (CPB, 2003). De uitkomsten van deze studie dienen als (economische) context voor de Nederlandse demografische scenario's.

Het CPB heeft voor Europa deze vier scenario's gekwantificeerd aan de hand van het *Worldscan* model. Aan dit model liggen neoklassieke theorieën over economische groei en handel ten grondslag. Hieronder zullen de belangrijkste uitgangspunten van de vier scenario's worden toegelicht.

Strong Europe

In dit scenario zorgen publieke instellingen ervoor dat in Europese landen de sociale cohesie in stand wordt gehouden. Men accepteert dat een gelijkmatige spreiding van welvaart een beperking kan vormen voor verbetering van de economische efficiëntie. De overheden reageren op de groeiende druk op de publieke sector door selectieve hervorming van de arbeidsmarkt, de sociale zekerheid en van overheidsorganen, en door maatregelen te nemen die de negatieve effecten van vergrijzing tegengaan. Dit leidt tot

¹⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.

²⁾ Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Bilthoven.

een stabiele en groeiende economie. In de Europese Unie leren de lidstaten van ervaringen van anderen, hetgeen leidt tot convergentie van instellingen in Europa. De uitbreiding van de Europese Unie met nieuwe lidstaten wordt een succes en de integratie in Europa gaat voort, zowel politiek als economisch. De Europese Unie wordt hierdoor één van de supermachten in de wereld.

Transatlantic Market

De landen van Europa beperken de rol van de regeringen en steunen meer op de werking van de markt. Tegelijkertijd wordt de ongelijkheid groter. De landen van de Europese Unie zijn primair gericht op hun nationale belangen. De hervorming van de besluitvorming in de Europese Unie faalt, wat de verdere integratie bemoeilijkt. De Europese Unie richt de aandacht meer op de Verenigde Staten en wordt het eens over een transatlantische economische integratie. Dit bevordert de handel en dienstverlening, wat positieve welvaartseffecten heeft voor zowel de Europese Unie als de Verenigde Staten. De welvaart in deze rijke landen staat in scherp contrast met de welvaart in landen in Oost-Europa en de ontwikkelingslanden.

Regional Communities

De Europese landen leunen op collectieve arrangementen om een gelijkmatige spreiding van welvaart te handhaven. Tegelijkertijd zijn de regeringen niet in staat om hun welvaartstaat te moderniseren. Een sterke lobby van gevestigde belangen blokkeert hervormingen in verschillende sectoren. Dit, gevoegd bij een expanderende publieke sector, legt een sterke druk op de economieën van Europa. De uitbreiding van de Europese Unie met tien staten in 2004 wordt geen succes door de toenemende heterogeniteit in de Europese Unie. Er ontstaat een kern van rijke Europese landen, die een permanent karakter krijgt. De wereld raakt gefragmenteerd in een aantal handelsblokken en de multilaterale samenwerking is beperkt.

Global Economy

De landen in Europa vinden een nieuw evenwicht tussen private en publieke verantwoordelijkheden. Een groeiende voorkeur van mensen voor flexibiliteit en diversiteit en een groeiende druk op de publieke sector leiden tot hervormingen. Er ontstaan nieuwe instellingen gebaseerd op private initiatieven. De regeringen in Europa concentreren zich op hun kerntaken, zoals het verschaffen van collectieve goederen, en houden zich minder bezig met inkomenshervreiding en het verstrekken van sociale voorzieningen. Daardoor neemt de inkomensongelijkheid toe. De economische integratie in Europa wordt een succes; barrières voor handel, investeringen en migratie worden opgeheven. Politieke integratie is echter niet haalbaar, omdat de regeringen hechten aan nationale soevereiniteit op diverse terreinen. De Europese Unie kan relatief gemakkelijk oostwaarts uitbreiden. De mondiale handelsliberalisatie is een succes, hetgeen bevorderlijk is voor de economische groei in arme landen. De internationale samenwerking in zaken die niet met handel te maken hebben, faalt echter en mondiale milieuproblemen worden groter.

3. Demografische scenario's voor Nederland: veronderstellingen

Bij het opstellen van de demografische scenario's voor Nederland is uitgegaan van de vier scenario's voor Europa die hierboven zijn beschreven. Nagegaan is hoe de migratie, sterfte en vruchtbaarheid in ons land zich tot 2050 zullen ontwikkelen volgens de vier uitgewerkte scenario's. Per demografische component is een aantal determinanten onderscheiden en is onderzocht hoe deze determinanten beïnvloed worden door de economische en sociale kenmerken van de verschillende scenario's.

3.1 Migratie

3.1.1 Determinanten van migratie

Voor een analyse van migratiestromen is het nuttig een indeling van migranten te maken op basis van migratiemotieven.

Arbeidsmigranten zijn personen die om economische redenen migreren. De omvang van de stroom arbeidsmigranten is een functie van welvaartsverschillen tussen landen: hoe groter het verschil, hoe groter de aantrekkelijkheid van een ander land en hoe groter de motivatie van mensen om te migreren.

Asiëlmigranten zijn personen die om politieke redenen migreren. De komst van asiëlzoezoekers is een relatief recent verschijnsel in Europa. Sinds het begin van de jaren tachtig is het aantal asiëlzoezoekers in de Europese Unie verviervoudigd. In 1992 werd een piek bereikt van bijna 700 duizend personen. Hierna nam het aantal asiëlzoezoekers weer af als gevolg van een strikter overheidsbeleid om de instroom van asiëlzoezoekers te beteugelen. Ook in Nederland is het beleid erop gericht het aantal asiëlzoezoekers beperkt te houden.

Gezinsherenigers zijn vooral vrouwen en kinderen die immigreren om zich te voegen bij hun partner die eerder als arbeidsmigrant of vluchteling is gekomen. Groot was deze stroom in de jaren zeventig en tachtig. Het ging voornamelijk om Turkse en Marokkaanse vrouwen die zich bij hun echtgenoot voegden, samen met hun kinderen. Vanaf de jaren negentig is de gezinshereniging onder Turken en Marokkanen aan het afnemen. Hier staat tegenover dat de gezinshereniging van asiëlmigranten aan het stijgen is, al is de toename bescheiden.

Gezinsvormers zijn migranten die huwen (of gaan samenwonen) met een partner die in Nederland woont. Het gaat veelal om tweede generatie allochtonen die een partner trouwen die afkomstig is uit het land van herkomst van hun ouders. Onder Turken en Marokkanen groeit het aandeel gezinsvormers in de migratiestroom. De waardering van gebruiken, waarden en normen in het herkomstland van de ouders, het regelen van het huwelijk door ouders en de afwezigheid van andere mogelijkheden om te immigreren zijn belangrijke drijfveren achter deze gezinsvormende migratie.

De omvang van de jaarlijkse immigratiestromen wordt beïnvloed door de economische ontwikkeling en het migratiebeleid. De economische ontwikkeling is vooral van belang voor de arbeidsmigratie. Arbeidsmigranten laten zich leiden door de mogelijkheden om elders een baan te vinden en door de hogere verdiensten. Het is bekend dat een groot deel van de migratie vanuit Centraal en Oost-Europa naar de Europese Unie wordt verklaard door de grotere welvaart en de hogere lonen in de landen van bestemming. Structurele ontwikkelingen vergroten de mogelijkheden voor arbeidsmigranten om een baan te vinden. In de toekomst zal de beroepsbevolking in de Europese Unie vergrijzen. De uitstroom van de (grote) oudere generaties uit de beroepsbevolking zal de instroom van de (kleinere) generaties overtreffen. Bovendien zal de vergrijzing van de bevolking tot een groeiende vraag naar zorg leiden. Deze ontwikkelingen zullen naar verwachting de kansen op het vinden van een baan in de Europese Unie (en dus ook in Nederland) sterk vergroten. Hier staat tegenover dat ook in Centraal en Oost-Europa de bevolking vergrijst terwijl de beroepsbevolking terugloopt. Dit kan een positief effect hebben op de loonniveaus, wat weer remmend kan werken op de emigratie van werknemers uit deze landen.

Van migratiebeleid was tot het begin van de jaren zeventig nauwelijks sprake. Onderzoekers spreken van *laissez faire* beleid (Bähr en Köhli, 1995). Hooguit maakte de overheid het voor bedrijven wat gemakkelijker om arbeidsmigranten aan te trekken door wervingsverdragen af te sluiten.

In de jaren tachtig werd Europa (en ook Nederland) indringend geconfronteerd met de vluchtelingenproblematiek. Oorlogen en volksverhuizingen in Afrika en religieuze/politieke probleemsituaties in Azië zorgden voor een grote toestroom van asiëlzoezoekers. Het beleid heeft op verschillende manieren en met wisselend succes getracht de sterk wassende stroom vluchtelingen te beperken.

Hoe omvangrijk de toekomstige migrantenstroom zal zijn, hangt sterk af van de voorgenomen uitbreiding van de Europese Unie en van de afspraken die worden gemaakt over de gewenste aantallen. Het is mogelijk dat het vrije verkeer van personen, met of zonder overgangsregeling, zal leiden tot een vergroting van de migrantenstroom vanuit Centraal en Oost-Europa. Ook is het mogelijk dat er geen grotere migrantenstroom ontstaat: bij de vorige uitbreidingen van de Europese Unie met Griekenland (1981) en Spanje en Portugal (1986) bleek het effect van het vrije verkeer op de migrantenstroom beperkt. Vooral als de economische vooruitzichten voor nieuwe lidstaten goed zijn, zal een forse toestroom uitblijven. Echter, de huidige inkomensverschillen tussen de oude en nieuwe lidstaten zijn groter dan de inkomensverschillen bij de uitbreiding in 1985. Dit maakt het waarschijnlijk dat er grotere migrantenstromen op gang komen dan bij de vorige uitbreiding.

3.1.2 Migratie volgens de vier scenario's

De kwantitatieve veronderstellingen over de migratie in de vier scenario's hebben betrekking op het aantal immigranten en emigranten in 2050. Het migratiesaldo is het verschil tussen deze twee stromen. De veronderstellingen hebben betrekking op de volgende land(groep)en: Turkije, Marokko, Suriname, de Nederlandse Antillen / Aruba, Indonesië, Afrika (exclusief Marokko), Azië (exclusief Indonesië en Japan), Latijns-Amerika, Europees Economische Ruimte, Overig Europa, Overig niet-Europa en Nederland.

Global Economy is een scenario waarin de markt en uitbreiding van Europa centraal staan. Er komen veel arbeidsmigranten uit de Europese Economische Ruimte, Overig Europa en Overig niet-Europa naar Nederland in verband met de hoge economische groei. Het beleid is geïnspireerd door marktoverwegingen en kenmerkt zich door een terugtrekkende overheid. Voor de relatief goed opgeleide autochtonen biedt de hoge economische groei in de Eurozone goede kansen op het vinden van werk in het buitenland. Dit lokt een hoge mobiliteit uit. Veel Nederlanders gaan in het buitenland werken en komen na enkele jaren weer terug. Momenteel is de immigratie uit Turkije ongeveer even groot als de immigratie uit Marokko. Volgens het *Global Economy* scenario gaat het anders. Uit Turkije komen dan meer migranten dan uit Marokko, omdat Turkije in dit scenario tot de Europese Unie behoort en Marokko niet. Uit Afrika en vooral uit Azië komen meer migranten dan in de bevolkingsprognose is verondersteld. Deze (extra) stroom bestaat hoofdzakelijk uit arbeidsmigranten: informatici uit India, hoogopgeleiden uit Zuid-Afrika.

De economische groei is in het *Strong Europe* scenario lager dan in het *Global Economy* scenario. De behoefte aan arbeidsmigranten is hierdoor minder groot. Bovendien is de aantrekkelijkheid van Nederland voor potentiële arbeidsmigranten geringer. Hierdoor komen minder arbeidsmigranten uit de Europese Economische Ruimte, Overig Europa en Overig niet-Europa dan in *Global Economy*. Ook is de kans kleiner dat arbeidsmigranten na enkele jaren werken in Nederland blijven. Hierdoor valt het migratiesaldo in dit scenario kleiner uit.

Door de lagere groei wordt het voor Nederlanders lastiger om in de Eurozone werk te vinden, waardoor de emigratie iets afneemt. Slechts mensen met grote mogelijkheden zal het lukken in het buitenland werk te vinden. Ze komen minder vaak terug naar Nederland dan in het *Global Economy* scenario: zij hebben goede banen gevonden en ruilen die niet graag voor minder goede banen in Nederland.

In het *Strong Europe* scenario bestaat vanwege solidariteitsoverwegingen een positieve houding ten opzichte van gezinsherenigende/gezinsvormende migratie en asielmigratie. Door de lagere economische groei is de opnamecapaciteit van de arbeidsmarkt voor migranten beperkter dan in het *Global Economy* scenario. Het beleid is er daarom op gericht om het aantal gezinsherenigende/gezinsvormende migranten en asielmigranten af te remmen. Dit beleid is vanwege de vrij krachtige overheid in dit scenario vrij

succesvol. Vanwege het solidariteitsaspect van dit scenario komen meer migranten uit Marokko dan in het *Global Economy* scenario. Aangezien er grenzen aan de opnamecapaciteit zitten, blijft het aantal migranten uit Marokko echter achter bij dat uit Turkije. De immigratie uit Turkije kent immers weinig beperkingen omdat Turkije deel uitmaakt van de Europese Unie. Uit Afrika en Azië komen minder arbeidsmigranten dan in *Global Economy*, vanwege de lagere economische groei.

In het *Transatlantic Market* scenario is de economische groei ongeveer gelijk aan dat in het *Strong Europe* scenario. De uitbreiding van de Europese Unie is in dit scenario echter geen succes. De oude kern binnen de Europese Unie vormt een blok van rijke landen. De banden met de Verenigde Staten worden sterker door het ontstaan van een interne markt. Mede hierdoor komt de ICT-sector tot bloei. De arbeidsmigratie uit de landen van de Europese Economische Ruimte en Overig Europa is per saldo gelijk aan die in het *Strong Europe* scenario. Door de economische integratie met de Verenigde Staten en de bloei van de ICT-sector ligt de arbeidsmigratie uit Overig niet-Europa hoger; voor het migratiesaldo heeft dat overigens geen effect omdat de meeste immigranten na enige tijd weer terugkeren. De bloei van de ICT-sector beïnvloedt ook de arbeidsmarkt in eigen land: er is meer werk en autochtonen emigreren minder vaak dan in het *Strong Europe* scenario. Doordat de meeste emigranten weer terugkeren heeft dit geen effect op het migratiesaldo (dat hetzelfde is als in het *Strong Europe* scenario). Het 'oude' Europa wordt omgeven door hoge immigratiemuren. Er vindt selectieve (arbeids)migratie plaats op basis van tijdelijke verblijfsvergunningen, de mogelijkheden tot gezinsmigratie worden bemoeilijkt. Als gevolg hiervan ligt de immigratie uit de meeste landen buiten Europa beduidend lager dan in het *Strong Europe* scenario. Ook uit Turkije komen veel minder migranten dan in het *Strong Europe* scenario: hoewel het land zal toetreden tot de Europese Unie zal het aantal immigranten gering zijn door het falen van de integratie binnen de Europese Unie.

In het *Regional Communities* scenario is de economische groei laag, mede doordat de technologische vooruitgang trager is dan in de drie andere scenario's. Dit resulteert in een geringere vraag naar arbeid.

Het aanwezige aanbod van arbeid is voldoende om aan de vraag naar arbeid te voldoen.

Het migratiebeleid is er niet op gericht om de vergrijzende arbeidsmarkt te compenseren met arbeidsmigranten en is dus restrictiever. De stroom van asielmigranten zal in dit scenario erg klein zijn, ten eerste vanwege hoge kosten voor de overheid, ten tweede doordat Nederland minder aantrekkelijk is voor asielzoekers. Deze verminderde aantrekkelijkheid beïnvloedt vrijwel alle migrantenstromen. Het aantal arbeidsmigranten en asielmigranten zal sterk afnemen en autochtonen zullen vaker hun geluk in het buitenland zoeken. De emigratie van autochtonen ligt hierdoor hoger dan in het *Transatlantic Market* scenario. De autochtonen die emigreren, zijn minder geneigd naar Nederland terug te keren, waardoor het migratiesaldo negatiever is dan in het *Transatlantic Market* scenario.

In *staat 1* is voor alle vier scenario's het niveau van immigratie en emigratie in het jaar 2050 weergegeven. In het *Global Economy* scenario liggen beide stromen het hoogst en komt het migratiesaldo uit 50 duizend. Het *Strong Europe* scenario komt op de tweede plaats en kent een migratiesaldo van 35 duizend. Het *Transatlantic Market* scenario heeft een migratiesaldo van 25 duizend. In het *Regional Communities* scenario liggen zowel de immigratie als emigratie het laagst en bedraagt het migratiesaldo 10 duizend.

In *staat 2* is voor alle vier scenario's het migratiesaldo uitgesplitst naar migratiemotief weergegeven. Arbeidsmigratie is het belangrijkste motief in *Global Economy* scenario en het *Transatlantic Market* scenario. In het *Strong Europe* scenario en het *Regional Communities* scenario vormt gezinshereniging en gezinsvorming het belangrijkste migratiemotief.

Staat 1
Migratie in 2050 naar geboorteland, Bevolkingsprognose en vier scenario's

Geboorteland	Bevolkingsprognose			Global Economy			Strong Europe			Transatlantic Market			Regional Communities		
	Immi-gratie	Emi-gratie	Saldo	Immi-gratie	Emi-gratie	Saldo	Immi-gratie	Emi-gratie	Saldo	Immi-gratie	Emi-gratie	Saldo	Immi-gratie	Emi-gratie	Saldo
<i>x 1 000</i>															
Turkije	4	1	3	8	2	6	8	2	6	2	0	2	2	0	2
Marokko	4	1	3	4	1	3	6	1	5	2	0	2	2	0	2
Suriname	3	1	2	3	1	2	3	1	2	1	1	0	1	1	0
Antillen	5	3	2	5	3	2	5	3	2	1	1	0	1	1	0
Afrika	7	3	4	10	5	5	7	3	4	6	2	4	5	2	3
Azië	15	6	9	20	8	12	15	8	7	17	8	9	10	4	6
Latijns-Amerika	5	3	2	5	3	2	5	3	2	2	1	1	2	1	1
Indonesië	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1
EER (huidige landen)	25	19	6	35	30	5	30	25	5	25	20	5	20	15	5
Overig Europa	20	11	9	25	10	15	20	10	10	20	10	10	15	10	5
Overig niet-Europa	10	10	0	15	13	2	10	9	1	12	11	1	5	5	0
Nederland	26	37	-11	35	40	-5	25	35	-10	20	30	-10	20	35	-15
Totaal	126	97	29	167	117	50	136	101	35	110	85	25	85	75	10

Staat 2
Migratiesaldo in 2050 naar migratiemotief, vier scenario's

Migratiemotief	Global Economy	Strong Europe	Transatlantic Market	Regional Communities
<i>x 1 000</i>				
Arbeid	27	1	12	-6
Asiel	6	6	4	4
Gezinshereniging/ gezinsoorming	18	29	10	14
Overig	-1	-1	-1	-2
Totaal	50	35	25	10

3.2 Sterfte

3.2.1 Determinanten van sterfte

Sociaal-economische status en leefstijl

Verschillen in gezondheid zijn gerelateerd aan de sociaal-economische status. Dat besef is al eeuwen oud (Smith et al., 1992). De gezondheidsverschillen naar sociaal-economische status worden onder meer veroorzaakt door verschillen in de basisvoorwaarden voor een gezond leven, zoals goede gezondheidszorg, goede voedingsgewoonten en een hygiënische leefomgeving (Lynch et al., 2000). Uit Van Duin en Keij (2002) blijkt dat in Nederland op postcodeniveau een relatie bestaat tussen sociaal-economische status en sterftekans. Zij concluderen dat de jaarlijkse sterftekans van welvarende personen aanmerkelijk lager ligt dan van personen met een lager welvaartsniveau.

In verschillende geïndustrialiseerde landen is deze relatie tussen sociaal-economische status en sterftekans waargenomen (Kunst en Mackenbach, 1995; Backlund et al., 1996; Marmot et al., 1984). Krijgen mensen het beter, dan daalt hun sterftekans. Het effect is het grootst bij mensen met een lage sociaal-economische status (Backlund et al., 1996; Ecob en Smith, 1999). Blijkbaar valt bij de personen met de laagste sociaal-economische status de meeste winst in levensverwachting te halen door gezonder te gaan leven. Personen met een hoge sociaal-economische status leven al relatief gezond. Zij winnen geen levensjaren meer door 'nog gezonder' te gaan leven.

Roken is een erg riskante gewoonte. In Nederland heeft rookgedrag de ontwikkeling van de levensverwachting in de afgelopen decennia sterk beïnvloed. Naast roken hebben ook voedings- en drinkgedrag een groot effect op de levensverwachting. Deze aspecten van leefstijl hangen nauw samen met sociaal-economische status. Mensen met een lagere sociaal-economische status leven

ongezonder dan mensen met een hogere sociaal-economische status. Winst in levensverwachting kan vooral bereikt worden bij mensen met een ongezonde leefstijl. Veranderingen in de economische omstandigheden beïnvloeden de levensverwachting indirect, namelijk via een wijziging in de sociaal-economische status, die weer gepaard gaat met een wijziging van leefstijl.

Technologie

Hoe groot het effect van toekomstige medische technologie op de levensverwachting kan zijn, is erg moeilijk in te schatten. Een fraai voorbeeld is de introductie van antibiotica na de Tweede Wereldoorlog. Sinds de introductie liep de sterfte aan longontsteking in de jaren vijftig sterk terug. Volgens Van Hoorn en De Beer (2001) heeft dit een winst in de levensverwachting van rond 1,5 jaar opgeleverd.

Mackenbach et al. (1988) hebben onderzocht in welke mate de levensverwachting tussen 1950 en 1984 in Nederland gestegen is als gevolg van de daling van sterfte aan aandoeningen die door medisch ingrijpen kunnen worden voorkomen of behandeld. Hun conclusie is dat van de stijging van de levensverwachting van vrouwen is toe te schrijven aan (preventief) medisch ingrijpen. Deze winst kan echter niet geheel worden toegeschreven aan de vooruitgang in medische technologie omdat medisch ingrijpen ook de toegankelijkheid van gezondheidszorg omvat.

Wat de toekomst aan technologische vernieuwingen gaat brengen, is moeilijk te voorspellen. Beloften voor de toekomst zijn onder meer: (verbeterde DNA-)diagnostiek, (verbeterde) chemotherapie, gentherapie, orgaantransplantatie en stamceltherapie.

Preventiebeleid en toegang tot gezondheidszorg

McKeown (1976) heeft aangetoond dat de daling van de sterfte in het verleden niet in de eerste plaats komt door medische verbeteringen, maar door verbetering van de hygiëne en van de voeding. Zijn werk heeft geleid tot een zekere scepsis over de bijdrage van de medische zorg aan de volksgezondheid. Wel kan preventie een belangrijk effect hebben op de levensverwachting. Nu infectieziekten grotendeels uitgebannen lijken te zijn (hoewel nieuwe virussen, zoals het AIDS-virus en het SARS-virus, zich wel kunnen voordoen), kan preventie op andere terreinen een belangrijke rol vervullen, bijvoorbeeld in de vorm van het bevorderen van gezond gedrag. Preventiebeleid heeft dan betrekking op voorlichting, prijsprikkels, de inrichting van de werkplek en de bebouwde omgeving.

De toegang tot de gezondheidszorg heeft betrekking op aspecten als tijdige beschikbaarheid van zorg (kortere wachtlijsten, kortere wachttijden) en de geografische spreiding en betaalbaarheid van de zorg. Onderzoek in de Verenigde Staten wijst uit dat het beperken van de toegang tot de gezondheidszorg tot een verlies van 6 tot 12 maanden aan levensverwachting kan leiden (Bunker, 2001). In de analyse van sterfteverschillen in Europese landen conclude-

ren Van Hoorn en De Beer (1998) dat de gezondheidszorg en een gezond voedingspatroon de belangrijkste variabelen zijn. Landen die meer geld uitgeven aan de gezondheidszorg kennen een lagere sterfte. Hun tentatieve conclusie is dat in westelijk Europa de uitgebreide gezondheidszorg de minder gezonde voedingsgewoonten compenseert.

3.2.2 Levensverwachting volgens de vier scenario's

Uitgangspunt bij het opstellen van de scenario's is de te behalen winst in de levensverwachting in de periode 2002–2050. Deze winst wordt weergegeven per determinant van de levensverwachting, en voor zowel mannen als vrouwen. Verondersteld wordt dat de winst in levensverwachting bij geboorte per determinant voor vrouwen kleiner zal zijn dan voor mannen. Het verschil in de levensverwachting tussen mannen en vrouwen was ongeveer 5 jaar in 2002. In de *Bevolkingsprognose 2002–2050* wordt verondersteld dat dit verschil in 2050 zal zijn teruggelopen tot 3 jaar. Deze veronderstelling is gebaseerd op een schatting van het effect van roken op het huidige geslachtsverschil in de levensverwachting en de aanname dat het verschil in rookgedrag tussen mannen en vrouwen in de toekomst verdwijnt. In alle vier scenario's is deze veronderstelling van 3 jaar verschil in 2050 overgenomen.

In het *Global Economy* scenario wordt, van alle vier scenario's, de hoogste economische groei verondersteld. Een welvaartstijging zal zich voordoen onder alle lagen van de bevolking, van hoge tot lage sociaal-economische status. De verschillen in sociaal-economische status blijven echter gelijk. De welvaartsstijging heeft in het bijzonder voor mensen met de laagste sociaal-economische status grote effecten op de gezondheid. Meer inkomen leidt ertoe dat gezonde voeding (die relatief duur is) sneller zal worden aangeschaft. De gunstige economische perspectieven en lage werkloosheid zorgen ervoor dat mensen weinig stress kennen, bijvoorbeeld over baanonzekerheid, en niet vervallen in ongezond gedrag, zoals veel roken en drinken. Ook zijn er groepen mensen die stijgen op de sociaal-economische ladder, hetgeen gepaard gaat met een gezondere leefstijl. Voor degenen die dalen op de ladder geldt dat ze hun gezonde leefstijl niet of amper opgeven. In dit scenario zijn er snelle technologische ontwikkelingen, die ook tot uitdrukking komen in doorbraken in medische technieken. Ondanks de hoge kosten zal de gezondheidszorg door de hoge economische groei betaalbaar zijn: *health for sale*. Er treden verbeteringen op in de gezondheidszorg. Dit wordt mede ingegeven door de wens van de overheid om ouderen langer aan het werk te houden.

In het *Strong Europe* scenario is de economische groei wat lager dan in het *Global Economy* scenario. Vanuit het solidariteitsprincipe vindt echter een overdracht van inkomen plaats van de rijkere naar de armere groepen in de samenleving. Dit betekent dat de groepen met een hoge sociaal-economische status er minder op vooruitgaan dan in het *Global Economy* scenario, terwijl de lagere inkomens er relatief sterk in besteedbaar inkomen op vooruitgaan. Hierdoor zijn de economische omstandigheden van de lagere so-

ciaal-economische groepen vergelijkbaar met die in het *Global Economy* scenario. Dit betekent een overschakeling naar een gezondere leefstijl. Meer inkomenshervreiding in het *Strong Europe* scenario compenseert het effect van minder economische groei dan in *Global Economy*. Hierdoor is de winst die samenhangt met sociaal-economische status en leefstijl in dit scenario even groot als in het *Global Economy* scenario. In *Strong Europe* is de technologische groei wat lager. Hierdoor zijn er minder doorbraken in medische technieken. In het *Strong Europe* scenario is sprake van een relatief grote overheid. Deze overheid werkt intensief op het terrein van preventie. Vanuit het principe van sociale cohesie en solidariteit is gezondheidszorg voor iedereen toegankelijk, goedkoop en laagdrempelig (*health for all*).

In het *Transatlantic Market* scenario is het effect van sociaal-economische status en leefstijl minder groot dan in het *Strong Europe* scenario. Dit komt doordat in dit scenario de inkomensongelijkheid groter is. Hierdoor zijn de groepen met een lagere sociaal-economische status minder welvarend dan in *Strong Europe* en lopen zij de gezonde-leefstijleffecten mis. In *Transatlantic Market* is de technologische vooruitgang gericht op de ICT en minder sterk op de medische technologie. Hierdoor zijn er minder doorbraken op medisch terrein dan in het *Global Economy* scenario. Net als in het *Global Economy* scenario is het beleid ten aanzien van de gezondheidszorg erop gericht mensen lang in het productieproces te houden. Veel specialistische gezondheidsdiensten zijn echter slechts verkrijgbaar voor degenen die het kunnen betalen (*health for few*).

In het *Regional Communities* scenario is de economische groei laag. Ook in dit scenario is sprake van solidariteit met de minder bedeelde groepen in de samenleving. Dit leidt tot herverdeling van inkomen tussen de jongere en oudere generatie en tussen werkenden en niet-werkenden. Hierdoor verbetert de welvaart van groepen met een lage sociaal-economische status. Het negatieve effect van lagere economische groei op de levensverwachting in dit scenario wordt gecompenseerd door de grotere gelijkheid, op zodanige wijze dat de winst in levensverwachting vanuit de determinant sociaal-economische status en leefstijl even groot is als in het *Strong Europe* scenario. Vanuit de slechtere economische situatie is er minder geld beschikbaar om te investeren in de medische technologie. Dit leidt tot zeer geringe verbeteringen in de medische zorg, die alleen bij mannen resulteren in een kleine winst in levensverwachting. De sterke overheid is op het terrein van preventie erg actief. De gezondheidszorg is voor iedereen toegankelijk, maar zal door de minder goede economische situatie vooral gericht zijn op basisvoorzieningen ('niet alles wat kan moet'), resulterend in een kleine winst in levensverwachting voor mannen.

Een en ander betekent dat de levensverwachting bij geboorte voor vrouwen in *Global Economy* en *Strong Europe* het hoogst zal zijn: 85 jaar in 2050 (*staat 3*). In *Transatlantic Market* ligt de levensverwachting dan op 83,5 jaar, terwijl deze met 82,0 jaar het laagst is in het *Regional Communities* scenario.

Staat 3
Levensverwachting bij geboorte in 2050: toename ten opzichte van 2002³⁾, Bevolkingsprognose en vier scenario's

	Bevolkingsprognose		Global Economy		Strong Europe		Transatlantic Market		Regional Communities	
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
Toename per determinant										
Sociaal-economische status en leefstijl			3,0	2,5	3,0	2,5	2,0	1,5	2,0	1,5
Technologie			2,0	1,5	1,0	0,5	1,5	1,0	0,5	0,0
Preventiebeleid en toegang gezondheidszorg			1,0	0,5	2,0	1,5	1,0	0,5	0,5	0,0
Totaal	3,5	2,0	6,0	4,5	6,0	4,5	4,5	3,0	3,0	1,5
Levensverwachting in 2050	79,5	82,5	82,0	85,0	82,0	85,0	80,5	83,5	79,0	82,0

³⁾ Levensverwachting in 2002 voor mannen 76 jaar en voor vrouwen 80,5 jaar.

3.3 Vruchtbaarheid

3.3.1 Determinanten van de vruchtbaarheid

Allochtonen

De vruchtbaarheid van (niet-westers) allochtone vrouwen die in het buitenland zijn geboren, ligt hoger dan die van in Nederland geboren vrouwen. Marokkaanse vrouwen zijn de koploppers in de vruchtbaarheid, gevolgd door Turkse vrouwen (Alders, 2001). De vruchtbaarheid van Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen ligt ongeveer op het niveau van autochtone vrouwen. In de eerste helft van de jaren negentig convergeerden de vruchtbaarheidsniveaus, maar in de tweede helft namen de verschillen niet verder af. Momenteel wordt bijna 20 procent van de kinderen uit allochtone moeders geboren. In 2002 ligt het totaal vruchtbaarheidscijfer (TFR) van autochtone Nederlanders op 1,67, terwijl dit cijfer voor de gehele Nederlandse bevolking 1,73 bedraagt. Het zogeheten allochtoneneffect van de vruchtbaarheid ligt dus op ongeveer 0,06 kind per vrouw. In een situatie dat de allochtone populatie fors gaat groeien, kan het effect zich in de richting van 0,1 kind per vrouw gaan bewegen.

Sociaal-economische status en kosten van kinderen

Veel onderzoekers hebben een relatie tussen economie en vruchtbaarheid verondersteld (Van de Kaa, 1987; Becker, 1991 en 1993; McDonald, 2002; Coleman, 1998). Deze relatie is vrij complex, omdat de richting van het effect van economie op de vruchtbaarheid niet eenduidig is. Zo lijkt een hoog opleidingsniveau bij vrouwen samen te gaan met een lagere vruchtbaarheid, onder meer door een hogere arbeidsparticipatie van hoogopgeleide vrouwen en een grotere gerichtheid op zelfontplooiing. Anderzijds leidt een hoger opleidingsniveau tot een hoger inkomen, wat de financiële draagkracht van het gezin vergroot.

Paren maken een afweging tussen de verwachte kosten en opbrengsten van kinderen. De kosten van kinderen verschillen met de sociaal-economische status van een paar. Heeft de man een hoge opleiding en een goede baan, dan heeft hij in het algemeen een hoog inkomen. De relatieve kosten van kinderen zijn dan niet zo groot als van een paar dat moet rondkomen van een laag inkomen.

Voor vrouwen is de relatie tussen sociaal-economische status en vruchtbaarheid vrij complex. Als werk en moederschap goed gecombineerd kunnen worden, gaat meer opleiding en arbeidsparticipatie samen met een daling van de kosten van kinderen, wat een stimulans inhoudt voor de vruchtbaarheid. Als het combineren van werk en moederschap niet mogelijk is, dan heeft meer opleiding en arbeidsparticipatie een neerwaarts effect op de vruchtbaarheid.

Subsidies voor kinderopvang en financiële ondersteuning van gezinnen zorgen ervoor dat de kosten van kinderen lager zijn. Dit verkleint de sociaal-economische verschillen tussen paren met en zonder kinderen. De capaciteit van samenlevingen om deze kindvriendelijke regelingen te treffen, hangt weer af van de economische situatie.

Om een indruk te krijgen van de omvang van het effect van de economie op de vruchtbaarheid kan gekeken worden naar het verschil tussen de TFR van Scandinavië en Zuid-Europa. In de tweede helft van de jaren tachtig ging het ruimhartige gezinsbeleid in tijden van economische hoogconjunctuur in Noorwegen samen met een TFR van rond 1,8; in Zweden was dit cijfer 2,0. De zwakere economie van Zuid-Europa (hoge werkloosheid) en de afwezigheid van gezinsbeleid gingen samen met de TFR van rond 1,2 in Italië en 1,3 in Spanje. Het maximale effect van de economische situatie op de vruchtbaarheid kan daarmee worden geschat op circa driekwart kind per vrouw.

Technologie

Er bestaat een effect van leeftijd op de vruchtbaarheid (Gray et al., 1993). Uit onderzoek van Steenhof en De Jong (2001) op basis van het *Onderzoek Gezinsvorming* blijkt dat het percentage vrouwen onder de 30 jaar dat ongewild kinderloos blijft ongeveer

3 is. Voor vrouwen boven de 30 jaar ligt het op 8 procent. Zonder het toepassen van medische technieken zou voor beide groepen het percentage kinderloze vrouwen ongeveer 5 procentpunten hoger liggen. Voor de geboortegeneratie vrouwen 1995–1999 zal het gerealiseerde kindertal 0,1 kind lager liggen dan het gewenste kindertal, samenhangend met uitstel van de vruchtbaarheid naar hogere leeftijden. Dit betekent dat medische technieken nog maximaal 0,1 kind per vrouw kunnen bijdragen aan de vruchtbaarheid.

Voorzieningen met betrekking tot het combineren van werk en kinderen

Beleidsmaatregelen om vrouwen te motiveren om kinderen te krijgen én te blijven werken, kunnen grote effecten op de vruchtbaarheid hebben. De Scandinavische landen kennen een relatief hoge vruchtbaarheid. In deze landen bestaan vele op het gezin gerichte sociale maatregelen en wordt een actief gezinsbeleid gevoerd: hoge kinderbijslag, genereuze ouderschapsverlofprogramma's en gesubsidieerde kinderopvang. Samenhangend met de economische recessie is er in Zweden in de jaren negentig flink bezuinigd op deze voorzieningen. Dit ging gepaard met een daling van de TFR van 2,1 in 1990 naar 1,5 in 1999.

In West-Europa ligt de arbeidsdeelname van vrouwen rond het Europese gemiddelde. België, Frankrijk en Oostenrijk kennen een vrij ruimhartig gezinsbeleid. Wat betreft de vruchtbaarheid liggen de meeste West-Europese landen rond het Europese gemiddelde. In Zuid-Europa ligt de vruchtbaarheid zeer laag. Italië had in 1999 bijvoorbeeld een TFR van 1,2. Het gezinsbeleid heeft er weinig aandacht gehad voor werkende moeders, de kinderbijslag is er erg laag en voor een beperkte groep burgers (Moors en Palomba, 1995) en er zijn weinig opvangvoorzieningen voor jonge kinderen. De onvervulde kinderwens is hoog in deze landen (Van Peer, 2002).

Het lijkt duidelijk dat veel voorzieningen die vrouwen stimuleren werk en kinderen te combineren zich vertalen in een hoge vruchtbaarheid (rond 1,8 in Scandinavië) en dat landen met weinig voorzieningen een lage vruchtbaarheid kennen (rond 1,3 in Zuid-Europa). Omdat het niveau van de voorzieningen weer gekoppeld is aan economische ontwikkelingen, komt het vruchtbaarheidseffect van deze voorzieningen voor een belangrijk deel voort uit deze economische ontwikkelingen. Voor een ander gedeelte staat het gezinsbeleid los van de economische situatie.

3.3.2 Vruchtbaarheid volgens de vier scenario's

Het algemene uitgangspunt bij het opstellen van de scenario's is dat mensen gemiddeld ongeveer iets meer dan twee kinderen willen. Het gerealiseerde kindertal zal uiteindelijk lager liggen dan het gewenste kindertal. Dat gebeurt vrijwillig of onvrijwillig.

De oorzaken van onvrijwillige aard liggen onder meer in de biologische onvruchtbaarheid en het onvermogen om (opnieuw) een partner te vinden. De oorzaken die van meer vrijwillige aard zijn, hebben betrekking op het afzien van kinderen in verband met onzekere economische vooruitzichten en een tekort aan voorzieningen om werk en kinderen te combineren. Bij het opstellen van de scenario's wordt ervan uitgegaan dat het gewenste kindertal in elk scenario gelijk ligt. Dit is mede ingegeven door het feit dat uit onderzoek van Van Peer (2002) blijkt dat in landen met zeer verschillende sociaal-culturele en economische situaties het gewenste kindertal ongeveer gelijk ligt.

In alle scenario's is voor Nederland uitgegaan van een gewenst kindertal van 2,05. Dit is gebaseerd op gegevens uit het *Onderzoek Gezinsvorming 1998*; De Jong, 2001). Vervolgens is op het gewenste kindertal een correctie aangebracht in verband met de biologische onvruchtbaarheid. Op basis van gegevens van Steenhof en De Jong (2001) is gerekend met een biologische onvruchtbaarheid van ongeveer 5 procentpunten. Bij een gewenst kindertal van 2,05 leidt dit tot een reductie van 0,1 kind en een gerealiseerd kindertal van 1,95. Dit kindertal is in elk scenario als uitgangspunt genomen. Voor de verschillende scenario's is nagegaan in hoeverre het uiteindelijke kindertal lager zal liggen als gevolg van het effect van de determinanten die hierboven zijn behandeld.

Global Economy is het scenario met de hoogste economische groei, de hoogste arbeidsproductiviteit, de hoogste arbeidsparticipatie van vrouwen en de laagste werkloosheid. De welvaart komt ten goede aan alle lagen van de bevolking, maar het (absolute) verschil tussen mensen van de hoogste en laagste sociaal-economische status blijft gelijk. Een aantal paren zal afzien van het krijgen van kinderen of minder kinderen krijgen dan gewenst. Het gaat hierbij om paren waarvan de vrouw moeilijk in staat is om het werken te combineren met het opvoeden van kinderen. De komst van kinderen zou betekenen dat ze minder werken of niet meer kunnen werken. Het inkomensverlies leidt in de perceptie van deze vrouwen tot te hoge kosten van kinderen. Ze zien af van (nog meer kinderen) en kiezen voor hun arbeidscarrière.

Voor de meeste vrouwen geldt een ander verhaal. Omdat de werkgevers de vrouwen hard nodig hebben, stellen ze hen in staat te blijven werken door het inrichten van bedrijfscreches of door de kosten van private kinderopvang (gedeeltelijk) te vergoeden. Doordat vrouwen zo de opvoeding van kinderen kunnen combineren met werken, worden de *opportunity costs* van kinderen sterk gereduceerd. In dit scenario verlopen de technologische ontwikkelingen vrij snel. Dit leidt tot snelle verbeteringen in vruchtbaarheidsbehandelingen in ziekenhuizen en privé-klinieken. Doordat de meeste paren er financieel goed voorstaan, grijpen ze deze mogelijkheden ook aan.

De hoge migratie in dit scenario wordt vooral veroorzaakt door de vele migranten uit de westerse landen. Hun vruchtbaarheid is lager dan het Nederlandse gemiddelde. Er komen iets meer niet-westerse migranten dan in het *Strong Europe* scenario. Hierbij ligt de nadruk op arbeidsmigrantinnen. Dit geldt in het bijzonder voor de immigranten uit Azië: hooggeschoolden arbeidskrachten uit India. Voor hen geldt dat de vruchtbaarheid dicht bij het Nederlandse gemiddelde ligt.

In het *Strong Europe* scenario gaat het economisch minder goed dan in het *Global Economy* scenario. De werkloosheid is bijna twee keer zo hoog en de economische groei is bijna de helft lager. Voor de lagere sociaal-economische groepen heeft dit geen groot effect op het besteedbaar inkomen. Dit hangt samen met de overdracht van inkomen van de rijkere naar de armere groepen in de samenleving. De rijkere groepen hebben in dit scenario een duidelijk lager besteedbaar inkomen dan in het *Global Economy* scenario, en dit heeft effecten op het kindertal. Vanuit het kosten-oogpunt zullen zij veel minder vaak kiezen voor een groot gezin van drie of meer kinderen en in bepaalde gevallen genoeg nemen met een klein gezin met slechts één kind. Dit negatieve effect op de vruchtbaarheid wordt echter voor een groot deel gecompenseerd door beleidsmaatregelen. Deze zijn gericht op een flexibele arbeidsmarkt en het creëren van solidariteit tussen sociaal-economische groepen. Dit blijkt onder meer uit het opzetten van een ruim net van publiek gefinancierde kinderopvangvoorzieningen. Doordat vrouwen nu vrij gemakkelijk (en goedkoop) kinderen kunnen combineren met werken, komt het krijgen van kinderen binnen het bereik van een groot deel van de paren.

Het beleid gericht op sociale cohesie heeft een sterke aantrekkingskracht op asielzoekers uit Afrika en Azië, landen met een hoge vruchtbaarheid. Ook in Nederland krijgen zij relatief veel kinderen. Uit Turkije en Marokko komen veel immigranten vanwege gezinsvorming. Het zijn tweede generatie allochtonen die trouwen met partners afkomstig uit het land van hun ouders. Deze partners zijn vooral afkomstig uit meer traditionele regio's in deze landen, waar een hoge vruchtbaarheid nog de norm is. De integratie in Nederland verloopt door deze traditionele instelling vrij traag en dit leidt er mede toe dat ook hun vruchtbaarheid hoog ligt.

De technologische ontwikkelingen verlopen minder snel dan in het *Global Economy* scenario, waardoor er weinig ontwikkelingen plaats vinden in vruchtbaarheidsbevorderende behandelingen. Bovendien is het aantal (vergoede) behandelingen formeel aan een maximum gebonden. Om deze redenen zal technologie in dit scenario niet leiden tot een belangrijke terugdringing van de biologische onvruchtbaarheid.

Ook in het *Transatlantic Market* scenario is de economische situatie minder goed dan in het *Global Economy* scenario, maar vergeleken met het *Strong Europe* scenario is de situatie beter. Vergeleken met het *Strong Europe* scenario zal een kleinere groep paren afzien van het krijgen van (meer) kinderen vanwege de kosten. In dit geval zal het meer gaan om paren met een lagere sociaal-economische status. In dit scenario is er namelijk geen sprake van inkomensoverdracht, vanuit solidariteitsoverwegingen, van rijkere naar armere groepen. De kosten van kinderen zijn vooral voor paren met een lagere sociaal-economische status een barrière voor het krijgen van (meer) kinderen.

Anders dan in het *Strong Europe* scenario is in het *Transatlantic Market* scenario het beleid niet gericht op het bevorderen van de sociale cohesie. De overheid schept nauwelijks kinderopvangvoorzieningen die het vrouwen gemakkelijker maken om werk te combineren met het ouderschap. Ook de werkgevers zijn niet of amper bereid om dergelijke voorzieningen voor werknemers in het leven te roepen. Veel vrouwen staan voor de keuze tussen werken en geen kinderen krijgen, of niet werken en wel kinderen nemen. Veel vrouwen kiezen voor de eerste mogelijkheid.

Terwijl in het *Strong Europe* scenario het negatieve effect van de kosten van kinderen op de vruchtbaarheid grotendeels wordt gecompenseerd door ruime kinderopvangvoorzieningen, geldt dit niet in het *Transatlantic Market* scenario. De technologische ontwikkelingen gaan snel in dit scenario. Evenals in het *Global Economy* scenario worden nieuwe vruchtbaarheidsbevorderende behandelingen ontwikkeld die door de meeste paren (ondanks de relatief hoge kosten) worden aangewend in geval van vruchtbaarheidsproblemen.

Dit scenario kent een lager migratiesaldo dan het *Strong Europe* scenario. De samenstelling van de migrantenstroom is ook anders. Relatief komen er meer migranten uit de Europese Unie en minder uit Turkije en Marokko. Dit laatste hangt samen met het feit dat de uitbreiding van de Europese Unie minder goed slaagt in het *Transatlantic Market* scenario en dat de gezinsvorming uit Turkije en Marokko beperkt is. De vruchtbaarheid van de migranten uit de Europese Unie ligt aanzienlijk onder het Nederlands gemiddelde. Dit compenseert de hogere vruchtbaarheid van allochtonen uit Turkije en Marokko.

In het *Regional Communities* scenario is de economische groei het laagste van de vier scenario's en stijgt de werkloosheid naar ruim het dubbele van dat in het *Global Economy* scenario. Een relatief grote groep mensen met een lagere sociaal-economische status ziet af van het krijgen van kinderen. In eerste instantie gaat het om paren die getroffen worden door werkloosheid. Ook zijn er relatief veel eenverdienergezinnen die hun kindertal beperken doordat de vrouw geen extra inkomen inbrengt. Ten slotte zijn er tweeverdienerparen die samen te weinig verdienen om een gezin met twee kinderen te kunnen bekostigen. De inkomens zijn relatief laag doordat de sterke vergrijzing tot extra overdrachten aan de ouders leidt. De sociale cohesie heeft hierdoor het karakter van solidariteit van de jongere generatie met de oudere generatie. Het gevolg is een lagere vruchtbaarheid.

Van de hogere sociale cohesie in dit scenario gaat nog een klein vruchtbaarheidsbevorderend effect uit, in die zin dat kinderopvang mogelijk is doordat veel ouderen op de kleinkinderen passen. De informele kinderopvang neemt zodoende gedeeltelijk de rol over van de publieke kinderopvang. Het effect van de informele kinderopvang in dit scenario is echter veel kleiner dan de rol van de publieke opvang in het *Strong Europe* scenario, omdat informele opvang vaak niet mogelijk is. Er is een klein migratieoverschot in dit scenario, zodat allochtonen vrijwel geen invloed uitoefenen op de vruchtbaarheid.

Staat 4 geeft de veronderstellingen over de omvang van de effecten van de determinanten op de vruchtbaarheid. De kwantitatieve veronderstellingen hebben betrekking op het totale vruchtbaarheidscijfer (TFR) op de lange termijn. Het *Global Economy* en het *Strong Europe* scenario kennen de hoogste TFR in 2050, te weten 1,9. In het *Transatlantic Market* scenario bedraagt de TFR dan 1,7, in het *Regional Communities* scenario is het 1,6.

Staat 4

Totaal vruchtbaarheidscijfer in 2050: verschil ten opzichte van gewenst kindertal, Bevolkingsprognose en vier scenario's

	Bevolkings- prognose	Global Economy	Strong Europe	Transatlantic Market	Regional Communities
Gewenst kindertal ¹⁾	1,95	1,95	1,95	1,95	1,95
Verschil per determinant					
Allochtonen		0,00	0,10	0,00	0,00
Sociaal-economische status en kosten van kinderen		-0,20	-0,35	-0,30	-0,40
Technologie		0,05	0,00	0,05	0,00
Beleid m.b.t. combineren werk en kinderen		0,10	0,20	0,00	0,05
Totaal		-0,05	-0,05	-0,25	-0,35
Totaal vruchtbaarheidscijfer	1,75	1,90	1,90	1,70	1,60

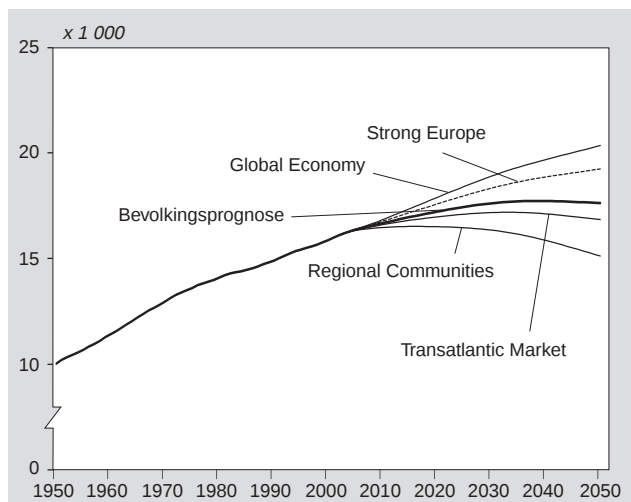
¹⁾ Gecorrigeerd voor biologische onvruchtbaarheid.

4. Demografische scenario's voor Nederland: resultaten

Bevolkingsgroei

Volgens de *Bevolkingsprognose* van het CBS zal het inwonertal van Nederland toenemen van de huidige 16,2 miljoen naar 17,7 miljoen rond 2040. Daarna neemt het af tot 17,6 miljoen in 2050. In het *Regional Communities* scenario is sprake van een lichte groei tot 2015, waarna de bevolking gaat krimpen om in 2050 uit te komen op 15,1 miljoen inwoners. Ook in het *Transatlantic Market* scenario is sprake van een tragere bevolkingsgroei dan in de *Bevolkingsprognose*, en groeit de bevolking naar 16,8 miljoen in 2050. In het *Strong Europe* en het *Global Economy* scenario is de groei van de bevolking sterker dan in de *Bevolkingsprognose*. De bevolking blijft voortdurend groeien om in 2050 uit te komen op 19,2 miljoen in het *Strong Europe* scenario en op 20,3 miljoen in het *Global Economy* scenario.

1. Bevolkingsomvang, Bevolkingsprognose en vier scenario's

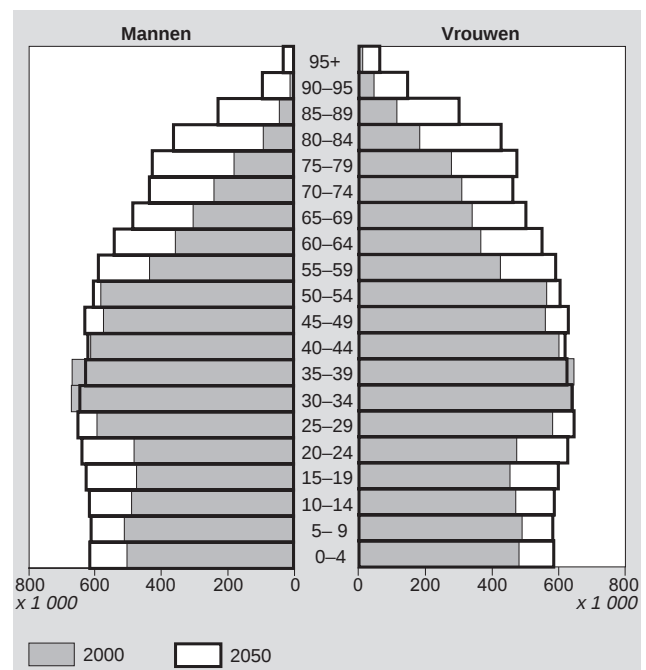

Bevolkingsstructuur

Niet alleen de omvang van de bevolking zal in de toekomst sterk veranderen, maar ook de leeftijdsstructuur van de bevolking zal een sterke wijziging ondergaan. De bevolkingspiramide geeft een totaalbeeld van de wijzigingen die tussen 2000 en 2050 optreden in de leeftijdsstructuur van de bevolking. Vroeger was de (kinder)sterfte aanzienlijk en waren er op hogere leeftijden beduidend minder mensen dan op de lagere leeftijden. De leeftijdsstructuur had de vorm van een piramide. De laatste decennia is de basis smaller dan het middenstuk en is sprake van een peervorm. Dit komt vooral doordat in de afgelopen dertig jaar veel minder kinde-

ren zijn geboren dan in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog.

2. Leeftijdsstructuur volgens scenario Global Economy, 2000 en 2050

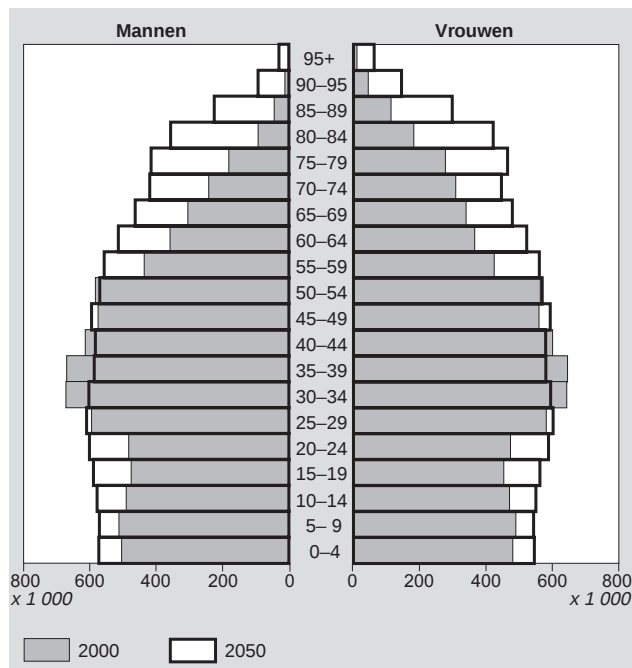
Volgens het *Global Economy* scenario zullen in de toekomst de grootste veranderingen optreden op de lage en hoge leeftijden. Zowel de basis als de top van de leeftijdsopbouw zal breder worden. Op de middenleeftijden zullen weinig veranderingen optreden. Hierdoor krijgt de leeftijdsstructuur in 2050 een kegelvorm.

Volgens het *Strong Europe* scenario zullen in de toekomst eveneens de grootste veranderingen optreden op de lage en hoge leeftijden. In dit scenario worden de basis en de top minder breed dan in het *Global Economy* scenario.

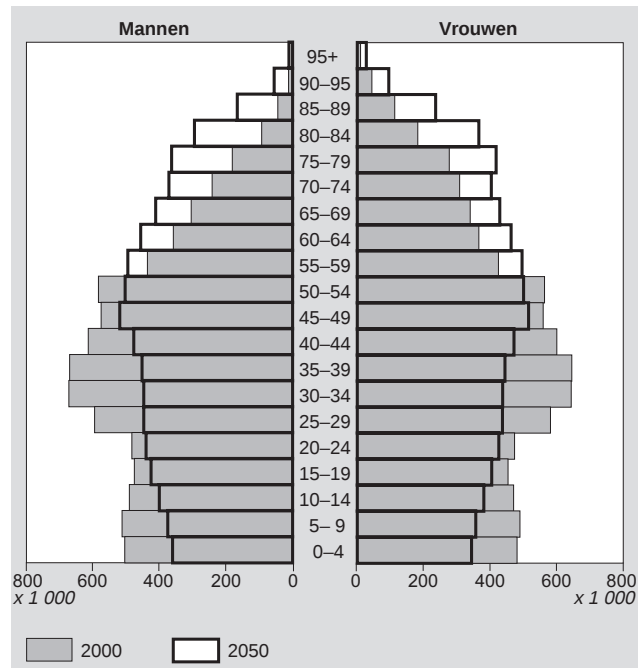
Volgens het *Transatlantic Market* scenario zullen in de toekomst vooral veranderingen optreden op de hoge leeftijden. De basis van de leeftijdsstructuur van de bevolking blijft grotendeels hetzelfde. Op de middenleeftijden zal de leeftijdsstructuur in de toekomst afslanken en op de hoge leeftijden als gevolg van de vergrijzing juist zwaarder worden. Hierdoor krijgt de leeftijdsstructuur in 2050 een appelvorm.

In het *Regional Communities* scenario lijken de veranderingen in de leeftijdsstructuur het meest extreem. De basis en het middenstuk ondergaan een sterke afslanking, terwijl de top wat breder wordt.

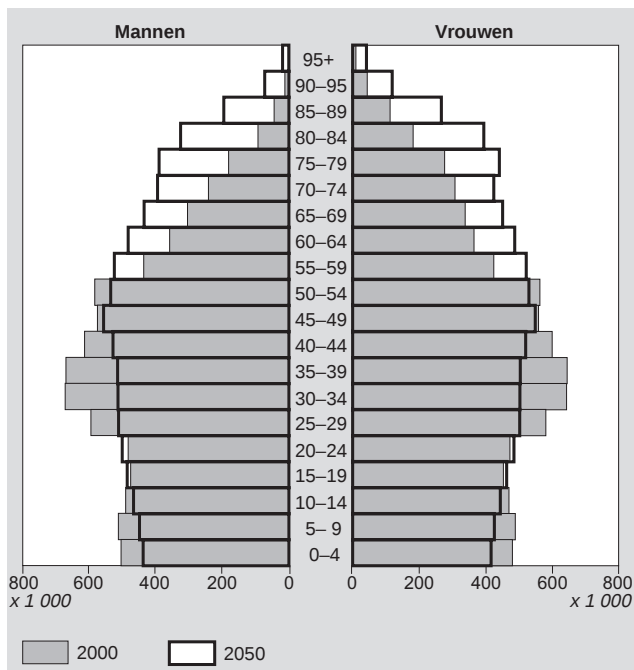
3. Leeftijdsstructuur volgens scenario Strong Europe, 2000 en 2050

5. Leeftijdsstructuur volgens scenario Regional Communities, 2000 en 2050

4. Leeftijdsstructuur volgens scenario Transatlantic Market, 2000 en 2050

In *staat 5* wordt een selectie gegeven van kengetallen van de leeftijdsstructuur. Het percentage van de bevolking ouder dan 65 jaar is in het *Global Economy* scenario het laagst, namelijk 21,8 in 2050, terwijl dit met 24,1 in het *Regional Communities* scenario het hoogst is. Veranderingen in het aandeel van de potentiële beroepsbevolking (20–64 jaar) zijn het grootst in het *Strong Europe* scenario. *Staat 4* laat zien dat de richting van de veranderingen in de leeftijdsopbouw in alle scenario's dezelfde is, maar dat de grootte van de veranderingen varieert. Het percentage 0–19-jari-

gen daalt de komende decennia, het percentage 20- tot 60-jarigen daalt tot 2040 en het percentage 65-plussers stijgt tot 2040.

Levendgeborenen

In de *Bevolkingsprognose* schommelt het aantal levendgeborenen in de toekomst rond het huidige niveau, dat wil zeggen tussen 180 duizend en 200 duizend per jaar. In het *Regional Communities* scenario treedt een forse daling op naar 140 duizend in 2050, een aantal dat ons land nog nooit heeft gekend. In het *Transatlantic Market* scenario worden meer kinderen geboren en ligt het aantal geborenen na 2010 tussen 170 duizend en 185 duizend. Het aantal kinderen dat in het *Global Economy* en het *Strong Europe* scenario wordt geboren, ligt boven het aantal dat de *Bevolkingsprognose* voorziet.

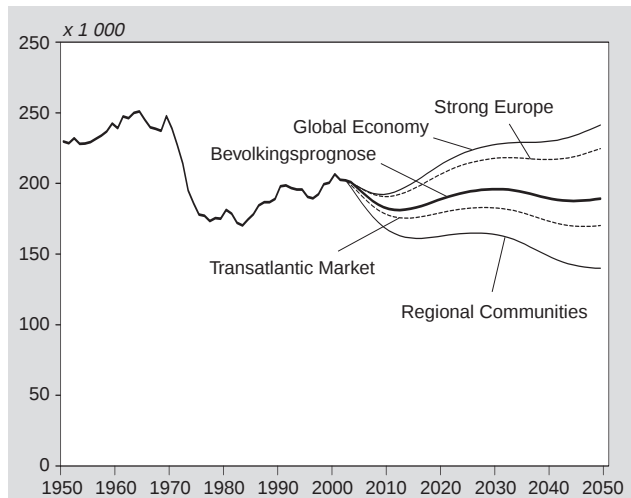
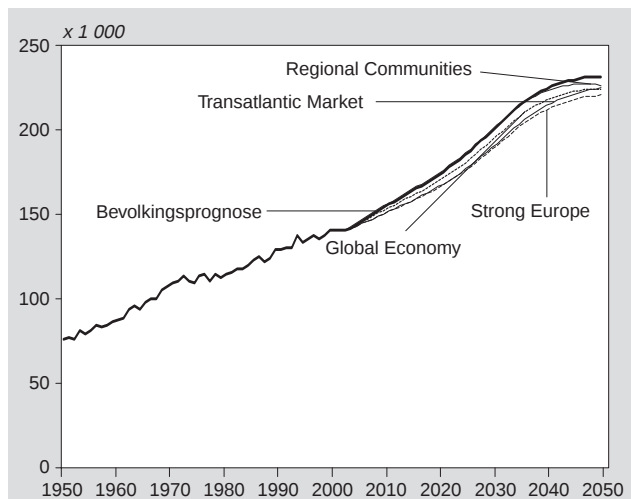
In het *Global Economy* scenario ligt het aantal geborenen hoger dan in het *Strong Europe* scenario, ondanks het feit dat de TFR in beide scenario's gelijk is. De reden hiervoor is dat de bevolkingsgroei in het *Global Economy* scenario hoger ligt. Ondanks de stijging in het aantal geborenen in beide scenario's (naar 225 duizend in 2050 in *Strong Europe* en 240 duizend in *Global Economy*) wordt de piek van 1964 (250 duizend) niet gehaald.

Overledenen

Hoewel er in de vier scenario's sprake is van behoorlijke verschillen in de levensverwachting (zie *staat 2*), loopt het aantal overledenen volgens de vier scenario's niet ver uiteen. Ondanks een verdere stijging van de levensverwachting van mannen en vrouwen na 2010 zal het jaarlijks aantal overledenen in de komende decennia sterk toenemen als gevolg van de vergrijzing. De naoorlogse geboortegolf zorgt in de komende decennia voor een sterke toename van het aantal ouderen. In het tweede en derde decennium van de 21ste eeuw zal dit een versnelling in de toename van het aantal overledenen teweegbrengen. Na 2030 loopt de stijging in het aantal overledenen weer langzaam terug, om rond 2050 tot stilstand te komen.

Staat 5
Leeftijdopbouw voor de vier scenario's

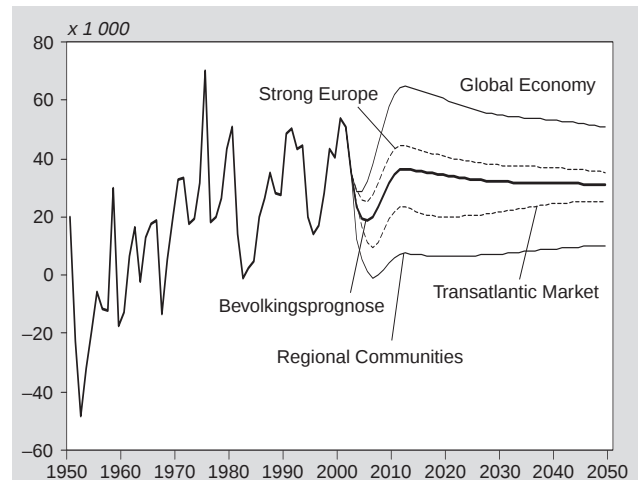
	Global Economy				Strong Europe				Transatlantic Market				Regional Communities			
	0-19 jaar	20-64 jaar	65 en ouder	Totaal	0-19 jaar	20-64 jaar	65 en ouder	Totaal	0-19 jaar	20-64 jaar	65 en ouder	Totaal	0-19 jaar	20-64 jaar	65 en ouder	Totaal
	%			x 1 000	%			x 1 000	%			x 1 000	%			x 1 000
2002 ¹⁾	24,5	61,9	13,7	16 105	24,5	61,9	13,7	16 105	24,5	61,9	13,7	16 105	24,5	61,9	13,7	16 105
2005	24,5	61,5	14	16 374	24,5	61,5	14	16 372	24,5	61,5	14	16 351	24,5	61,5	14	16 321
2010	24,2	61	14,9	16 830	24,1	60,9	14,9	16 760	23,9	61,1	15	16 596	23,8	61,2	15,1	16 459
2015	23,6	59,6	16,8	17 354	23,5	59,5	17	17 171	23	59,8	17,2	16 802	22,6	60,1	17,3	16 509
2020	23,3	58,4	18,3	17 884	23,2	58,3	18,5	17 574	22,2	58,9	18,9	16 961	21,5	59,3	19,2	16 500
2025	23,2	57,1	19,7	18 405	22,9	57	20,1	17 968	21,5	57,8	20,7	17 087	20,5	58,5	21	16 447
2030	23,4	55,4	21,2	18 890	23,1	55,1	21,7	18 325	21,4	56,1	22,5	17 165	20,3	56,8	22,9	16 334
2035	23,7	53,9	22,4	19 316	23,4	53,6	23	18 622	21,5	54,5	24	17 174	20,4	55,1	24,5	16 137
2040	23,8	53,4	22,8	19 677	23,6	53	23,4	18 852	21,6	53,8	24,6	17 104	20,5	54,3	25,1	15 846
2045	23,8	53,9	22,3	20 005	23,5	53,5	23	19 044	21,5	54,4	24,1	16 980	20,4	54,9	24,7	15 488
2050	23,7	54,5	21,8	20 335	23,4	54,1	22,4	19 234	21,3	55,1	23,6	16 836	20,1	55,7	24,1	15 107

¹⁾ Waargenomen.
6. Levendgeborenen, Bevolkingsprognose en vier scenario's

7. Overledenen, Bevolkingsprognose en vier scenario's

Migratie

In tegenstelling tot de geleidelijke ontwikkelingen in de geboorten- en sterfteaantallen zijn de ontwikkelingen in het migratiesaldo vrij grillig. Dit geldt ook voor de afgelopen jaren, waarin het migratiesaldo sterk daalde. In de *Bevolkingsprognose* wordt verwacht dat na 2007 het migratiesaldo weer omhoog zal gaan tot ongeveer 35 duizend rond 2015, en hierna weer langzaam afzakt naar onge-

veer 30 duizend in 2050. In het *Strong Europe* scenario wordt op een iets hoger niveau bijna dezelfde ontwikkeling verwacht. In het *Transatlantic Market* scenario ligt het migratiesaldo duidelijk onder dat van de *Bevolkingsprognose*. Na 2020 worden de verschillen met de *Bevolkingsprognose* kleiner.

In *Regional Communities* zakt het migratiesaldo de komende jaren nog veel verder in dan in *Transatlantic Market*, en dit saldo blijft na 2007 op hetzelfde niveau. In *Global Economy* is er nog amper sprake van een daling van het migratiesaldo in de komende jaren en wordt een forse stijging verondersteld die leidt tot een saldo van 65 duizend rond 2010. Hierna volgt een lichte daling naar 50 duizend in 2050.

8. Migratiesaldo (inclusief saldo correcties), Bevolkingsprognose en vier scenario's

De lange-termijn bevolkingsscenario's voor Nederland zijn tot stand gekomen in een breed samenwerkingsverband van verschillende instituten in Nederland. Ieder instituut heeft vanuit haar expertise een bijdrage geleverd aan het perspectief voor de demografische ontwikkelingen. Naast vele anderen hebben de volgende personen een belangrijke inbreng gehad bij het opstellen van de scenario's: Hans Roodenburg en Free Huijzinga van het Centraal Planbureau (CPB), Leo Eichperger en Petra Visser van het Ruimtelijke Planbureau (RPB), Anja Steenbekkers van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), Harri Crujisen van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI), Joop de Beer en Maarten Alders van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en Leon Janssen en Piet Lagas vanuit het Milieu en Natuur Planbureau (MNP) van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Literatuur

- Alders, M. en J. de Beer, 1998, Kansverdeling van de bevolkingsprognose. Maandstatistiek van de Bevolking, april 1998, blz. 8–11. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Alders, M., 2001, Allochtone moeders. In: Garssen, J., J. de Beer, P. Cuyvers en A. de Jong (red.), Samenleven. Nieuwe feiten over relaties en gezinnen, blz. 107–121. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Backlund, E., P.D. Sorlie en N.J. Johnson, 1996, The shape of the relationship between income and mortality in the United States: evidence from the National Longitudinal Mortality Study. *Annals of Epidemiology* 6, blz. 12–20.
- Bähr, J. en J. Köhli, 1995, Migration policies in the changing population of Europe. Blackwell Publishers, Oxford.
- Becker, G.S., 1991, A treatise on the family. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Becker, G.S., 1993, The economic way of looking at behaviour. *Journal of Political Economy* 101, blz. 385–409.
- Bunker, J.P., 2001, The role of medical care in contributing to health improvement within society. *International Journal of Epidemiology* 30, blz. 1260–1263.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, Centraal Planbureau, 1997, Bevolking en arbeidsaanbod drie scenario's tot 2020. Sdu Uitgevers, Den Haag.
- Centraal Planbureau, 2003, Four futures of Europe. CPB, Den Haag.
- Coleman D., 1998, Reproduction and survival in an unknown world: what drives today's industrial populations and to what future? NIDI Hofstee Lecture Series, No 5. NIDI, Den Haag.
- Duin, C. van en I. Keij, 2002, Welvaartsongelijkheid in de jaarlijkse sterftekans. Maandstatistiek van de Bevolking, februari 2002, blz. 25–26. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Ecob, R. en R. Straub, 1998, Income and health: What is the nature of the relationship? *Social Science and Medicine* 48, blz. 693–705.
- Gray, R., H. Leridon en A. Spira (red.), 1993, Biomedical and demographic determinants of reproduction. Clarendon Press, Oxford.
- Hoorn, W.D. van, en J. de Beer, 1998, Analysis and projection of national and regional mortality for countries of the European Economic Area. Maandstatistiek van de Bevolking, juni 1998, blz. 8–16. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Hoorn, W.D. van, en J. de Beer, 2001, Bevolkingsprognose 2000–2050: prognosemodel voor de sterfte. Maandstatistiek van de Bevolking, juli 2001, blz. 10–15. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Jong, A. de, 2001, Bevolkingsprognose 2000–2050: achtergronden van vruchtbaarheidsontwikkelingen. Maandstatistiek van de Bevolking, februari 2001, blz. 39–44. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Jong, A.H. de, en H.B.M. Hilderink, 2004, Langetermijn-bevolkingsscenario's voor Nederland. CBS/RIVM-MNP, Rapportnummer 408129027. Voorburg/Bilthoven.
- Kaa, D.J. van de, 1987, Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42(1). Population Reference Bureau, Washington.
- Kunst, E.A. en J.P. Mackenbach, 1995, International comparison of socio-economic inequalities in mortality. Paper prepared for the European Population Conference in Milan, 4–8 September.
- Lynch, J.W., G.D. Smith, G.A. Kaplan en J.S. House, 2000, Income inequality and mortality: importance to health of individual income, psychosocial environment or material conditions. *British Medical Journal* 320, blz. 1200–1204.
- Mackenbach, J.P., C.W.N. Looman en A.E. Kunst, 1988, Baat de gezondheidszorg? *Demos*, december 1988, blz. 79–80. NIDI, Den Haag.
- Marmot, M.G., M.J. Shipley en G. Rose, 1984, Inequalities in death: specific explanations of a general pattern?, *Lancet* 1, blz. 1003–1006.
- McKeown, T., 1976, The modern rise of population. Edward Arnold, London.
- McDonald, P., 2002, Sustaining fertility through public policy: the range of options. *Population (English edition)* 57(3), blz. 417–446.
- Moors, H. en R. Palomba (red), 1995, Population, family and welfare. A comparative survey of European attitudes. Clarendon Press, Oxford.
- Peer, C. van, 2002, Kinderwens en realiteit: een analyse van FFS-gegevens met beschouwingen vanuit een macro-context. *Bevolking en Gezin* 31(1), blz. 79–123.
- Smith, G.D., D. Carroll, S. Rankin en D. Rowan, 1992, Socioeconomic differentials in mortality: evidence from Glasgow graveyards. *British Medical Journal* 305, blz. 1554–1557.
- Steenhof, L. en A. de Jong, 2001, Infecundity: a result of postponed childbearing? Paper presented at the European Population Conference, 7–9 June 2001, Helsinki.

Lange-termijn alloctonenscenario's voor Nederland

Andries de Jong¹⁾ en Henk Hilderink²⁾

Aan de hand van vier scenario's wordt in dit artikel beschreven hoe de allochtone bevolking zich in de toekomst kan ontwikkelen. Deze scenario's sluiten aan bij de vier lange-termijn bevolkingsscenario's die elders in deze aflevering van *Bevolkingstrends* worden beschreven. De eerste generatie allochtone bevolking groeit vooral door de buitenlandse migratie, terwijl de tweede generatie allochtone bevolking vooral toeneemt door de vruchtbaarheid van de eerste generatie allochtone vrouwen. In het scenario met de hoogste bevolkingsgroei (*Global Economy*) stijgt het aantal allochtonen van 3 miljoen in 2003 naar bijna 7 miljoen in 2050. In het scenario met de laagste bevolkingsgroei (*Regional Communities*) stijgt het aantal allochtonen naar 4,2 miljoen in 2050. Het aantal autochtonen blijft in het *Global Economy* scenario in de komende decennia met ruim 13 miljoen ongeveer gelijk, terwijl in het *Regional Communities* scenario het aantal daalt naar bijna 11 miljoen in 2050.

1. Inleiding

De alloctonenscenario's sluiten aan bij de vier bevolkingsscenario's die eveneens in deze aflevering van *Bevolkingstrends* worden gepubliceerd (De Jong en Hilderink, 2004): *Global Economy*, *Strong Europe*, *Transatlantic Market* en *Regional Communities*. Deze scenario's worden geacht de belangrijkste onzekerheden ten aanzien van toekomstige ontwikkelingen van allochtonen weer te geven. In dit artikel worden deze scenario's vergeleken met de alloctonenprognose van het CBS (Alders, 2003) die juist de meest waarschijnlijke ontwikkeling beoogt te beschrijven. Overigens worden bij de alloctonenprognose ook prognose-intervallen gepubliceerd, die op grond van een kansverdeling een indruk geven van de onzekerheid van de uitkomsten (zie Alders, 2001). De alloctonenscenario's zijn voor de eerste generatie gebaseerd op veronderstellingen over de toekomstige ontwikkelingen van de migratie van allochtonen, en voor de tweede generatie op het gemiddeld kindertal van vrouwen van de eerste generatie. Hierbij wordt onderscheid gemaakt naar leeftijd, geslacht, herkomstgroepering en generatie.

De scenario's

In het '*Global Economy*' scenario gaat een hoge economische groei samen met een versobering van de welvaartsstaat. Nederland groeit snel en telt in 2050 20,3 miljoen inwoners. In het '*Strong Europe*' scenario gaat de zorg voor de zwakkeren in de samenleving samen met een magere economische groei. De bevolking groeit in dit scenario minder snel waardoor Nederland in 2050 19,2 miljoen inwoners telt. Het '*Transatlantic Market*' scenario kent in navolging van Amerika grote verschillen tussen rijk en arm.

De economie groeit wat minder snel dan in het '*Global Economy*' scenario maar wel sneller dan in het '*Strong Europe*' scenario. De bevolking groeit traag en ligt in 2050 met 16,8 miljoen slechts een half miljoen boven het huidige inwonertal. In het '*Regional Communities*' scenario blijft de huidige verzorgingsstaat gehandhaafd. Er is amper sprake van economische groei. In dit scenario krimpt de Nederlandse bevolking op de lange termijn en komt in 2050 uit op 15,1 miljoen.

Deze veronderstellingen leiden tot de scenario's van de aantallen allochtonen in de komende decennia. Opgemerkt dient te worden dat er geen verschil in sterfte wordt verondersteld tussen allochtonen en autochtonen.

De veronderstellingen over migratie en vruchtbaarheid die in de vier scenario's zijn gehanteerd, worden in paragraaf 2 en 3 beschreven. In paragraaf 4 worden de belangrijkste uitkomsten van alloctonenscenario's toegelicht.

2. Internationale migratie volgens de vier scenario's

De toekomstige omvang van de eerste generatie allochtonen wordt bepaald door ontwikkelingen in de buitenlandse migratie. De belangrijkste motieven voor migratie zijn arbeidsmigratie, asielmigratie en de zogenoemde volgmigratie (gezinsvorming en gezinshereniging). Asiel- en volgmigranten zijn vooral van niet-westerse herkomst, terwijl arbeidsmigranten overwegend van westerse herkomst zijn. In het artikel over de bevolkingsscenario's in deze aflevering van *Bevolkingstrends* (De Jong en Hilderink, 2004) wordt uitgebreid ingegaan op de veronderstellingen van de immigratie en emigratie naar herkomstgroepering. In deze paragraaf wordt een kort overzicht gegeven van de migratiesaldi voor niet-westerse en westerse allochtonen volgens de vier scenario's.

2.1 Migratiesaldo van niet-westerse allochtonen

Het migratiesaldo van niet-westerse allochtonen laat vanaf het midden van de jaren tachtig een zeer grillig verloop zien. Na 1985 steeg het migratiesaldo onder meer door de toename van het aantal asielzoekers. Het beleid probeerde deze stroom te beperken door aanpassing van de juridische procedures. Tevens werden de regels voor gezinshereniging en gezinsvorming aangepast, alsmede de regels voor inschrijving in de gemeentelijke basisadministratie. Dit leidde tot een daling van het migratiesaldo in het midden van de jaren negentig, die echter van korte duur was. Aan het begin van deze eeuw vond opnieuw een daling plaats, die wederom verband hield met een strengere regelgeving. In 2001 werd een nieuwe Vreemdelingenwet ingevoerd, die leidde tot een strengere selectie van asielzoekers in de aanmeldcentra.

In het *Global Economy* scenario wordt verondersteld dat het migratiesaldo zich tot 2050 rond het (waargenomen) saldo van 2002 zal bevinden (circa 33 duizend). Het migratiebeleid in dit scenario is ingegeven door gunstige marktontwikkelingen. Een sterke economische groei biedt allochtonen met een passende opleiding goede kansen op de arbeidsmarkt. Uit Azië, en in mindere mate uit Afrika, komen meer (arbeids)migranten dan in de bevolkingprognose is verondersteld (uit Azië onder meer informatici uit India en uit Afrika hoogopgeleiden uit Zuid-Afrika).

In het *Strong Europe* scenario is het migratiesaldo weliswaar lager dan in het *Global Economy* scenario, maar wel hoger dan in de alloctonenprognose. Doordat de economische groei lager ligt dan in het *Global Economy* scenario, is de behoefte aan arbeidsmigranten minder groot. In dit scenario bestaat vanwege solidariteitsoverwegingen een positieve houding ten aanzien van gezinsherenigende/gezinsvormende migratie en asielmigratie, maar door de lagere economische groei is de opnamecapaciteit voor migranten (door de arbeidsmarkt) geringer dan in het *Global Economy* scenario. Het beleid remt om deze reden gezinsherenigende/gezinsvormende migranten en asielmigranten in zekere mate af.

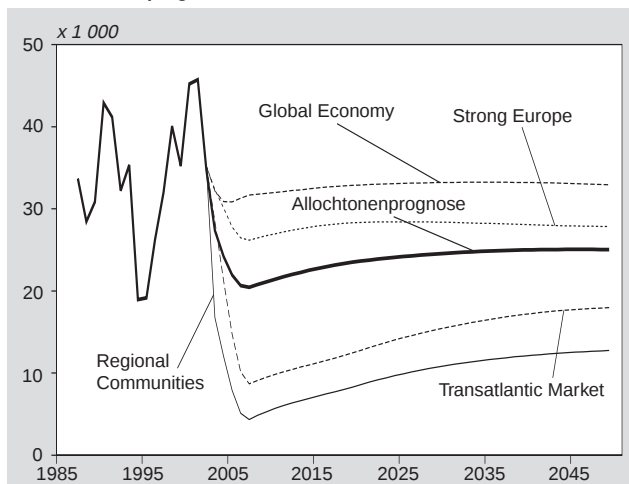
¹⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.

²⁾ Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Bilthoven.

In het *Transatlantic Market* scenario is de economische groei ongeveer gelijk aan dat in het *Strong Europe* scenario. Het 'oude' Europa wordt omgeven door hoge immigratiemuren. Er vindt selectieve (arbeids)migratie plaats op basis van tijdelijke verblijfsvergunningen en de mogelijkheden tot gezinsmigratie worden bemoeilijkt. Als gevolg hiervan ligt het migratiesaldo van niet-westerse allochtonen beduidend lager dan in het *Strong Europe* scenario en de allochtonenprognose.

In het *Regional Communities* scenario is de economische groei laag. De stroom van asielmigranten is in dit scenario erg klein, zowel vanwege de hoge kosten voor de overheid als door het feit dat Nederland minder aantrekkelijk wordt voor asielzoekers. Het migratiesaldo is het laagst van alle scenario's. De lichte stijging op de lange termijn wordt overigens veroorzaakt door een lichte daling van de emigratie, terwijl de immigratie stabiel is.

1. Migratiesaldo eerste generatie niet-westerse allochtonen, Allochtonenprognose en vier scenario's

2.2 Migratiesaldo van westerse allochtonen

Vergeleken met niet-westerse allochtonen keert een veel groter deel van de westerse allochtonen weer terug naar het land van herkomst. Mede hierdoor is het migratiesaldo bij westerse allochtonen veel lager dan bij niet-westerse allochtonen. De westerse migranten bestaan voor een belangrijk deel uit arbeidsmigranten, wat tot uitdrukking komt in het feit dat de conjunctuurcycli duidelijk worden weerspiegeld in het migratiesaldo. Zo ging de hoogconjunctuur van begin jaren negentig en rond de eeuwwisseling gepaard met hoge migratiesaldi en de recessie van midden jaren tachtig en de jaren negentig met lage migratiesaldi.

De huidige stagnerende economie gaat opnieuw gepaard met een sterk dalend migratiesaldo. Omdat deze daling conjunctureel van aard is, wordt voor de toekomst weer een stijging verwacht. Overigens weerspiegelt het verloop van het migratiesaldo in het verleden ook bij niet-westerse allochtonen de conjunctuurcycli. Dit is mogelijk veroorzaakt doordat het toelatingsbeleid tijdens laagconjunctuur restrictiever is geweest.

In het *Global Economy* scenario stijgt het migratiesaldo naar een veel hoger niveau dan in het verleden het geval is geweest. Samenhangend met een hoge economische groei en de uitbreiding van Europa (als economische unie), komen veel arbeidsmigranten uit de Europese Economische Ruimte (EER, de huidige 15 EU-landen plus Noorwegen, IJsland en Liechtenstein), overig Europa en overig niet-Europa naar Nederland.

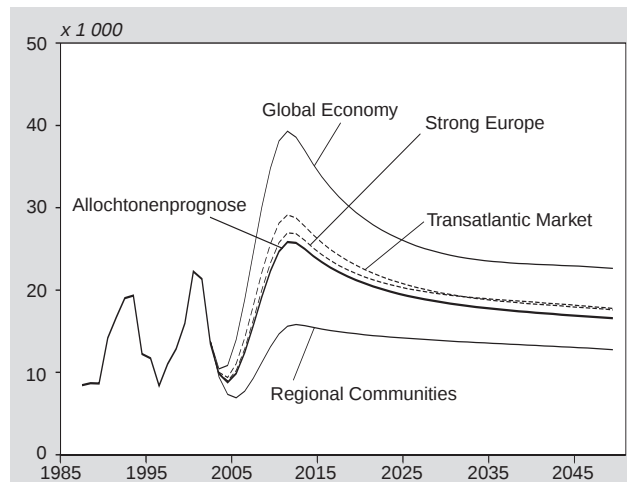
De economische groei is in het *Strong Europe* scenario lager dan in het *Global Economy* scenario. De behoefte aan arbeidsmigranten is hierdoor minder groot en bovendien is de aantrekkelijkheid van Nederland voor potentiële arbeidsmigranten wat geringer. Als gevolg hiervan komen minder arbeidsmigranten uit de westerse landen naar Nederland dan in het *Global Economy* scenario. Het

migratiesaldo is dan ook beduidend lager en ligt op ongeveer hetzelfde niveau als aangenomen in de allochtonenprognose.

In het *Transatlantic Market* scenario ligt het migratiesaldo (en ook de economische groei) op vrijwel hetzelfde niveau als in het *Strong Europe* scenario. Hoewel de arbeidsmigratie hoger ligt, is de gezinsmigratie beduidend lager.

In het *Regional Communities* scenario is de economische groei laag, hetgeen resulteert in een geringe vraag naar arbeid. Het beleid tracht aan deze vraag zoveel mogelijk te voldoen, door gebruik te maken van het reeds aanwezige arbeidsaanbod. Hierdoor is het migratiebeleid ook restrictief ten aanzien van arbeidsmigranten.

2. Migratiesaldo eerste generatie westerse allochtonen, Allochtonenprognose en vier scenario's

3. Vruchtbaarheid van allochtonen

De groei van het aantal tweede generatie allochtonen in de toekomst wordt hoofdzakelijk bepaald door ontwikkelingen in de vruchtbaarheid van (eerste generatie) allochtone vrouwen en de omvang van de eerste generatie allochtonen.

Een belangrijke randvoorwaarde voor de veronderstellingen in de vier scenario's over het gemiddelde kindertal van allochtonen wordt gevormd door de vruchtbaarheidsveronderstellingen met betrekking tot zowel allochtone als autochtone vrouwen volgens de vier bevolkingsscenario's. In het eerdergenoemde artikel van De Jong en Hilderink (2004) wordt hierop nader ingegaan. Bij het opstellen van vruchtbaarheidsveronderstellingen voor de verschillende allochtone groepen hebben voorts de volgende overwegingen een belangrijke rol gespeeld. In het algemeen geldt dat niet-westerse allochtone vrouwen gemiddeld meer kinderen krijgen dan autochtone vrouwen, terwijl westerse allochtone vrouwen juist minder kinderen krijgen. In de scenario's wordt deze veronderstelling eveneens gehanteerd. Hierop aansluitend kan de vraag worden gesteld in welke mate allochtone vrouwen meer dan wel minder kinderen zullen krijgen, vergeleken met het gemiddeld aantal voor alle vrouwen in Nederland. In principe zijn er drie verschillende ontwikkelingen mogelijk: de verschillen tussen de diverse groepen blijven (grotendeels) gelijk, worden minder groot (convergentie) of juist groter (divergentie). Een statistische maat voor verschillen tussen groepen is de variatiecoëfficiënt, die wordt berekend door de standaarddeviatie te delen door het gemiddelde. In 2002 bedroeg deze 0,30. In de allochtonenprognose wordt verondersteld dat er in de toekomst convergentie plaats zal vinden tussen de vruchtbaarheidsniveaus. Dit betekent echter niet dat voor alle allochtone groepen verwacht wordt dat ze op termijn hetzelfde aantal kinderen zullen krijgen. Wel zullen de verschillen tussen de groepen kleiner worden, waardoor de variatiecoëfficiënt in 2050 zal zijn gedaald naar 0,12. Het totaal vruchtbaarheidscijfer voor alle vrouwen in Nederland zal volgens de bevolkingsprognose de komende halve eeuw stabiel blijven op 1,75 kinderen per vrouw.

In het *Global Economy* scenario zal het totaal vruchtbaarheidscijfer op termijn stijgen naar 1,9 kind per vrouw. Volgens dit marktgerichte scenario komen relatief veel arbeidsmigranten naar Nederland. Zo bestaan de migratiestromen uit de EER en overig niet-Europa (relatief) meer uit arbeidsmigranten (en minder uit huwelijksmigranten) dan in de allochtonenprognose: ze verblijven enkele jaren in Nederland en zullen hier amper kinderen krijgen. Om deze reden ligt de vruchtbaarheid van hen lager dan in de allochtonenprognose. Hoewel ook de migranten uit overig Europa, Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba, Latijns-Amerika en Indonesië vaker uit arbeidsmigranten bestaan dan wordt verondersteld in de allochtonenprognose, krijgen ze meer kinderen dan volgens de allochtonenprognose. Dit komt doordat de kosten van kinderen onder invloed van de goede economische omstandigheden relatief laag zijn, wat een extra impuls vormt voor de vruchtbaarheid. In het *Global Economy* scenario is sprake van een iets geringere convergentie tussen de vruchtbaarheidsniveaus van allochtone groepen dan in de allochtonenprognose (in 2050 bedraagt de variatiecoëfficiënt 0,13). De vruchtbaarheid van vrouwen uit Marokko, overig Afrika en Turkije is het hoogst, met een totaal vruchtbaarheidscijfer van 2,0. De vruchtbaarheid van vrouwen uit Azië ligt net iets lager, als gevolg van het feit dat uit dit werelddeel naar verhouding meer arbeidsmigranten komen dan uit bijvoorbeeld Afrika. Hierbij kan worden gedacht aan ICT'ers uit India. Het verschil in vruchtbaarheid met vrouwen uit de EER en overig Europa, voor wie het gemiddeld kindertal uitkomt op 1,35, is groot.

Ook in het *Strong Europe* scenario bedraagt het gemiddeld kindertal 1,9. Er is in dit scenario echter sprake van een iets sterkere convergentie tussen de allochtone groepen dan in het vorige scenario (waardoor de variatiecoëfficiënt voor 2050 uitkomt op 0,11). Dit hangt samen met het feit dat in dit scenario sociale cohesie een grotere rol speelt. De migratiemotieven 'asiel' en 'gezinshereniging/gezinsvorming' zijn dan ook belangrijker dan in het vorige scenario. De vruchtbaarheid van migranten uit Afrika en Azië is nu hoger door de komst van relatief veel asielzoekers, van wie verondersteld wordt dat zij meer aan de vruchtbaarheid van de landen

van herkomst vasthouden dan de arbeidsmigranten in het vorige scenario. Uit Marokko en Turkije komen vooral (relatief) meer gezinsmigranten. Doordat de tweede generatie allochtonen een voorkeur heeft voor vrij traditioneel ingestelde vrouwen uit het land van herkomst van de ouders, ligt het vruchtbaarheidsniveau wederom hoger dan in het vorige scenario, waarin meer arbeidsmigranten uit deze landen kwamen. Ook uit Europa komen naar verhouding meer gezinsmigranten en minder arbeidsmigranten, waardoor hun vruchtbaarheid eveneens hoger is dan in het vorige scenario.

In het *Transatlantic Market* scenario is het totaal vruchtbaarheidscijfer met 1,7 veel lager dan in de vorige twee scenario's. Hier staat tegenover dat de convergentie tussen de allochtone groepen sterker is (met een variatiecoëfficiënt van 0,09 in 2050). Deze convergentie is echter grotendeels onder (economische) druk afgedwongen. Door de lagere economische groei (en de relatief hogere kosten van kinderen) krijgen allochtone niet-westerse vrouwen veel minder kinderen dan anders het geval zou zijn geweest. Evenals in het *Global Economy* scenario komen de migranten uit de EER en overig niet-Europa vooral voor arbeid naar Nederland. De vruchtbaarheid ligt op hetzelfde niveau als dat scenario.

In het *Regional Communities* scenario ligt het totaal vruchtbaarheidscijfer met 1,6 nog lager, terwijl de variatiecoëfficiënt even groot is. In dit scenario staan de minder gunstige economische omstandigheden op gespannen voet met een positievere houding ten aanzien van kinderen. Bij bepaalde groepen allochtone vrouwen heeft het feit dat de financiële omstandigheden minder goed zijn geen verder neerwaarts effect op de vruchtbaarheid. Bij andere groepen heeft de lage economische groei echter wel een dergelijk neerwaarts effect. Het gaat hier om groepen waarvan het kindertal ook nu al dicht in de buurt van het gemiddelde voor alle Nederlandse vrouwen ligt, zoals allochtonen afkomstig uit Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba, Latijns-Amerika, Indonesië en Oost-Europa.

Staat 1
Totaal vruchtbaarheidscijfers (TFR) van eerste generatie niet-westerse en westerse allochtonen, Allochtonenprognose en vier scenario's

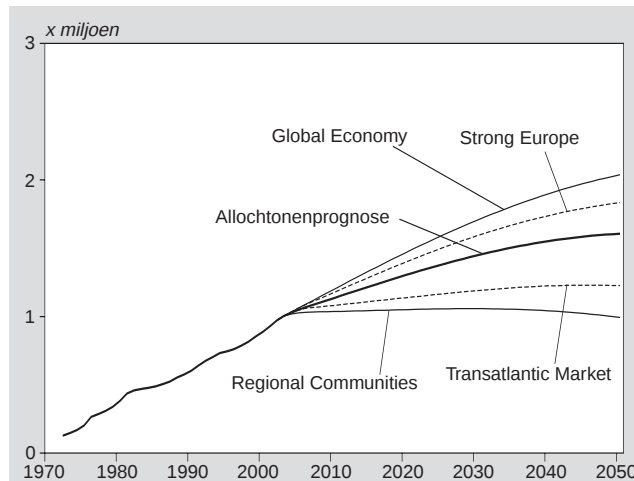
		Allochtonen- prognose	Global Economy	Strong Europe	Transatlantic Market	Regional Communities
Turkije	2001	2,48	2,48	2,48	2,48	2,48
	2050	2,00	2,00	2,20	1,80	1,80
Marokko	2001	3,29	3,29	3,29	3,29	3,29
	2050	2,00	2,00	2,20	1,80	1,80
Suriname	2001	1,82	1,82	1,82	1,82	1,82
	2050	1,75	1,90	1,90	1,70	1,60
Ned.Ant. en Aruba	2001	1,90	1,90	1,90	1,90	1,90
	2050	1,75	1,90	1,90	1,70	1,60
Afrika	2001	2,94	2,94	2,94	2,94	2,94
	2050	2,00	2,00	2,20	1,80	1,80
Azië	2001	2,09	2,09	2,09	2,09	2,09
	2050	2,00	1,90	2,10	1,80	1,80
Latijns-Amerika	2001	1,71	1,71	1,71	1,71	1,71
	2050	1,75	1,90	1,90	1,70	1,60
Indonesië	2001	1,59	1,59	1,59	1,59	1,59
	2050	1,75	1,90	1,90	1,70	1,60
EER	2001	1,35	1,35	1,35	1,35	1,35
	2050	1,40	1,35	1,55	1,35	1,40
Overig Europa	2001	1,67	1,67	1,67	1,67	1,67
	2050	1,75	1,90	1,90	1,70	1,60
Overig niet-Europa	2001	1,31	1,31	1,31	1,31	1,31
	2050	1,40	1,35	1,55	1,35	1,40
Totaal Nederland	2001	1,71	1,71	1,71	1,71	1,71
	2050	1,75	1,90	1,90	1,70	1,60

4. Resultaten van de alloctonenscenario's

4.1 Bevolkingsgroei van niet-westerse alloctonen

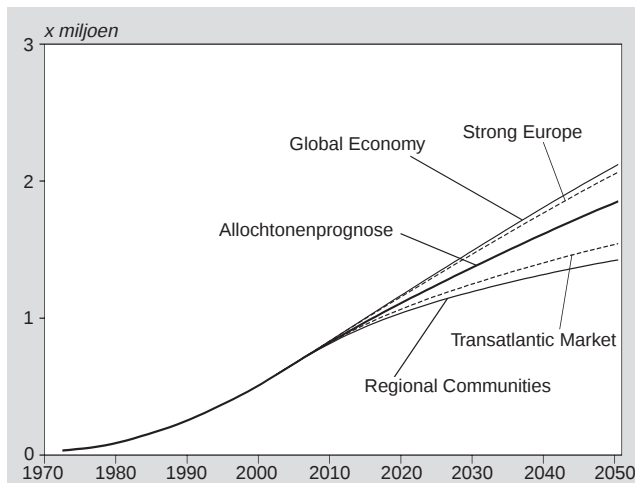
De niet-westers allochtone bevolking is de afgelopen dertig jaar sterk gegroeid. Tussen 1972 en 2003 is het aantal westerse alloctonen toegenomen van 160 duizend naar 1,6 miljoen. Het aantal eerste generatie niet-westerse alloctonen bedraagt nu 1,0 miljoen. In het *Global Economy* scenario zal de groei als gevolg van het hoge migratiesaldo bijna onverminderd doorgaan, waardoor het aantal zal uitkomen op 1,6 miljoen in 2050. Het andere uiterste vormt het *Regional Communities* scenario, waarin als gevolg van het lage migratiesaldo de groei vanaf nu tot stilstand komt. Hierdoor zal het aantal tot 2050 met 1,0 miljoen stabiel blijven. In het *Transatlantic Market* scenario ligt de groei hoger dan in het vorige scenario, maar beduidend lager dan in de alloctonenprognose. In het *Strong Europe* scenario is de groei daarentegen hoger dan in de alloctonenprognose, maar lager dan in het *Global Economy* scenario.

3. Eerste generatie niet-westerse alloctonen, Alloctonenprognose en vier scenario's

In het kielzog van de sterke toename van de eerste generatie in het verleden, is ook de tweede generatie niet-westerse alloctonen snel in omvang toegenomen. In de toekomst zal de groei volgens alle vier scenario's nog fors doorzetten. In het *Global Economy* scenario is de toename het sterkst, namelijk van 600 duizend op dit moment naar 2,1 miljoen in 2050. In het *Regional Communities* scenario is de groei beduidend lager, resulterend in 1,4 miljoen tweede generatie niet-westerse alloctonen in 2050. Momenteel is de eerste generatie niet-westerse alloctonen veel groter dan de tweede generatie, respectievelijk 1,0 miljoen en 0,6 miljoen. Dit is niet verwonderlijk gezien de vrij korte geschiedenis van de niet-westerse bevolkingsgroep in Nederland. Op de lange termijn kan deze situatie wijzigen als de immigratie (van eerste generatie alloctonen) achterblijft bij de geboorte uit deze groep immigranten. In het *Global Economy* scenario gaat een hoog migratiesaldo gepaard met een hoge vruchtbaarheid. In dit scenario is in 2050 de omvang van de tweede generatie iets groter dan die van de eerste generatie. In het *Regional Communities* scenario gaat een laag migratiesaldo gepaard met een lage vruchtbaarheid. In dit geval is in 2050 de omvang van de tweede generatie veel groter dan de eerste generatie. De sterke groei van de eerste generatie niet-westerse alloctonen in het verleden leidt in de toekomst nog tot een sterke groei van de tweede generatie, terwijl de groei van de eerste generatie in de toekomst stopt door lage migratiecijfers.

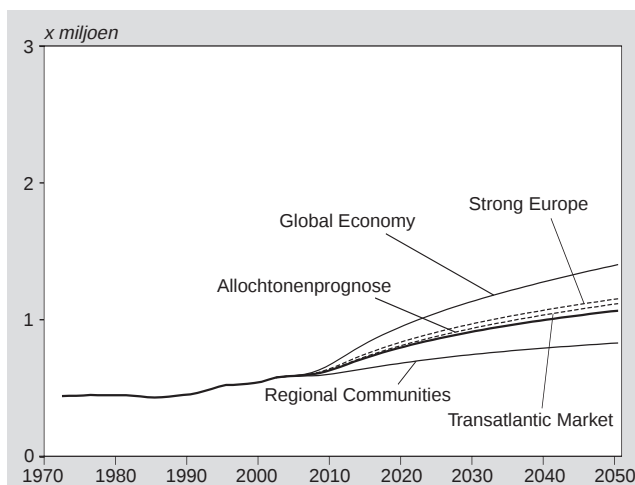
4. Tweede generatie niet-westerse alloctonen, Alloctonenprognose en vier scenario's

4.2 Bevolkingsgroei van westerse alloctonen

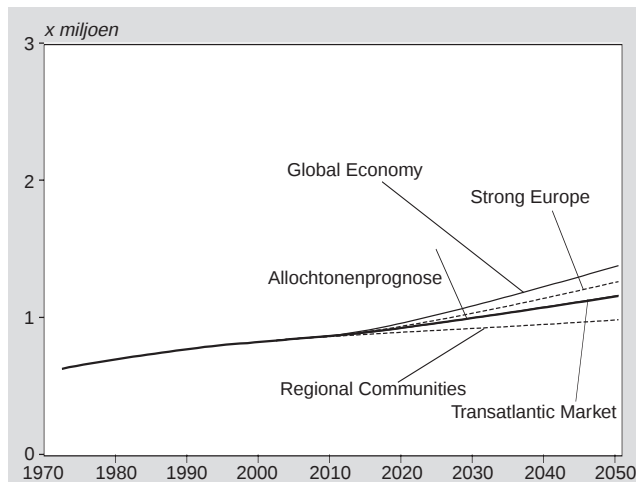
De groei van de westerse allochtone bevolking is de afgelopen dertig jaar veel minder sterk geweest dan die van de niet-westerse bevolking. Dit komt doordat westerse alloctonen vaker terugkeren naar het land van herkomst en doorgaans maar weinig kinderen krijgen in de jaren waarin ze in Nederland verblijven. Tussen 1972 en 2003 is het aantal westerse alloctonen gegroeid van 1,1 miljoen naar 1,4 miljoen. De eerste generatie westerse alloctonen is in deze periode gegroeid van 450 duizend naar 600 duizend personen. Met uitzondering van het *Regional Communities* scenario, schetsen de scenario's een duidelijke versnelling van de toekomstige groei. De bevolking van Nederland zal sterk gaan vergrijzen, waardoor er krapte op de arbeidsmarkt kan ontstaan. De westerse arbeidsmigranten (vooral uit Oost-Europa) zorgen voor enige verlichting van deze grijze druk. In het *Global Economy* scenario, waarin het migratiesaldo en de economische groei het hoogst zijn van alle scenario's, groeit de eerste generatie westerse alloctonen naar 1,4 miljoen in 2050. Als gevolg van het lage migratiesaldo is de groei in het *Regional Communities* scenario veel kleiner en komt het aantal eerste generatie westerse alloctonen uit op ruim 800 duizend in 2050. De twee andere scenario's blijven dicht in de buurt van het verloop volgens de alloctonenprognose.

5. Eerste generatie westerse alloctonen, Alloctonenprognose en vier scenario's

Het aantal tweede generatie westerse allochtonen was in het verleden voortdurend groter dan het aantal eerste generatie allochtonen. De reden hiervan is het feit dat de kinderen die uit het grote aantal gemengde huwelijken zijn geboren, behoren tot de tweede generatie met één in het buitenland geboren ouder. De gestage groei van de tweede generatie zet zich in de toekomst in alle vier scenario's voort. Volgens het *Global Economy* scenario zullen er in 2050 bijna 1,4 miljoen tweede generatie westerse allochtonen zijn, tegen 1,0 miljoen volgens het *Regional Communities* scenario.

6. Tweede generatie westerse allochtonen, Allochtonenprognose en vier scenario's

4.3 Bevolkingsgroei autochtonen en allochtonen

Het aantal allochtonen is tussen 1972 en 2002 gegroeid van 1,2 miljoen naar 3,0 miljoen. Ook in de toekomst zal het aantal allochtonen volgens alle vier scenario's (sterk) blijven groeien. In het *Regional Communities* scenario is de groei het minst sterk, namelijk van 3,0 miljoen in 2003 naar 4,2 miljoen in 2050. In het *Global Economy* scenario wordt voor 2050 een aantal van 7,0 miljoen allochtonen verwacht.

In de afgelopen dertig jaar is het aantal autochtonen licht gegroeid, van 12,0 miljoen in 1972 naar 13,1 miljoen in 2002. Alleen volgens het *Global Economy* scenario zal het aantal autochtonen niet dalen. Zowel nu als in 2050 zal het aantal autochtonen 13,0 miljoen bedragen. In de andere drie scenario's is sprake van een lichte dan wel sterke daling. Volgens het *Regional Communities* scenario zullen er in 2050 in Nederland 11,0 miljoen autochtonen wonen. Het bovenstaande houdt in dat de groei van de totale bevolking van Nederland in de toekomst volgens drie (van de vier) scenario's volledig voor rekening komt van de allochtonen. In het *Regional Communities* scenario wordt de inkringing van de totale bevolking van Nederland geremd door de groei van het allochtone bevolkingsdeel.

4.4 Bevolkingsgroei van verschillende herkomstgroeperingen

De sterke toename van het aantal niet-westerse allochtonen volgens de vier scenario's doet zich voor bij alle onderscheiden groepen. In 2002 vormden Turken met 331 duizend personen de grootste groep niet-westerse allochtonen (*staat 1*). Vooral door de toename van de tweede generatie neemt het aantal Turken tot 2050 toe tot bijna 850 duizend in het *Strong Europe* scenario. Volgens het *Regional Communities* scenario is de omvang dan ruim de helft kleiner.

Tot 1998 vormden Surinamers de grootste groep niet-westerse allochtonen. Hierna namen de Turken de koppositie over. Deze relatieve achterstand van de Surinamers zal in de toekomst nog

veel groter worden. Dit komt doordat er enerzijds minder Surinamers dan Turken naar Nederland komen, en anderzijds doordat Surinaamse vrouwen gemiddeld minder kinderen krijgen dan Turkse vrouwen. In zowel het *Global Economy* scenario als het *Strong Europe* scenario ligt nog een groei in het verscheid van 315 duizend in 2002 naar 400 duizend in 2050, terwijl in het *Regional Communities* scenario een afname naar 270 duizend in 2050 wordt geschat. Dit wordt veroorzaakt door een krimpende eerste generatie.

In de toekomst zullen de Surinamers ook door de Marokkanen in aantal worden voorbijgestreefd. In het *Strong Europe* scenario wordt een groei tot bijna 700 duizend verondersteld (nog 100 duizend lager dan het aantal Turken) terwijl in het *Regional Communities* scenario de omvang zal uitkomen op circa 400 duizend (ongeveer evenveel als het aantal Turken).

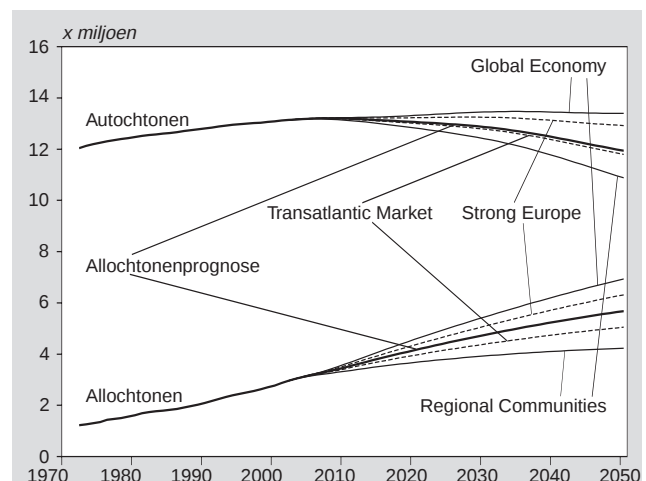
Volgens alle vier scenario's zal de grootste groep niet-westerse allochtonen bestaan uit Aziaten (exclusief Indonesiërs en Japanners). In 2002 was het aantal Aziaten met 270 duizend nog kleiner dan, bijvoorbeeld, het aantal Marokkanen. In 2050 zal volgens het *Global Economy* scenario de Aziatische bevolkingsgroep 1,2 miljoen bedragen, circa 400 duizend groter dan de Turkse bevolkingsgroep. Deze sterke toename houdt verband met het hoge jaarlijkse aantal (arbeids)migranten uit Azië. Anderzijds zullen steeds meer Aziatische vrouwen de vruchtbare leeftijden bereiken, waardoor ook de tweede generatie snel zal groeien. Hoewel in het *Regional Communities* scenario de groei het laagst is, zullen er ook volgens dit scenario in 2050 ruim 700 duizend Aziaten in Nederland wonen.

Het aantal Afrikanen (exclusief Marokkanen) zal in de toekomst volgens alle vier scenario's eveneens sterk groeien. Tussen 2002 en 2050 zal hun aantal volgens het *Global Economy* scenario groeien van 180 duizend naar 600 duizend (ongeveer 50 duizend meer dan het aantal Marokkanen). Volgens het *Regional Communities* scenario bedraagt het aantal Afrikanen dan 350 duizend (ongeveer 50 duizend minder dan het aantal Marokkanen).

In 2002 waren ruim 750 duizend personen afkomstig uit de EER. In het *Global Economy* scenario zal de omvang in 2050 op 1,0 miljoen uitkomen, tegen bijna 800 duizend in het *Regional Communities* scenario. In het *Global Economy* scenario groeit zowel de eerste als de tweede generatie. In het *Regional Communities* scenario groeit alleen de eerste generatie nog (door het migratieoverschot).

Het aantal allochtonen uit de overige Europese landen zal veel fors toemen. In 2050 zal het aantal volgens het *Global Economy* scenario uitkomen op 1,1 miljoen. Dit heeft vooral te maken met een succesvolle uitbreiding van de Europese Unie. In het *Regional Communities* scenario is de uitbreiding van de *Europese Unie* geen succes, en bedraagt het aantal allochtonen uit overige Europese landen in 2050 slechts 650 duizend.

7. Autochtonen en allochtonen, Allochtonenprognose en vier scenario's

Staat 2
Aantal niet-westerse en westerse alloctonenen, Alloctonenenprognose en vier scenario's

		1 januari			Alloctonenenprognose			Global Economy			Strong Europe			Transatlantic Market			Regional Communities		
		1e ge- neratie	2e ge- neratie	totaal	1e ge- neratie	2e ge- neratie	totaal	1e ge- neratie	2e ge- neratie	totaal	1e ge- neratie	2e ge- neratie	totaal	1e ge- neratie	2e ge- neratie	totaal			
x 1 000																			
Niet-westers	2002	972	587	1 558	972	587	1 558	972	587	1 558	972	587	1 558	972	587	1 558			
	2010	1 136	838	1 974	1 200	850	2 050	1 177	849	2 026	1 082	835	1 916	1 036	827	1 863			
	2030	1 448	1 381	2 829	1 705	1 507	3 212	1 591	1 482	3 072	1 189	1 257	2 446	1 057	1 200	2 257			
	2050	1 606	1 852	3 458	2 037	2 121	4 159	1 834	2 066	3 900	1 226	1 545	2 771	993	1 425	2 418			
Westers	2002	575	831	1 407	575	831	1 407	575	831	1 407	575	831	1 407	575	831	1 407			
	2010	636	866	1 502	682	868	1 550	649	866	1 515	639	865	1 504	603	862	1 464			
	2030	915	998	1 914	1 140	1 090	2 229	973	1 034	2 008	940	998	1 938	747	920	1 667			
	2050	1 065	1 155	2 220	1 401	1 376	2 778	1 152	1 261	2 413	1 117	1 160	2 277	829	982	1 811			
Turkije	2002	186	145	331	186	145	331	186	145	331	186	145	331	186	145	331			
	2010	204	191	394	231	196	427	231	196	427	197	190	387	190	188	378			
	2030	230	265	495	330	321	651	330	325	655	188	241	428	181	235	416			
	2050	229	318	547	396	435	831	396	449	845	158	263	420	148	256	405			
Marokko	2002	160	125	284	160	125	284	160	125	284	160	125	284	160	125	284			
	2010	178	181	359	178	181	359	192	184	376	169	180	350	164	179	343			
	2030	209	271	481	211	272	483	260	304	563	165	246	412	160	241	401			
	2050	217	320	537	224	321	545	302	388	690	146	266	411	139	260	399			
Suriname	2002	186	129	315	186	129	315	186	129	315	186	129	315	186	129	315			
	2010	192	158	349	192	159	351	192	159	351	182	159	341	178	158	336			
	2030	191	197	387	193	205	398	193	205	398	148	187	334	143	183	326			
	2050	160	220	380	167	233	400	167	233	400	93	188	280	86	182	268			
Ned.Ant. en Aruba	2002	82	43	125	82	43	125	82	43	125	82	43	125	82	43	125			
	2010	93	60	153	93	61	154	93	61	154	74	59	133	69	59	127			
	2030	120	105	225	120	110	230	120	110	230	53	85	138	50	82	132			
	2050	136	151	288	139	160	299	139	160	299	41	98	139	38	94	133			
Afrika	2002	120	58	178	120	58	178	120	58	178	120	58	178	120	58	178			
	2010	140	95	235	153	96	249	140	94	234	136	93	229	131	93	224			
	2030	178	178	356	230	198	429	179	169	348	165	156	321	143	145	288			
	2050	216	253	469	299	299	598	218	238	457	203	205	408	160	181	340			
Azië	2002	201	67	268	201	67	268	201	67	268	201	67	268	201	67	268			
	2010	276	121	397	300	123	422	276	121	397	272	120	392	253	119	371			
	2030	425	288	713	525	321	846	414	289	703	414	278	692	325	249	573			
	2050	526	458	984	689	534	1 223	488	459	947	529	430	959	365	358	723			
Latijns-Amerika	2002	37	21	58	37	21	58	37	21	58	37	21	58	37	21	58			
	2010	54	33	87	54	33	87	54	33	87	51	33	84	51	33	84			
	2030	95	77	172	95	80	175	95	80	175	56	65	121	55	65	120			
	2050	122	132	254	123	140	263	123	140	263	58	96	153	57	94	151			
Indonesië	2002	137	265	403	137	265	403	137	265	403	137	265	403	137	265	403			
	2010	121	266	387	121	265	387	121	265	387	121	265	386	121	265	386			
	2030	85	256	341	87	258	346	87	258	346	86	256	342	84	254	338			
	2050	65	196	261	68	208	276	68	208	276	66	198	264	64	189	254			
EER	2002	278	476	754	278	476	754	278	476	754	278	476	754	278	476	754			
	2010	290	474	765	315	477	792	303	476	779	290	475	765	278	473	751			
	2030	367	462	829	440	502	942	404	490	895	362	458	820	315	434	749			
	2050	404	496	901	449	557	1 006	428	552	979	390	481	871	343	440	783			
Overig Europa	2002	124	59	184	124	59	184	124	59	184	124	59	184	124	59	184			
	2010	188	89	276	200	89	289	188	88	275	188	88	275	175	87	262			
	2030	396	213	608	495	245	740	403	216	619	402	210	612	309	180	489			
	2050	522	361	883	729	465	1 194	552	383	935	548	360	908	375	277	652			
Overig niet-Europa	2002	35	31	67	35	31	67	35	31	67	35	31	67	35	31	67			
	2010	37	38	74	45	38	83	37	37	74	40	37	78	28	37	65			
	2030	69	67	135	117	84	201	79	70	148	90	74	164	39	52	90			
	2050	74	102	176	156	146	302	104	118	223	113	121	234	47	75	122			

Literatuur

Alders, M., 2001, Alloctonenenprognose 2000–2050: hoe zeker is de toename van het aantal alloctonenen? Maandstatistiek van de Bevolking, mei 2001, blz. 32–35. CBS, Voorburg/Heerlen.

Alders, M., 2003, Alloctonenenprognose 2002–2050: bijna twee miljoen niet-westerse alloctonenen in 2010. Bevolkingstrends 51(1), blz. 34–41. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, en H. Hilderink, 2004, Bevolkingsscenario's voor Nederland. Bevolkingstrends 52(1), blz. 66–76. CBS, Voorburg/Heerlen.

Enkele demografische en economische scenario's doorgelicht

Andries de Jong

Scenario's schetsen mogelijke toekomst, terwijl een prognose de meest waarschijnlijk geachte toekomst beschrijft. In dit artikel wordt ingegaan op kenmerken van scenario's en op de richtlijnen en stappen bij het opstellen ervan. Vervolgens worden enkele scenario's doorgelicht die het CBS, meestal in samenwerking met andere instituten, de afgelopen jaren heeft opgesteld.

1. Inleiding

Demografische ontwikkelingen worden beïnvloed door economische en sociaal-culturele ontwikkelingen. Op hun beurt worden laatstgenoemde ontwikkelingen beïnvloed door demografische ontwikkelingen. Mede door deze wisselwerking is het bijzonder moeilijk om voor de lange termijn een accurate prognose te maken van zowel demografische, economische als sociaal-culturele ontwikkelingen. De scenario-aanpak biedt houvast op de grote mate van onzekerheid over toekomstige ontwikkelingen.

Scenario's kunnen worden beschouwd als mogelijke en consistente toekomstbeelden. Door te denken in termen van verschillende consistente toekomstbeelden, kan beter worden ingespeeld op de verschillende situaties die zich kunnen voordoen. Het doel van scenario's is dus niet om de toekomst te voorspellen (zoals in het geval van prognoses), maar om een beeld te krijgen van mogelijke toekomst.

In dit artikel worden eerst de algemene kenmerken van scenario's besproken. In dit kader wordt ook ingegaan op de verschillen tussen prognoses en scenario's. Vervolgens worden enkele algemene aandachtspunten geformuleerd die van belang zijn bij het opstellen van scenario's en worden de stappen beschreven die worden gezet bij het opstellen van scenario's. Ten slotte worden verschillende demografische en economische scenario's waarbij het CBS betrokken is geweest, doorgelicht aan de hand van de in de eerdere paragrafen beschreven kenmerken, aandachtspunten en stappen. Het gaat hierbij niet om een beoordeling van de inhoudelijke aspecten, maar om de methodische evaluatie van de scenario's.

2. Kenmerken van scenario's

Scenario's vormen, evenals prognoses, een middel om een beeld te krijgen van de toekomst. Ze beschrijven alternatieve toekomst, die voor organisaties een richtsnoer kunnen vormen bij besluiten (en acties) die ze dienen te nemen om hun doelstellingen te verwezenlijken. Veelal worden scenario's door organisaties expliciet opgesteld met het oog op strategische besluitvorming. Er worden dan verschillende toekomstbeelden gecreëerd met de bedoeling een 'draaiboek' klaar te hebben liggen voor het geval het betreffende toekomstbeeld zich voordoet. Volgens Breunessé (2002) staat voor dergelijke gebruikers van scenario's niet de vraag centraal of iets zal gebeuren, maar wat gedaan moet worden als het gebeurt.

Voor scenario's geldt dat er, in principe, geen uitspraak wordt gedaan over de waarschijnlijkheid dat een bepaald scenario de werkelijke ontwikkeling (accuraat) zal beschrijven. Veelal wordt dit geïnterpreteerd alsof elk scenario evenveel kans heeft de werkelijke ontwikkeling in de toekomst te beschrijven, maar dit is niet noodzakelijk. Een meer voor de hand liggende interpretatie is dat de waarschijnlijkheid van de verschillende scenario's onbekend is. Prognoses wijken op dit punt duidelijk af van scenario's: ze doen

een expliciete uitspraak over de vraag welk toekomstbeeld het meest waarschijnlijk is. Daarnaast is het bij prognoses gebruikelijk dat er varianten worden opgesteld, waarvoor expliciet wordt gesteld dat deze minder waarschijnlijk zijn. De demografische prognoses die door het CBS worden gepubliceerd, gaan vergezeld van prognose-intervallen: een prognose van de marge waarbinnen de werkelijke waarde zich met een bepaalde mate van waarschijnlijkheid zal bevinden. Prognoses en scenario's hebben dus gemeen dat ze veronderstellen dat de toekomst onzeker is en zich in verschillende richtingen kan ontwikkelen. Prognoses pretenderen echter een voorspelling te geven van de toekomst en geven aan wat meer en wat minder waarschijnlijk is. Scenario's pretenderen geen voorspellingen te geven maar alternatieve toekomstbeelden.

Scenario's kunnen worden beschouwd als modellen van de werkelijkheid. Schoemaker (1995) meldt dat scenario's een vereenvoudiging vormen van een stortvloed aan gegevens, waarbij elk scenario een verhaal vertelt over de wijze waarop verschillende elementen onder bepaalde omstandigheden op elkaar inwerken. In deze zienswijze hoeft men zich niet te beperken tot puur kwantitatieve c.q. mathematische modellen, ook al worden de relaties tussen de elementen in veel scenario's uitgedrukt in formules. Hoewel een dergelijk kwantitatief 'hart' van een scenario een duidelijke rol kan vervullen als simulatiemodel, gaan scenario's meestal verder en omvatten ze ook elementen die meer subjectief van aard zijn. Hierbij kan worden gedacht aan aspecten als waarden en normen, beleid en technologie.

Overigens dienen scenario's niet te worden verward met gevoeligheidsanalyses. Bij gevoeligheidsanalyses wordt het effect van veranderingen in één (of enkele) kernvariabelen nagegaan, waarbij het effect van alle andere (kern)variabelen constant wordt gehouden. In scenario's veranderen alle (of bijna alle) kernvariabelen tegelijkertijd. Scenario's leveren hierdoor toekomstbeelden op die fundamenteel (kunnen) verschillen van de huidige situatie terwijl gevoeligheidsanalyses eerder variaties op de huidige situatie opleveren.

3. Aandachtspunten bij het opstellen van scenario's

Bij de keuze van het onderwerp van de scenario's dient te worden nagegaan of de scenario's een breed toepassingskader voor allerlei organisaties bieden of eerder instrumenteel zijn voor een specifieke organisatie. In het eerste geval kan worden gedacht aan onderwerpen die belangrijke trends beschrijven waarmee verschillende organisaties kunnen worden geconfronteerd. Scenario's die betrekking hebben op vergrijzing en ontgroening van de bevolking zijn relevant voor organisaties die zich bezighouden met onder meer zorg, pensioenen, arbeidsmarkt, huisvesting en scholing. Scenario's met een instrumenteel karakter hebben betrekking op onderwerpen die voor een specifieke organisatie relevant zijn en waarop deze organisatie beleid kan voeren of acties kan ondernemen. Een voorbeeld hiervan zijn de aardoliescenario's van Shell. Deze scenario's spelen dus een rol in de strategische planning van een organisatie. In dit kader wordt ook wel gesproken over 'scenario planning'. De bedoeling van deze vorm van planning is mede om bestaande denkpatronen en verwachtingen ter discussie te stellen. Hierdoor wordt in de besluitvorming eerder rekening gehouden met veranderingen die anders over het hoofd zouden worden gezien. Schoemaker (1995) meldt dat door scenarioplaning compensatie wordt geboden voor twee algemeen voorkomende fouten in de besluitvorming: het onderschatten dan wel overschatten van veranderingen.

Scenario's hoeven geen (of niet uitsluitend) wenselijke toekomstbeelden op te leveren. Hoewel scenario's nuttig zijn in 'goede tijden', kunnen ze vooral hun waarde bewijzen in 'slechte tijden'. Shell, de grondlegger van scenarioplanning (Schwartz, 1992), gebruikt sinds 1970 scenario's als onderdeel van een procedure om strategische opties te genereren en te evalueren. Toen de olieprijs begin jaren zeventig inzakte, wist Shell als enige oliemaatschappij adequaat te reageren (Breunisse, 2002). Schwartz (1992) stelt dat één van de doelen van scenario's is om managers te helpen hun ongelooft in mogelijke toekomstmodellen op te schorten. Minstens één scenario zou ontworpen dienen te worden om managers voldoende schrik aan te jagen om na te denken, maar niet zó veel dat ze besluiten dat er geen opties meer zijn.

Scenario's dienen bij voorkeur opgesteld te worden in een team waarin mensen met verschillende achtergronden (zoals wetenschappelijke disciplines) en verschillende invalshoeken zitting hebben. Dit betekent dat het samenstellen van een geschikt team een belangrijk onderdeel vormt van het proces waarin scenario's worden opgesteld. Enerzijds is het gewenst dat in dit team openhartig wordt gediscussieerd. Hierdoor kunnen uiteenlopende meningen boven tafel komen die geschikt zijn om alternatieve toekomstbeelden op te stellen. Anderzijds moet niet uit het oog worden verloren dat een gemeenschappelijke visie op enkele verschillende toekomstbeelden dient te worden ontwikkeld. Dit betekent dat (uiteenlopende) visies dienen te worden gestroomlijnd tot intern samenhangende scenario's.

Schoemaker (1995) stelt dat scenario's 'archetypisch' moeten zijn: ze moeten generiek verschillende toekomsten beschrijven en niet variaties op een zelfde thema. Hiermee in verband staat het aandachtspunt dat een scenario een evenwichtstoestand dient te beschrijven, ofwel een toekomst die zich geruime tijd kan voordoen. Het heeft voor een organisatie immers weinig zin zich voor te bereiden op een mogelijke toekomst die maar van korte duur is.

4. Stappen bij het opstellen van scenario's

Het ontwikkelen van scenario's is een proces waarin verschillende stappen dienen te worden gezet. Breunisse (2002) geeft een overzicht van het stappenplan dat door Shell is opgesteld. Ook door Schoemaker (1995) wordt een overzicht van het ontwikkelingsproces van scenario's gegeven. De stappen die hieronder worden beschreven zijn voor een belangrijk deel op de overzichten van beide auteurs gebaseerd.

1. Bepaal het onderwerp van de scenario's en een tijdshorizon

De thema's van een set scenario's dienen richtinggevend te zijn voor het beleid van verschillende organisaties of strategisch relevant voor een specifieke organisatie. De tijdshorizon van scenario's hangt voor een belangrijk deel af van het veranderings-tempo van de kernvariabelen. Ook is het nuttig naar het verleden te kijken: welke veranderingen hebben zich voorgedaan in de termijn die voor de scenario's wordt gebruikt? De scenario's kunnen in de komende termijn meer, evenveel of minder veranderingen beschrijven dan zich in de afgelopen termijn hebben voorgedaan. Ten slotte is het van belang om na te gaan of zich in de gekozen tijdshorizon van de scenario's ook veranderingen voordoen die voor een bepaalde organisatie van betekenis zijn. Zo heeft een scenario waarin de kosten van vergrijzing worden beschreven beperkte zin als een tijdshorizon van tien jaar wordt gehanteerd, aangezien de kosten in de erop volgende jaren nog veel sterker zullen stijgen.

2. Bepaal de relevante dimensies

In deze stap wordt gezocht naar fundamentele (meest ingrijpende) trends (of kernvariabelen) die de toekomstige ontwikkeling van het scenario-onderwerp bepalen. In dit kader wordt ook wel gesproken over 'driving forces'. Fundamentele trends zijn vaak econo-

mische, politieke, sociale, culturele en technologische trends. Voor het construeren van scenario's is het raadzaam dat deze trends zodanig worden geformuleerd dat ze in de toekomst twee (of desnoods drie) richtingen ingaan. Het proces van individualisering kan bijvoorbeeld als een dimensie worden beschouwd, en dit proces kan toe- of afnemen. Een kenmerk van dimensies is dat het om veelomvattende trends gaat die voor organisaties grotendeels onbeheersbaar zijn, maar waarop ze hun beleid dienen af te stellen.

3. Bepaal de onderlinge relatie tussen de dimensies

Het is van groot belang een indruk te krijgen van de mate van samenhang tussen dimensies. Dit bepaalt namelijk grotendeels hoeveel verschillende scenario's dienen te worden onderscheiden. Als dimensies onderling sterk 'correleren', ligt het voor de hand het aantal scenario's af te stemmen op de ontwikkelingsrichtingen van één van die dimensies. Wordt bijvoorbeeld verondersteld dat een hoge economische groei altijd samengaat met een sterke individualiseringstrend, en een lage economische groei met een zwakke individualiseringstrend, dan is het vanzelfsprekend om slechts twee scenario's te onderscheiden. Veronderstelt men geen verband tussen economische groei en individualisering, dan is het noodzakelijk vier scenario's te onderscheiden.

Als een geringe (of zelfs afwezige) samenhang wordt verondersteld in combinatie met slechts twee ontwikkelingsrichtingen per dimensie, dan is het mogelijk deze dimensies weer te geven in een assenstelsel. In geval van twee dimensies vormt de ene dimensie de x-as van het assenstelsel en de andere dimensie de y-as. Vervolgens kunnen de vier scenario's elk in een verschillend kwadrant van het assenstelsel worden geplaatst. In geval van drie of meer dimensies dient gebruik te worden gemaakt van een meerdimensionale ruimte. Het is duidelijk dat dit al snel leidt tot een onoverzichtelijke verzameling van scenario's.

4. Bepaal determinanten van dimensies en kernindicatoren

Een dimensie kan worden beschouwd als een samenballing van allerlei determinanten die in hun gezamenlijkheid richting geven aan de ontwikkeling van deze dimensies. Een dimensie als sociaal-culturele ontwikkeling kan individualisering, secularisatie en emancipatie als determinanten hebben.

Kernindicatoren maken het mogelijk de verhaallijn van een scenario om te zetten in een kwantitatief model. Aan de hand van de uitkomsten van het kwantitatief model kunnen per scenario de waarden van de verschillende kernindicatoren worden getoond. Hierdoor worden de belangrijke onzekerheden cijfermatig uitgedrukt en onwaarschijnlijke scenario's zichtbaar gemaakt. Zo mogelijk dienen op het niveau van de determinanten de waarden van de kernindicatoren te worden bepaald. Voor een determinant als individualisering kan het percentage kinderen dat na vertrek uit het ouderlijk huis alleen gaat wonen als kernindicator worden genomen. Per scenario kan dit percentage dan worden getoond.

5. Bouw voor elk scenario een consistent toekomstbeeld

De scenario's moeten zo logisch mogelijk worden opgebouwd, om te voorkomen dat een scenario als niet plausibel wordt beschouwd. Interne consistentie is hierbij de leidraad. Schoemaker (1995) noemt enkele manieren om de interne consistentie te testen. Allereerst kan worden nagegaan of de trends die deel uitmaken van het scenario dat wordt ontwikkeld, zich zullen voordoen in het gekozen tijdsbestek. Daarnaast kan worden nagegaan of de uitkomsten van een bepaald scenario ook werkelijk samen kunnen voorkomen. Zo valt een gemiddeld kleine huishoudensomvang moeilijk te rijmen met een hoge vruchtbaarheid. Ten slotte kan worden nagegaan of de belangrijkste betrokkenen in een bepaald scenario in een positie komen te verkeren die zij als ongewenst beschouwen en of ze daaraan iets kunnen veranderen. Schoemaker (1995) geeft als voorbeeld het feit dat een machtige organisatie als de OPEC lage olieprijsen niet erg lang tolereert. In een dergelijke situatie is het waarschijnlijk dat het scenario geen stabiele situatie zal beschrijven.

6. Maak van de scenario's een boeiend verhaal en geef ze een aansprekende naam

Bij het opstellen van een toekomstbeeld is een overtuigende verhaallijn zeer gewenst. Creativiteit is in deze stap van groot belang. Schwartz (1992) meldt dat scenarioschrijvers toekomstlijnen kunnen organiseren door een 'plot' (of logische structuur) te selecteren die de elementen van het systeem met elkaar verbindt. Scenario's kunnen verschillende plots hebben, omdat dezelfde drijvende krachten op veel manieren op elkaar kunnen inwerken. Ook het verzinnen van een pakkende naam voor elk scenario is van belang. Een scenario is een verhaal, en door de essentie van zo'n verhaal in de titel weer te geven, zal het scenario beter in het geheugen van de gebruikers blijven hangen.

5. Evaluatie van de bevolkingsscenario's van Eurostat

In 1995 hebben het CBS en het NIDI (Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut) op verzoek van Eurostat nationale en regionale bevolkingsscenario's voor de landen van de Europese Economische Ruimte opgesteld. In diverse publicaties zijn de scenario's beschreven, o.a. in De Beer en De Jong (1996), Eurostat (1997), Van der Gaag et al. (1997), De Jong en Visser (1997), De Jong (1998), Van Hoorn en De Beer (1998) en Van der Gaag et al. (1999).

Er zijn vijf nationale scenario's opgesteld met het doel een indruk te krijgen van de onzekerheid van toekomstige demografische ontwikkelingen. De tijdshorizon van de scenario's is de periode 1995–2050. Eén van de scenario's is aangemerkt als 'Baseline' scenario, waartegen de andere vier scenario's konden worden afgezet. Het Baseline scenario beschrijft de 'gemiddelde' ontwikkeling die resulteert uit een voortzetting van de huidige trends in de componenten van bevolkingsgroei. Voor de lange termijn geldt dat het Baseline scenario in de meeste landen sterk lijkt op de bevolkingsprognose die door het betreffende land is opgesteld. Twee scenario's geven een indruk van de onzekerheid van de toekomstige bevolkingsomvang (het Hoge en Lage scenario) en twee scenario's beschrijven de onzekerheid van veranderingen in de leeftijdsstructuur (het Jonge en het Oude scenario). De vijf scenario's zijn gebaseerd op verschillende combinaties van een Laag, Baseline en Hoog scenario voor elk van de drie componenten van bevolkingsgroei, namelijk vruchtbaarheid, sterfte en migratie. Het Lage scenario beschrijft bij de vruchtbaarheid een laag gemiddeld kindertal, bij sterfte een lage levensverwachting en bij migratie een laag migratiesaldo. In het Hoge scenario wordt uitgegaan van hoge waarden bij de drie componenten en in het Baseline scenario van 'middenwaarden'. Het Jonge scenario behelst de combinatie van het Hoge scenario van vruchtbaarheid en migratie en het Lage scenario van de levensverwachting. Het Oude scenario is het spiegelbeeld van het Jonge scenario met de combinatie van het Lage scenario van vruchtbaarheid en migratie en het Hoge scenario van levensverwachting.

Bij het opstellen van de regionale scenario's is gewerkt met regionale verschillen in vruchtbaarheid, sterfte, buitenlandse en binnenlandse migratie. Voor elk van deze vier componenten zijn drie scenario's opgesteld: een Middenscenario waarin huidige regionale verschillen worden aangehouden, een Laag scenario waarin verschillen tussen de regio's in een land groter worden (divergentie) en een Hoog scenario waarin verschillen tussen de regio's geringer worden (convergentie).

Als we de bevolkingsscenario's tegen het licht houden van de opmerkingen die in de vorige paragrafen zijn gemaakt, kan het volgende worden geconcludeerd.

De scenario's beantwoorden aan de eis dat ze voor relevante organisaties een duidelijk kader bieden waarop beleid kan worden gevoerd. Het overheidsbeleid kan zich bijvoorbeeld voorbereiden op problemen zoals overbevolking en een sterke vergrijzing. Zoals de namen van de bevolkingsscenario's al doen vermoeden, is er sprake van scenario's die als meer of minder waarschijnlijk kunnen worden aangemerkt. Dit geldt in het bijzonder voor het Ba-

seline scenario dat eigenlijk de rol vervult van een prognose. Zowel het Lage en Hoge scenario als het Jonge en Oude scenario zijn in wezen prognose-varianten met een lagere waarschijnlijkheid.

In de bevolkingsscenario's wordt niet expliciet gewerkt met fundamentele trends die aangemerkt kunnen worden als dimensies. Voor elk van de componenten van bevolkingsgroei (geboorte, sterfte en migratie) worden in de verschillende publicaties omstandigheden aangeduid waaronder de betreffende component een hoge, gemiddelde en lage waarde kan gaan aannemen. Deze omstandigheden hebben meestal betrekking op sociaal-culturele en economische aspecten, waardoor deze in zekere zin beschouwd kunnen worden als de dimensies van de scenario's.

In de beschrijvingen van de scenario's zelf worden voornamelijk ontwikkelingspaden van de kernindicatoren beschreven, waarbij her en der wordt aangegeven welke rol de (niet expliciet benoemde) dimensies hierbij vervullen. Door de kwantitatieve inslag van de beschrijvingen van de scenario's is er geen sprake van een aansprekend verhaal met een duidelijk 'plot'. Ook de namen van de scenario's spreken niet echt tot de verbeelding.

Al met al vormen de scenario's eerder een prognose die vergezeld gaat van een prognose-interval, waarbij de mindere waarschijnlijke scenario's (het Lage en Hoge, Oude en Jonge scenario) eerder variaties op de huidige trends vormen dan schetsen van wezenlijk andere toekomsten. Deze typering van de scenario's is niet verwonderlijk, aangezien een achterliggende bedoeling van de scenario's was te komen tot een consistente 'prognose' van de demografische ontwikkeling van de Europese Economische Ruimte. Doordat de prognoses die door de verschillende landen van deze regio zelf zijn opgesteld, onderling niet (geheel) consistent waren, gaf een simpele aggregatie van de nationale prognoses geen betrouwbare prognose van de regio als geheel. Mede om het onderscheid met de nationale prognoses duidelijk te maken, werd besloten om de aanduiding 'scenario's' te verbinden aan de vooruitberekeningen.

6. Evaluatie van de arbeidsaanbodscenario's van Eurostat

Aansluitend op de bevolkingsscenario's voor Eurostat (zie vorige paragraaf) heeft het CBS nationale en regionale arbeidsaanbodscenario's voor de landen van de Europese Unie opgesteld (De Jong, 1999; De Jong en Broekman, 2000; Eurostat, 2001).

Voortbouwend op de bevolkingsscenario's zijn wederom een Laag, Baseline en Hoog scenario opgesteld. De veronderstellingen van de scenario's hebben betrekking op arbeidsparticipatiecijfers voor de periode 1995–2020. Om te komen tot arbeidsaanbodscenario's zijn deze participatiecijfers toegepast op de bevolking volgens het Lage, Baseline en Hoge scenario van de bevolkingsscenario's voor de periode 1995–2020 waarbij de participatiecijfers vanaf 2020 constant zijn gehouden.

De beschrijving van de arbeidsaanbodscenario's gaan verder dan die van de bevolkingsscenario's, in die zin dat het Hoge en Lage scenario alternatieve toekomsten beschrijven in termen van verschillende economische en culturele omstandigheden. In het Lage scenario wordt uitgegaan van een ongunstige economische ontwikkeling en een afwijzende houding ten opzichte van culturele veranderingen, terwijl het Hoge scenario een bloeiende economie combineert met een positieve houding ten opzichte van culturele veranderingen. In het Baseline scenario worden huidige trends in de arbeidsparticipatie in de toekomst grotendeels doorgetrokken. Expliciet wordt gesteld dat het Baseline scenario de meest waarschijnlijke ontwikkelingen tracht te voorspellen.

In de verhaallijn worden deze twee dimensies van de scenario's verder uitgewerkt in termen van diverse determinanten, zoals de mate van economische groei, de ontwikkeling van de arbeidsvraag, participatietrends bij jongeren, vrouwen en oudere werknemers. Uiteindelijk wordt een vertaalslag gemaakt naar leeftijds-specifieke arbeidsparticipatiecijfers naar geslacht en deeltijd-/voltijdbanen.

In het Lage scenario zijn de arbeidsparticipatiecijfers laag als gevolg van een lage economische groei, een geringe groei van de participatie van jongeren en vrouwen en een forse daling van de

participatie van ouderen. In het Hoge scenario zijn de arbeidsparticipatiecijfers hoog als gevolg van een hoge economische groei en een sterke stijging van de participatie van jongeren, vrouwen en ouderen. In het Baseline scenario vond een matige stijging plaats van de arbeidsparticipatiecijfers als gevolg van gemiddelde economische groei, lichte stijging van de participatie van jongeren, een sterke stijging van de participatie van vrouwen en een lichte daling van de participatie van ouderen.

In de arbeidsaanbodscenario's vervullen economische groei en culturele veranderingen de rol van de dimensies van de scenario's. Ook de relatie tussen deze twee dimensies is aangegeven. Er wordt namelijk uitgegaan van een volledige samenhang: in het Lage scenario lage economische groei en geen culturele veranderingen, en in het Hoge scenario hoge economische groei en veel culturele veranderingen. Indien de twee dimensies onafhankelijk van elkaar zouden opereren, zou dit hebben geresulteerd in vier scenario's. Voor beide dimensies wordt uitgegaan van drie ontwikkelingsrichtingen: laag, midden en hoog. In het Baseline scenario krijgen beide dimensies de middenwaarden toegekend. Het Baseline scenario is (ook gezien de pretenties van dit scenario) geen scenario in de strikte zin maar een prognose. Het Lage en Hoge scenario zijn wederom eerder minder waarschijnlijke prognosevarianten dan scenario's, ook al zijn, in tegenstelling tot de Bevolkingsscenario's, de verhaallijnen wel gebaseerd op dimensies. De uitwerking van de verhaallijnen van de arbeidsaanbodscenario's geschiedt, in sterkere mate dan het geval was bij de bevolkingsscenario's, aan de hand van ontwikkelingen in de determinanten. Al met al kan worden geconcludeerd dat de arbeidsaanbodscenario's meer dan de bevolkingsscenario's het karakter dragen van 'echte' scenario's. Dit geldt in het bijzonder voor de Lage en Hoge scenario's, gelet op de beschrijvingen in termen van dimensies en determinanten. Gezien het feit dat de drie scenario's duidelijk gekarakteriseerd kunnen worden in termen van waarschijnlijkheid, dragen de scenario's desondanks meer het karakter van prognose(varianten) dan van zuivere scenario's.

7. Evaluatie van de bevolkingsscenario's voor de Europese bevolkingsconferentie 1999

In het kader van de Europese bevolkingsconferentie 1999 in Den Haag hebben een aantal onderzoekers van het CBS en het NIDI twee bevolkingsscenario's opgesteld (De Beer en Van Wissen, 1999). De bevolkingsscenario's hebben betrekking op 33 Europese landen en bestrijken de periode 1998–2050. Bij het opstellen van de scenario's is uitgegaan van veronderstellingen over economische en culturele ontwikkelingen. In het 'Uniformity' scenario wordt verondersteld dat op de lange termijn economische en culturele trends zullen convergeren en dat als gevolg hiervan verschillen tussen landen zullen verdwijnen. De economische structuur zal in alle landen veranderen, als gevolg van toenemende automatisering en technologische ontwikkelingen. Levensstandaarden zullen stijgen en emancipatie en individualisering zullen snel voortschrijden. In het 'Diversity' scenario, daarentegen, zullen economische en culturele verschillen tussen landen blijven bestaan of zelfs toenemen. De mate van marktorientatie, economische structuren en levensstandaarden blijven sterk verschillen. Ook op cultureel terrein zullen verschillen in individualisering, materialisme, familiewaarden en dergelijke blijven bestaan. Per demografische groeicomponent (geboorte, sterfte en migratie) zijn de twee scenario's verder uitgewerkt. Als wordt afgedaald naar het niveau van de kernindicatoren valt op dat het Diversity scenario samenvalt met een laag gemiddeld kindertal, een geringe stijging van de levensverwachting en een laag migratiesaldo, terwijl in het Uniformity scenario de waarden voor deze drie kernindicatoren hoog zijn. Bij deze scenariostudie wordt gewerkt met vijf clusters van landen (Noord, West, Zuid, Centraal en Oost). In elk van deze clusters nemen de twee scenario's, in termen van de hoogte van de kernindicatoren, verschillende gedaanten aan.

De twee scenario's hebben betrekking op de onzekerheid over toekomstige demografische verschillen tussen de landen van Europa. Terwijl de relevantie van de bevolkings- en arbeidsaanbodscenario's van Eurostat vrij duidelijk is (beleid kan proberen in te spelen op problemen in verband met een krimpende of snel groeiende (beroeps)bevolking), lijkt de relevantie van deze twee scenario's moeilijker aan te geven. Toch lijken er goede toepassingsmogelijkheden te zijn. Een resultaat is onder meer dat Oost-Europa volgens beide scenario's in de toekomst een krimpende en sterk vergrijzende bevolking zal kennen. Dit kan betekenen dat dreigende arbeidstekorten in West Europa moeilijk vallen op te lossen door een massale instroom van arbeiders uit Oost Europa.

De twee bevolkingsscenario's dragen veel meer het karakter van zuivere scenario's dan de bevolkings- en arbeidsaanbodscenario's van Eurostat. Er worden twee fundamentele dimensies onderscheiden (economische en culturele trends), die elk twee ontwikkelingsrichtingen kennen (convergentie en divergentie). Doordat er geen onafhankelijkheid van de dimensies wordt verondersteld, leidt dit tot slechts twee scenario's. In strikte zin is er amper sprake van een uitwerking van de twee dimensies in de vorm van determinanten. Echter, de landenclusters vervullen eigenlijk deze rol, aangezien per cluster een verhaallijn wordt uitgewerkt. De naamgeving van de scenario's suggereert geen uitspraak in de richting van meer of minder waarschijnlijk, zodat de scenario's geen verkapte prognoses zijn. Door de waarden van alle drie kernindicatoren in het ene scenario hoog in te stellen en in het andere scenario laag, wordt echter toch de suggestie gewekt dat er sprake is van (weliswaar minder waarschijnlijke) prognosevarianten.

8. Evaluatie van de bevolkings- en arbeidsaanbodscenario's van het CPB/CBS 1997

In 1997 is door het Centraal Planbureau (CPB) en het CBS een scenariostudie uitgebracht (CBS/CPB, 1997), met als centraal thema de relatie tussen demografie en economie in een langetermijnperspectief. Voor de periode tot 2020 zijn drie scenario's uitgewerkt. In elk scenario is de omvang en de samenstelling van de bevolking en het arbeidsaanbod beschreven. De studie vormde een onderdeel van een langetermijnstudie die het CPB samen met een aantal andere instituten uitvoerde. Deze had tot doel om toekomstige knelpunten en oplossingsrichtingen in beeld te brengen op het terrein van de ruimtelijke ordening, verkeer en vervoer, energie en milieu. In de studie wordt gesteld dat elk scenario in beginsel een even grote kans heeft om de werkelijke ontwikkeling te benaderen. Aangezien de scenario's beogen plausibele toekomstbeelden te schetsen die niet al te extreem zijn, is bij het opstellen van de scenario's echter wel gekeken naar plausibele marges voor sleutelvariabelen. Als sleutelvariabelen worden beschouwd: internationale economisch-politieke ontwikkelingen, demografische trends, sociaal-culturele factoren, technologische ontwikkeling en economische trends. Gesteld wordt dat op deze terreinen een aantal trends kunnen worden waargenomen, die wat betreft hun richting weinig ruimte laten voor onzekerheid. De mate waarin en de snelheid waarmee deze trends zich zullen voordoen is echter wel onzeker. Bij het kwantificeren van deze sleutelvariabelen is gekeken naar de ontwikkeling in het verleden en de situatie in andere landen.

De drie scenario's hebben als naam gekregen: Divided Europe, Global Competition en European Coordination. In het Divided Europe scenario wordt uitgegaan van een stagnerende Europese integratie, een lage immigratie, sociaal-culturele belangentegenstellingen, een trage diffusie van technologie en een trage economische groei. Voor het Global Competition geldt een 'Europa à la carte', een matige immigratie, krachtige individualiseringstendensen, een sterke diffusie van technologie en een hoge economische groei. Het European Coordination scenario heeft als karakteristieken: 'Europa van verschillende snelheden', een hoge immigratie, een grote sociale cohesie, een minder sterke diffusie van technologie en een vrij hoge economische groei.

Op basis van bovenbeschreven invulling van de drie scenario is een vertaalslag gemaakt naar kernindicatoren van de bevolking en het arbeidsaanbod. Bij de bevolking gaat het om vruchtbaarheid, levensverwachting en het migratiesaldo, en bij het arbeidsaanbod om participatiegraden naar geslacht, leeftijd en etniciteit. Overigens behelst de studie ook nog een vertaalslag naar huishoudens en bevolking naar opleidingsniveau. Om de evaluatie van de scenario's niet te complex te maken, zal hierop niet nader worden ingegaan.

De bevolkings- en arbeidsaanbodscenario's voldoen in veel opzichten aan de kenmerken van scenario's die in het eerste deel van het artikel zijn beschreven. De doelstellingen van de scenario's zijn duidelijk en voldoen aan het relevantiecriteria. Aangegeven wordt dat bij het opstellen van de scenario's gewerkt is met een vijftal 'driving forces' (de sleutelvariabelen). Indien zou zijn verondersteld dat deze sleutelvariabelen min of meer onafhankelijk van elkaar zouden opereren in combinatie met per scenario meerdere ontwikkelingsrichtingen, dan zou een grote veelheid aan scenario's geformuleerd kunnen worden. In essentie zijn de scenario's echter zodanig opgezet dat in elk scenario de sleutelvariabelen dezelfde ontwikkelingsrichting toebedeeld hebben gekregen: in Divided Europe telkens laag (c.q. traag), in Global Competition telkens hoog (c.q. snel) en in European Coordination telkens minder (c.q. matig snel). Hoewel expliciet wordt gesteld dat elk scenario een even grote waarschijnlijkheid kent, is deze bewering als gevolg van bovenbeschreven manier van opstellen van de scenario's discutabel. De uitkomsten van het European Coordination scenario blijken dicht bij de uitkomsten van de middenvariant van de CBS-prognose van eind 1996 te liggen. De uitkomsten van het Global Competition scenario liggen tussen de uitkomsten van de midden en de hoge variant van de CBS-prognose en de uitkomsten van het Divided Europe scenario tussen de uitkomsten van de midden en de lage variant van de CBS-prognose. In feite is er dus sprake van een reproductie van de CBS-prognose met een wat minder extreme hoge en lage variant. Het grote verschil met de prognose is dat bij de scenario's meer is gewerkt een duidelijke economische en sociaal-culturele onderbouwing.

9. Nieuwe bevolkingsscenario's in het kader van de nieuwe langetermijnsenario's 2003

Momenteel zijn de volgende instellingen betrokken bij de ontwikkeling van nieuwe langetermijnsenario's: het Centraal Planbureau (CPB), het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), het Ruimtelijk Planbureau (RPB), het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Deze scenario's vormen een actualisering van de scenario's die in de vorige paragraaf zijn besproken. Voor de door de diverse planbureau's te ontwikkelen scenario's geldt dat de demografie een belangrijke rol speelt. De demografie staat als het ware aan de basis van elke set scenario's. Voor gebruikers wordt het overzichtelijk als alle scenario's op verschillende demografische uitgangspunten worden gebaseerd. Het CBS heeft daarom met de planbureaus afgesproken één set demografische scenario's te maken die ten grondslag zal liggen aan de verschillende scenario's van de planbureaus.

In een eerste stap van het proces om te komen tot langetermijnscenario's heeft het CPB vier scenario's voor Europa opgesteld (CPB, 2003). In dit kader zijn toekomstige wereldbeelden opgesteld aan de hand van twee dimensies. De ene dimensie geeft een beeld van ontwikkelingen in de Europese samenlevingen. Deze dimensie loopt van een nadruk op 'private responsibilities' aan de ene kant tot een nadruk op 'public responsibilities' aan de andere kant. De andere dimensie geeft een beeld van ontwikkelingen rond internationale samenwerking. Deze dimensie loopt van een nadruk op internationale samenwerking ('global cooperation') aan de ene kant tot een nadruk op nationale belangen ('national sovereignty') aan de andere kant. De combinatie van de

twee dimensies resulteert in vier kwadranten die elk een 'toekomstige wereld' vertegenwoordigen. De volgende namen zijn aan de scenario's gegeven: Global Economy, Strong Europe, Transatlantic Market and Regional Communities. Op basis van de uitgangspunten van de Europastudie is een vertaling gemaakt naar de demografie voor Nederland (De Jong en Hilderink, 2003). De tijdshorizon van de bevolkingsscenario's betreft de periode 2002–2050. Per demografische groeicomponent van de bevolking (geboorte, sterfte en migratie) is een overzicht opgesteld van de belangrijkste determinanten van de betreffende groeicomponent. Vervolgens is per groeicomponent en per determinant van deze groeicomponent nagegaan wat het effect van elk van de vier scenario's op de kernindicator van de groeicomponent is. Een voorbeeld kan deze werkwijze verduidelijken. Voor sterfte zijn drie determinanten opgesteld, namelijk sociaal-economische status en leefstijl, technologie en preventiebeleid en toegang tot de gezondheidszorg. De kernindicator van sterfte is de levensverwachting bij geboorte. Voor elk van de drie determinanten is gekeken wat het effect is van een bepaald scenario. Zo wordt verondersteld dat de determinant technologie in het scenario Global Economy bij de mannen een winst in de levensverwachting tussen 2002 en 2050 oplevert van 2 jaar tegen 0,5 jaar in het scenario Regional Communities. Door per scenario de bijdrage van elke determinant te sommeren kan het totale effect voor de betreffende groeicomponent worden berekend.

Verschillende organisaties zijn betrokken bij het opstellen van de scenario's. Er wordt expliciet gewerkt met twee dimensies die elk twee ontwikkelingsrichtingen kennen. Door te veronderstellen dat deze dimensies onderling onafhankelijk zijn, konden vier scenario's worden opgesteld die elk een duidelijk andere toekomst vertegenwoordigen. Voorts is getracht de dimensies uit te werken in determinanten. Voor het onderwerp bevolkingsgroei is dit gedaan door per groeicomponent te kijken naar mogelijke determinanten. Vervolgens is per determinant nagegaan wat het effect is van elk scenario, waarbij een kwantitatieve vertaling is gemaakt naar kernindicatoren. Per scenario is gebruik gemaakt van inhoudelijke argumenten, terwijl het karakter van de scenario's naar voren komt in hun naamgeving. De werkwijze bij het opstellen van de nieuwe scenario's voldoet daarmee aan de voorwaarden die zijn gesteld aan het maken van goede scenario's.

Literatuur

Beer, J. de en A. de Jong, 1996, National population scenario's for the countries of the European Economic Area. Maandstatistiek van de bevolking, juli 1996, blz. 7–19. CBS, Voorburg/Heerlen.

Beer, J. de en L. van Wissen (red.), 1999, Europe: One Continent, Different Worlds. Population Scenarios for the 21st Century. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/ Boston/ London.

Breunese, E., 2002, Scenario planning. Publiek Management, augustus 2002, blz. 17–19.

Centraal Bureau voor de Statistiek / Centraal Planbureau, 1997, Bevolking en arbeidsaanbod: drie scenario's tot 2020. Sdu Uitgevers, Den Haag.

Centraal Plan Bureau, 2003, Four Futures of Europe. CPB, Den Haag.

Eurostat, 1997, Beyond the predictable: demographic changes in the EU up to 2050. Statistics in Focus, Population and social conditions nr. 7. Eurostat, Luxemburg.

Eurostat, 1997, Regional labour force in the EU: recent patterns and future perspectives. Statistics in Focus, General Statistics, theme 1 – 2/2001. Eurostat, Luxemburg.

Gaag, N. van der, E. van Imhoff en L. van Wissen, 1997, Long-term internal migration scenario's for the countries of the European Union, Eurostat Working Papers, Population and social conditions, E4/1997-5. Eurostat, Luxemburg.

Gaag, N. van der, L. van Wissen, E. van Imhoff en C. Huisman, 1999, National and Regional Population Trends in the European Union. Eurostat Working Papers, Population and social conditions, 3/1999/n.8. Eurostat, Luxemburg.

Hoorn, W. van en J. de Beer, 1998, Long-term mortality scenarios for the countries of the European Economic Area, Eurostat Working Papers, Population and social conditions, 3/1998/n.8. Eurostat, Luxemburg.

Jong, A. de en H. Visser, 1997, Long-term international migration scenarios for the European Economic Area, Eurostat Working Papers, Population and social conditions, E4/1997-6. Eurostat, Luxemburg.

Jong, A. de, 1998, Long-term scenarios for the countries of the European Economic Area. Eurostat Working Papers, Population and social conditions, 3/1998/E/n.17. Eurostat, Luxemburg.

Jong, A. de, 1999. Labour force scenarios for the European Union. Netherlands Official Statistics, Winter 1999, blz. 10-18. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de en R. Broekman, 2000, National and Regional Trends in the Labour Force in het European Union 1985-2050. Eurostat Working Papers, Population and social conditions, 3/2000/E/n.13. Eurostat, Luxemburg.

Jong, A.H. de en H.B.M. Hilderink, 2003, Lange-termijn bevolkingsscenario's voor Nederland. CBS/RIVM-MNP, Rapport-nummer 408129027. Voorburg/Bilthoven.

Schoemaker, P.J.H., 1995, Scenarioplaning. Instrument voor strategisch denken. HRM-select (3), blz. 33-59.

Schwartz, P., 1992, Structuur van een goed scenario, Planning Review, mei/juni 1992, blz. 1-9.

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers

Bevolking, stand en dynamiek

	Levend- geborenen	Overledenen	Buitenlandse migratie		Totale bevolkings- groei ²⁾	Aantal inwoners aan einde van de periode	Verhuisde personen		Huwelijks- sluitingen	Echtschei- dingen
			Immigratie	Emigratie ¹⁾			Tussen gemeenten	Binnen gemeenten		
Jaar										
1999	200 445	140 487	119 151	78 779	103 725	15 863 950	637 394	1 058 308	89 428	33 571
2000	206 619	140 527	132 850	78 977	123 125	15 987 075	614 097	972 256	88 074	34 650
2001	202 603	140 377	133 404	82 566	118 210	16 105 285	610 163	942 457	82 091	37 104
2002	202 083	142 355	121 250	96 918	87 287	16 192 572	628 947	966 979	85 808	33 179
2003	200 689	141 082	106 472	103 718	62 361	16 254 933	626 667	969 100	82 621	32 173
Kwartaal										
2001										
1e kwartaal	49 512	36 789	32 569	20 910	24 382	16 011 457	146 992	238 701	11 339	9 613
2e kwartaal	50 266	35 036	30 489	18 671	27 048	16 038 505	136 880	229 500	27 529	9 266
3e kwartaal	52 815	33 004	39 908	22 882	36 837	16 075 342	173 484	227 561	28 598	9 201
4e kwartaal	50 010	35 548	30 438	20 103	29 943	16 105 285	152 807	246 695	14 625	9 024
2002										
1e kwartaal	49 259	38 485	29 824	21 758	18 840	16 124 945	151 520	242 271	12 580	8 996
2e kwartaal	48 911	34 675	26 995	22 847	18 384	16 144 252	143 209	237 677	28 680	8 153
3e kwartaal	53 556	33 081	37 869	28 616	29 728	16 172 237	181 100	245 793	29 117	8 305
4e kwartaal	50 357	36 114	26 562	23 697	20 335	16 192 572	153 118	241 238	15 431	7 725
2003										
1e kwartaal	50 403	38 309	26 261	23 650	14 705	16 207 277	156 427	246 951	13 230	8 624
2e kwartaal	49 837	34 490	22 635	23 564	14 418	16 221 695	138 431	225 748	26 719	7 958
3e kwartaal	53 201	33 792	30 784	30 743	19 450	16 241 145	175 996	244 360	28 326	7 887
4e kwartaal	47 248	34 491	26 792	25 761	13 788	16 254 933	155 813	252 041	14 346	7 704
Maand										
2002										
januari	17 019	13 469	11 366	7 301	7 615	16 112 900	55 181	84 260	3 169	3 294
februari	15 448	11 735	8 950	6 610	6 053	16 118 953	47 049	76 359	5 098	2 882
maart	16 792	13 281	9 508	7 847	5 172	16 124 125	49 290	81 652	4 313	2 820
april	15 995	11 968	9 266	7 172	6 121	16 130 246	46 464	76 523	6 014	2 583
mei	16 800	11 623	8 897	7 513	6 561	16 136 807	49 782	84 380	11 414	2 803
juni	16 116	11 084	8 832	8 162	5 702	16 142 509	46 963	76 774	11 252	2 767
juli	18 011	11 509	11 365	9 981	7 886	16 150 395	60 710	88 448	7 897	2 945
augustus	17 959	11 134	13 462	9 500	10 787	16 161 182	63 110	80 006	10 742	2 716
september	17 586	10 438	13 042	9 135	11 055	16 172 237	57 280	77 339	10 478	2 644
oktober	17 831	11 530	11 594	9 107	8 788	16 181 025	54 735	83 610	6 643	2 956
november	16 011	11 491	8 188	7 270	5 438	16 186 463	50 467	79 928	4 371	2 598
december	16 515	13 093	6 780	7 320	6 109	16 192 572	47 916	77 700	4 417	2 171
2003										
januari	17 241	13 328	8 417	8 150	4 180	16 196 752	56 126	87 017	3 890	2 846
februari	15 763	11 349	8 521	6 680	6 255	16 203 007	45 898	72 423	4 002	2 705
maart	17 399	13 632	9 323	8 820	4 270	16 207 277	54 403	87 511	5 338	3 073
april	15 629	11 536	7 274	7 112	4 255	16 211 532	40 991	65 894	5 541	2 407
mei	17 420	11 556	7 348	7 781	5 431	16 216 963	45 705	77 229	10 082	2 708
juni	16 788	11 398	8 013	8 671	4 732	16 221 695	51 735	82 625	11 096	2 843
juli	17 452	10 694	9 039	9 401	6 396	16 228 091	53 280	84 164	7 716	2 717
augustus	18 577	12 123	11 177	11 446	6 185	16 234 276	65 258	83 065	10 141	2 667
september	17 172	10 975	10 568	9 896	6 869	16 241 145	57 458	77 131	10 469	2 503
oktober	16 769	11 263	10 651	8 585	7 572	16 248 717	55 487	86 292	6 323	2 595
november	15 763	11 733	9 446	9 344	4 132	16 252 849	50 097	79 849	4 107	2 895
december	14 716	11 495	6 695	7 832	2 084	16 254 933	50 229	85 900	3 916	2 214

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief het verschil tussen het officieel vastgestelde en het berekende inwonertal (overige correcties).

N.B. De cijfers over 2003 zijn voorlopig.

Technische toelichting en verklaring van termen

Toelichting

De cijfers in de tabellen hebben betrekking op personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA; vóór 1 oktober 1994: het persoonsregister) van de Nederlandse gemeenten als ingezetene zijn opgenomen (de 'de jure' bevolking). In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woonachtig is, opgenomen in de basisadministratie van de gemeente waar hoofdzakelijk nachtrust wordt genoten (de gemeente van inschrijving of woon-gemeente). Een beperkt aantal personen zonder vaste gemeente van inschrijving maar wel behorende tot de 'de jure' bevolking van Nederland staan ingeschreven in de basisadministratie van de gemeente 's-Gravenhage.

De gegevens over de (bevolking in) *huishoudens* zijn afkomstig uit de Huishoudensstatistiek en hebben betrekking op particuliere en institutionele huishoudens. De cijfers zijn gebaseerd op integrale gegevens afkomstig uit de GBA aangevuld met informatie afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking (EBB), welke gegevens bevat over personen en huishoudens op adressen.

De opgenomen *prognoses* zijn afkomstig uit de meest recente lange-termijnprognoses: Bevolkingsprognose 2002–2050 en Allochtonenprognose 2002–2050.

De *leeftijd* die in de tabellen is vermeld (tenzij anders vermeld), is het verschil tussen het kalenderjaar van de desbetreffende demografische gebeurtenis en het kalenderjaar van geboorte.

Verklaring van termen

administratieve correcties Deze correcties worden gevormd door opnemingen in respectievelijk afvoeringen uit de Gemeentelijke Basisadministratie anders dan door geboorte, sterfte, vestiging, vertrek of gemeentegrenswijziging. Het grootste deel van de administratieve correcties betreffen personen waarvan de gemeentelijke overheid na onderzoek heeft vastgesteld dat ze niet meer in de gemeente op een adres woonachtig zijn en veelal naar het buitenland zijn vertrokken. Opnemingen betreffen veelal personen die toch weer opduiken (in dezelfde of een andere gemeente) en in de gemeentelijke bevolkingsadministratie worden opgenomen. Het saldo van de administratieve correcties betreft dus personen die worden uitgeschreven bij een Nederlandse gemeente zonder dat daar een inschrijving in een andere Nederlandse gemeente tegenover staat. Om deze reden wordt het saldo opgeteld bij de buitenlandse emigratie (en het migratiesaldo).

adoptie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen van wie de adoptie door een Nederlandse, de Nederlands-Antilliaanse of Arubaanse rechter wordt uitgesproken verkrijgen het Nederlanderschap wanneer minstens één van de adoptief-ouders Nederlander is.

allochtonen Alle personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Allochtonen die zelf in het buitenland zijn geboren vormen de *eerste generatie* en allochtonen die in Nederland zijn geboren de *tweede generatie*. Allochtonen van de eerste generatie worden onderverdeeld in de herkomstgroeperingen *westers* en *niet-westers* op grond van hun geboorteland. Ze worden tot de niet-westerse allochtonen gerekend als ze zijn geboren in Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Japan en Indonesië. Op grond van hun sociaal-economische positie worden allochtonen uit Japan en Indonesië tot de westerse allochtonen gerekend. Wat Indonesië betreft gaat het vooral om mensen die in voormalig Nederlands Indië zijn geboren. De tweede generatie wordt onderverdeeld in de herkomstgroeperingen *westers* en *niet-westers* op grond van het geboorteland van hun moeder. Als dat Nederland is, dan is het geboorteland van de vader bepalend. Voor de tweede generatie is het onderscheid tussen *westers* en *niet-westers* gebaseerd op dezelfde landenindeling als voor de eerste generatie.

asielzoekers Betreffen personen die om uiteenlopende redenen hun land hebben verlaten om in een ander land, in dit geval in Nederland, bescherming of asiel te zoeken. De cijfers zijn afkomstig van het Ministerie van Justitie. De asielzoekers in een bepaald jaar worden niet allen ook als immigrant in dat jaar geteld. Voor dat laatste is inschrijving in een gemeentelijke basisadministratie vereist. Asielzoekers worden niet direct na aankomst als immigrant ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie. Voor degenen die in de centrale opvang zitten, gebeurt dit pas als zij 'statushouder' zijn geworden, of langer dan een halfjaar in een opvangcentrum verblijven. Degenen die buiten de centrale opvang onderdak hebben, worden ingeschreven mits zij rechtmatig in Nederland verblijven. Nadat het CBS bericht van inschrijving in de GBA heeft ontvangen, wordt de (voormalige) asielzoeker als immigrant geteld.

A-status Een A-status werd verleend aan asielzoekers die gegronde redenen hadden om te vrezen voor vervolging in de zin van het Verdrag van Genève en de Vreemdelingenwet. Zij werden toegelaten als politiek vluchteling en kregen de vluchtelingenstatus. Dit is een definitieve verblijfsvergunning. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

autochtonen Personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren.

buitenlandse migratie De statistiek van de buitenlandse migratie heeft betrekking op alle personen die aangifte doen van het feit dat zij zich voor een bepaalde tijd in Nederland vestigen of voor een bepaalde tijd Nederland verlaten. Voor de immigratie wordt aan het inschrijvingscriterium voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor de emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

controle adres na aanzegging Vertrek op eigen gelegenheid, waarbij – na controle door de politie van het laatstbekende huisadres – zal worden geregistreerd of iemand daadwerkelijk is vertrokken.

doodgeborenen De gegevens over doodgeborenen hebben sinds 1991 betrekking op de kinderen die na een zwangerschapsduur van ten minste 24 weken ter wereld zijn gekomen en die na de geboorte geen enkel teken van levensverrichting hebben vertoond (ademhaling, hartactie, spieractie). Daarnaast worden overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie de doodgeborenen met een zwangerschapsduur van 28 weken of meer apart onderscheiden.

doodsoorzaken Betreffen steeds primaire doodsoorzaken. Slechts één ziekte of gebeurtenis kan worden aangemerkt als primaire doodsoorzaak, namelijk de ziekte of de gebeurtenis waarmee de keten van gebeurtenissen die tot de dood leidde, een aanvang nam.

echtelijk Een geboorte wordt als wettig of echtelijk aangeduid als de moeder op het moment van de geboorte wettig gehuwd is dan wel als zij wettig gehuwd is geweest én het kind is geboren binnen een periode van 307 dagen na de huwelijksontbinding. Alle andere geboorten worden niet-echtelijk genoemd. Het gaat bij niet-echtelijke geboorten dus om geboorten bij vrouwen die ongehuwd, verweduwd of gescheiden zijn.

echtscheidingen Over de periode tot en met september 1994 hebben de aantallen uitsluitend betrekking op de door een Nederlandse rechter uitgesproken vonnissen die zijn ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Het maakte daarbij niet uit of de van echt scheidenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 zijn alleen de echtscheidingen geteld waarvan ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.

eerste generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

emigratie Zie onder buitenlandse migratie.

erkenning (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen die voor het bereiken van de meerderjarigheid door een Nederlandse vader worden erkend of door diens huwelijk worden gewettigd.

geboorten Betreft bevallingen, ongeacht de levensvatbaarheid van de kinderen.

Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens De GBA (Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens) is een geautomatiseerd persoonsregistratiesysteem van de gemeenten, in werking sinds 1 oktober 1994.

gestandaardiseerde sterfte Bij het (indirect) gestandaardiseerd sterftecijfer zijn de effecten van de verschillen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht tussen de diverse jaren uitgeschakeld. De gemiddelde bevolking naar leeftijd en geslacht van Nederland over 1990 heeft als standaardbevolking gediend.

herkomstgroepering Zie onder allochtonen.

huishoudens Onderscheiden worden particuliere en institutionele huishoudens. Een *particulier huishouden* bestaat uit één of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien. *Institutionele huishoudens* bestaan uit twee of meer personen voor wie in huisvesting en in dagelijkse levensbehoeften door derden bedrijfsmatig wordt voorzien. Het betreft de bewoners van instellingen zoals verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, revalidatiecentra en gevangenen die daar in principe langer dan een jaar (zullen) verblijven. Personen worden in zes verschillende *huishoudensposities* onderverdeeld. Allereerst worden de personen onderscheiden die niet deel uitmaken van een particulier huishouden, de zogenaamde institutionele bevolking. Het gaat hierbij om personen die (in principe ten minste een jaar) zullen verblijven in verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, opvoedingsinternaten, revalidatiecentra en gevangenen. Vervolgens worden de personen onderscheiden die een eenpersoonshuishouden vormen. Deze personen worden als alleenstaand aangeduid. Alle overige personen behoren tot meerpersoonshuishoudens. Binnen deze huishoudens worden allereerst thuiswonende kinderen onderscheiden: alle in het huishouden van hun ouder(s) aanwezige ongehuwde eigen, pleeg-, adoptie- of stiefkinderen die zelf geen kinderen hebben. De personen die – al dan niet gehuwd – een gemeenschappelijke huishouding voeren met een vaste partner, worden als samenwonend aangeduid. Eenouders wonen niet samen met een vaste partner. De hiermee nog niet ingedeelde personen vallen in de categorie overig: 'samenwonende' personen zonder vaste partner en de bij een huishouden inwonende personen.

huwelijkssluiting Over de periode tot en met september 1994 hebben de huwelijkssluitingen betrekking op alle in Nederland gesloten huwelijken, ongeacht of de huwendes al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 worden alle huwelijken geteld waarvan ten minste één van de huwelijkspartners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen, ongeacht het land waar het huwelijk is gesloten.

Sinds 1 april 2001 is het in Nederland ook voor paren van gelijk geslacht mogelijk in het huwelijk te treden.

huwende personen Alle personen die op het moment van huwelijkssluiting in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

immigratie Zie buitenlandse migratie.

ingewilligde asielerzoeken Een ingewilligd asielerzoek kan betrekking hebben op een asielaanvraag uit hetzelfde of een vorig jaar. Personen van wie het asielerzoek wordt ingewilligd, krijgen een verblijfsrechtelijke status. Het gaat om personen aan wie een A-status wordt verleend, een VTV (Vergunning tot Verblijf) of een VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf).

institutionele huishoudens Zie onder huishoudens.

legitimiteit Binnen (echtelijk) of buiten (niet-echtelijk) het huwelijk geboren.

levendgeborenen Betreffen alle, in Nederland geregistreerde, geboren die enig teken van leven hebben vertoond, ongeacht de zwangerschapsduur.

levensverwachting Zie onder overlevingstafels.

naturalisatie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Verlening van het Nederlanderschap vindt plaats door middel van zelfstandige- of medenaturalisatie. Het Nederlanderschap kan, onder bepaalde voorwaarden, worden verleend aan niet-Nederlanders die daarom verzoeken en meerderjarig zijn (zelfstandige naturalisatie). Medenaturalisatie betreft minderjarige kinderen die delen in de naturalisatie van de ouder(s).

niet-echtelijk Zie onder echtelijk.

niet-westers Zie onder allochtonen.

optie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Onder bepaalde voorwaarden kan voor de Nederlandse nationaliteit geopend worden.

overledenen Betreft het aantal overledenen onder de geregistreerde bevolking van Nederland.

overlevingstafels Deze geven aan, hoeveel van 100 000 pasgeboren jongens, resp. meisjes de leeftijd van ½, 1½, 2½ jaar, enz. zullen bereiken op basis van de sterfteverhoudingen, die bij de bevolking gedurende een bepaalde periode zijn waargenomen. Tevens kan worden afgelezen hoe oud deze kinderen gemiddeld zullen worden. Bij iedere leeftijd staat in de overlevingstafel de levensverwachting vermeld. Dit geeft het aantal jaren aan dat de desbetreffende groep gemiddeld nog zal leven.

partnerschapsregistratie De registratie (ingevoerd per 1 januari 1998) is mogelijk voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. In de meeste opzichten is het geregistreerd partnerschap vergelijkbaar met het huwelijk. Een duidelijk onderscheid tussen het geregistreerd partnerschap en het huwelijk betreft evenwel de relatie tussen de partners en de eventuele kinderen. Als een vrouw die geregistreerd partner is, een kind krijgt, is zij weliswaar automatisch de moeder van haar kind, maar haar mannelijke geregistreerd partner is alleen dan de juridische vader als hij, met toestemming van de moeder, het kind erkent.

perinatale sterfte Dit cijfer omvat de doodgeborenen na een zwangerschap van ten minste 28 weken (overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie) en de overledenen binnen 1 week na de geboorte.

positie in het huishouden Zie onder huishoudens.

referentiepersoon De referentiepersoon is een statistische entiteit bedoeld om kenmerken van huishoudens aan te ontleen. Als sprake is van een paar dan wordt de man als referentiepersoon aangeduid. In geval van een paar van gelijk geslacht wordt de oudste van het paar als referentiepersoon aangeduid.

totaal echtscheidingspercentage Geeft het percentage huwelijken aan dat tot echtscheiding zal komen als in de toekomst dezelfde kansen op sterfte en echtscheiding blijven gelden als in het waargenomen kalenderjaar.

totaal vruchtbaarheidscijfer Dit cijfer kan worden opgevat als het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt of nog zal krijgen als de in het verslagjaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden.

tweede generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

uitzettingen Er vindt een fysieke verwijdering uit Nederland plaats ('verwijdering met de sterke arm').

van echt scheidende personen De betrokken personen die ten tijde van de inschrijving van het bedoelde vonnis in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene zijn ingeschreven.

vergunning voor asiel bepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) bepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. De vergunning wordt voor maximaal drie jaar afgegeven. Deze personen mogen werken op voorwaarde dat hun werkgever beschikt over een daartoe vereiste tewerkstellingsvergunning.

vergunning voor asiel onbepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) onbepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. Deze personen zijn vrij op de arbeidsmarkt (tewerkstellingsvergunning is niet vereist).

vergunning tot verblijf Asielzoekers aan wie een VTV (Vergunning tot Verblijf) werd verleend, werden niet erkend als politiek vluchteling maar werden toegelaten op grond van humanitaire overwegingen. Deze tijdelijke verblijfsvergunning gold voor een

periode van maximaal vijf jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

verhuisde personen Hieronder worden verstaan alle verhuisde personen binnen Nederland die leiden tot verandering van gemeente van inschrijving (ook wel binnenlandse migratie genoemd) en verhuisde personen binnen een zelfde gemeente. De veranderingen van gemeente van inschrijving die in verband met grenswijzigingen tussen resp. samenvoeging van gemeenten in de basisadministratie worden geregistreerd, worden niet als verhuizing beschouwd.

vertrek onder toezicht Vertrek van afgewezen asielzoeker op eigen gelegenheid, waarbij – ter controle op het vertrek van de desbetreffende persoon – de reispapieren worden gezonden aan de doorlaatpost waarlangs de persoon Nederland zal verlaten.

verweduwende personen Personen die ten tijde van het overlijden van hun partner in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

verwijderde asielzoekers Verwijderingen vinden plaats als blijkt dat een asielzoeker niet (of niet langer) in Nederland mag verblijven, aangezien het verzoek om toelating definitief is afgewezen.

voorwaardelijke vergunning tot verblijf De VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf) werd toegekend aan asielzoekers die vooralsnog niet naar hun land konden terugkeren omdat de situatie daar te gevaarlijk werd geacht. Deze verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal drie jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

westers Zie onder allochtonen.

wonend in instelling Zie onder huishoudens.

zuigelingensterfte Dit is de sterfte van kinderen jonger dan 1 jaar (dus voor dat zij hun eerste verjaardag hebben bereikt).

Demografie op het web

StatLine

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via internet kunt u toegang verkrijgen tot StatLine, de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u bekijken, printen of opslaan. Naast de mogelijkheid om te zoeken met trefwoorden, kan met behulp van een Webselector een keuze worden gemaakt uit alle publicaties die zijn opgenomen in StatLine.

Hoe vindt u bevolkingscijfers in StatLine?

In StatLine zijn veel cijfers over bevolking te vinden. De snelste manier om deze cijfers te vinden, is als volgt. Ga naar de openingspagina van de CBS homepage (www.cbs.nl) en druk op de knop 'StatLine' aan de rechterzijde. U krijgt dan een scherm waarin u een zoekopdracht kunt geven (*figuur 1*). Als u op 'Selecteren' klikt, krijgt u een scherm met de themastructuur binnen StatLine te zien, de 'StatLine Webselector' (*figuur 2*).

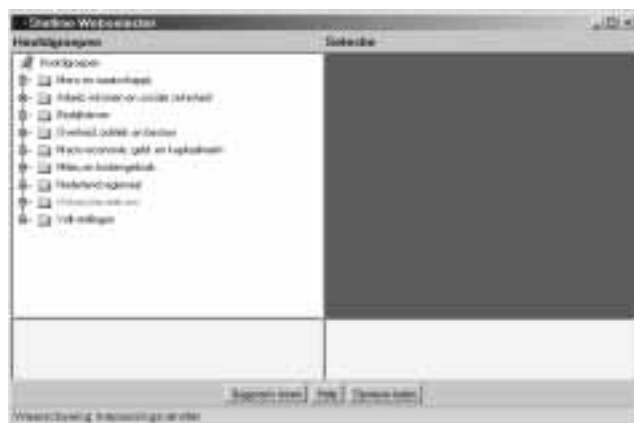
Binnen de Webselector kunt u via de themastructuur snel gegevens over bevolking opvragen. Door op het plusje voor 'Mens en maatschappij' te klikken, komt u bij 'Bevolking' terecht. Als u vervolgens op het plusje voor 'Bevolking' klikt, krijgt u een lijst met publicaties en submappen (*figuur 3*). In de submappen vindt u informatie over bijvoorbeeld huishoudens, geboorte en immigratie en emigratie.

Ter illustratie is in *figuur 3* de publicatie 'Bevolkings; kerncijfers' geselecteerd. In het rechterdeel van de Webselector ziet u vervolgens een overzicht van de onderwerpen in deze publicatie. Hier kunt u door binnen de tabbladen 'Onderwerpen' en 'Perioden' te selecteren uw eigen tabel samenstellen. Als u uw tabel heeft samengesteld, drukt u op 'Gegevens tonen' onderaan het scherm. U krijgt nu de tabel op het scherm te zien. Uiteraard kunt u deze tabel afdrukken of opslaan op schijf. Als u op het pictogram met de diskette ('tabel bewaren') links van de tabel klikt, krijgt u de keuze om de tabel op te slaan in excel-formaat of enig ander formaat. Via het pictogram met de drie mapjes ('tabel selecteren') links van de tabel kunt u terugkeren naar de webselector.

1. Zoeken in StatLine

2. StatLine Webselector

3. Bevolking in StatLine

Inhoudsopgave vanaf 1^e kwartaal 2003

	<i>Kwartaal</i>	<i>Jaar</i>	<i>Pag.</i>
Bevolkingsstructuur en -ontwikkeling			
– Groei Nederlandse bevolking neemt af	I	2003	4
– Demografie van de jeugd, 2002	I	2003	11–20
– Relatief sterke toename honderdplussers	I	2003	67–70
– Tempo bevolkingsgroei blijft afnemen	II	2003	4
– Demografie van Nederland, 2003	IV	2003	12–30
– Administratieve correcties in de bevolkingsstatistieken	IV	2003	46–51
Bevolking naar regio			
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Amsterdam	I	2004	8
– Ontwikkeling van het aantal gemeenten sinds 1900	I	2004	56–57
Bevolking naar nationaliteit en geboorteland			
– Allochtonenprognose 2002–2050: bijna twee miljoen niet-westerse allochtonen in 2010	I	2003	34–41
– Demografie van de Indische Nederlanders, 1930–2001	I	2003	58–66
– Niet-westerse derde generatie in 2003	III	2003	45–49
– Schatting aantal niet-westerse allochtonen in de afgelopen dertig jaar	III	2003	50–53
– Demografie van vijf niet-westerse herkomstgroepen vanaf 1972	III	2003	54–61
– Herkomst van niet-westerse allochtonen	IV	2003	7
– In Nederland relatief veel personen die in het buitenland zijn geboren	IV	2003	9
– 900 duizend personen met meer dan één nationaliteit	I	2004	7
– Afghanen in Nederland	I	2004	49–52
Vruchtbaarheid en geboorteregeling			
– Geboorten steeds vaker in nazomer	II	2003	10
– Vruchtbaarheid in Urk het hoogst, in Vaals het laagst	III	2003	7
– Effect van seksevoorkeur op gezinsvorming	IV	2003	44–45
– Tienermoeders: recente trends en mogelijke verklaringen	I	2004	13–22
– Geboorteregeling in 2003	I	2004	23–27
Sterfte en doodsoorzaken			
– In Nederland relatief weinig verkeersdoden	II	2003	9
– Sterfte aan dementie	II	2003	24–28
– Medische beslissingen rond het levenseinde in 2001	II	2003	29–32
– In Nederland relatief weinig zelfmoorden	III	2003	9
– Zelfdoding in de afgelopen eeuw	III	2003	10
– Sterftekansen en doodsoorzaken van niet-westerse allochtonen	III	2003	12–27
– Doodsoorzaken op hoge leeftijd	III	2003	28–29
– Drugserelateerde sterfte	III	2003	30–32
– Moord en doodslag 1997–2001	III	2003	33–35
– Geschiedenis van de Nederlandse doodsoorzakenstatistiek	III	2003	36–37
– Sterfte aan kanker in 1952 en 2002	IV	2003	10
– Verschillen in zuigelingensterfte	I	2004	10
– Trends in doodsoorzaken, 1970–2002	I	2004	34–39
– Recente ontwikkelingen rond zelfdoding in Nederland	I	2004	40–48
Migratie en verhuizingen			
– Asielverzoeken: veel minder in Nederland, stabiel in EU	I	2003	9
– Een derde van de immigranten binnen zes jaar weer vertrokken	I	2003	45–48
– Ontwikkelingen in de volgmigratie van asielmigranten	II	2003	13–19
– Arbeidsmigranten en hun gezinnen	II	2003	20–23
– Minder immigranten dan emigranten	III	2003	4
– Herkomst van niet-westerse allochtonen	IV	2003	7
– Regionale vestigingspatronen van immigranten, 1988–2002	IV	2003	38–43
– Oudkomers en tweede generatie allochtonen	I	2004	53–55

	<i>Kwartaal</i>	<i>Jaar</i>	<i>Pag.</i>
--	-----------------	-------------	-------------

Huwelijkssluiting, relatievorming en -ontbinding

– Echtscheidingskansen van allochtonen: berekeningsmethode	I	2003	49–53
– Echtscheidingskansen van allochtonen: specifieke groepen	I	2003	54–57
– Flitsscheidingen in 2002	II	2003	11–12
– Allochtone huwelijken	II	2003	33–36
– Echtscheidingskansen van allochtonen: huwelijkscohorten 1991–2000	IV	2003	35–37
– Uitstel van samenwonen	I	2004	28–29
– Echtscheidingenkansen van allochtonen met of zonder kinderen	I	2004	30–33

Huishoudens en gezinnen

– Huishoudensontwikkelingen bij allochtonen	II	2003	37–44
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar type en grootte	II	2003	54–58
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2003	59–65
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2003	66–74
– Demografische levensloop van jongeren na het uit huis gaan	III	2003	38–44
– Demografie van gezinnen	IV	2003	31–34

Prognoses en scenario's

– Bevolkingsprognose 2002–2050: anderhalf miljoen inwoners erbij	I	2003	21–26
– Bevolkingsprognose 2002–2050: veronderstellingen	I	2003	27–33
– Allochtonenprognose 2002–2050: bijna twee miljoen niet-westerse allochtonen in 2010	I	2003	34–41
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar type en grootte	II	2003	54–58
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2003	59–65
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2003	66–74
– Bevolkingsprognose 2003–2009: tragere bevolkingsgroei	I	2004	58–65
– Bevolkingsscenario's voor Nederland	I	2004	66–76
– Lange-termijn allochtonenscenario's voor Nederland	I	2004	77–82
– Enkele demografische en economische scenario's doorgelicht	I	2004	83–88

Internationaal

– Asielverzoeken: veel minder in Nederland, stabiel in EU	I	2003	9
– In Nederland relatief weinig verkeersdoden	II	2003	9
– In Nederland relatief weinig zelfmoorden	III	2003	9
– In Nederland relatief veel personen die in het buitenland zijn geboren	IV	2003	9
– Verschillen in zuigelingensterfte, 1960–2001	I	2004	10

Overig

– Veel uitkeringen onder niet-westerse allochtonen	I	2003	42–44
– Doorstroom niet-westerse allochtone scholieren naar vervolgonderwijs	II	2003	45–49
– Niet-westerse allochtonen in het voltijd hoger onderwijs	II	2003	50–53
– Steeds vaker twee werkende ouders in gezinnen met jonge kinderen	III	2003	6
– Afbakenen van moeilijk waarneembare bevolkingsgroepen	III	2003	62–68
– Provincie Utrecht telt relatief meeste hoogopgeleiden	IV	2003	6
– Het effect van non-respons onder allochtonen	IV	2003	52–57

Andere CBS-publicaties

Statistisch Jaarboek

Dit boek bevat cijfers over alle aspecten van de Nederlandse samenleving: bevolking, inkomen, economie, prijzen, financiële markten, milieu en vele andere onderwerpen. Het verschijnt jaarlijks in januari.

*Jaarlijks, 529 blz., € 25,75, incl. cd-rom.
ISSN 0924-2686. Kengetal A-26.*

Statistisch bulletin

Het Statistisch bulletin verschijnt wekelijks met de meest recente uitkomsten van alle statistische onderzoeken van het CBS.
www.cbs.nl

ISSN 0166-9680.

De Nederlandse Economie

Met deze publicatie beoogt het CBS op prettig leesbare wijze een breed en samenhangend overzicht te geven van de economie in Nederland. Behalve financieel-economische ontwikkelingen komen ook de arbeidsmarkt, bevolking, welzijn, milieu en regionale onderwerpen aan de orde.

Door Nederland te spiegelen aan het buitenland, wordt bovendien de internationale positie van ons land belicht.

*Jaarlijks ca. 350 blz., € 14,25.
ISBN 903573215 4. Kengetal P-19.*

Kennis en economie 2003

Kennis wordt tegenwoordig als de vierde productiefactor gezien naast de traditionele factoren: land, arbeid en kapitaal. In de publicatie Kennis en economie 2001 staan de uitkomsten van de R&D-enquête over 1999 centraal. Naast de vergelijking met Nederlandse gegevens van voorgaande jaren, worden de uitkomsten ook in een internationaal perspectief geplaatst: de cijfers van andere landen binnen de EU en de OESO worden hier ook gepresenteerd.

*Jaarlijks, 240 blz., € 30,00.
ISSN 9035729758 4. Kengetal K-300.*

De digitale economie 2003

Deze nieuwe CBS-publicatie beschrijft de omvang en groei van de binnenlandse ICT-sector. Voorts wordt aandacht besteed aan het gebruik van internet door huishoudens en aan de activiteiten door het Nederlandse bedrijfsleven op internet en andere elektronische netwerken. Daarnaast worden genoemde ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in de ons omringende landen.

*Jaarlijks, 219 blz., € 16,15.
ISBN 903573020 9. Kengetal P-34.*

Nationale Rekeningen

Deze publicatie geeft een compleet overzicht van de stand en de ontwikkeling van onze economie. Bevat gedetailleerde gegevens over de bedrijfstakken, over groepen producten en over ondernemingen, huishoudens en de overheid.

*Jaarlijks ca. 300 blz., € 42,55.
ISBN 903572708 8. Kengetal P-2.*

De Nederlandse conjunctuur

Met de in 2000 opgestarte publicatie De Nederlandse conjunctuur wordt de basis van de vele CBS-conjunctuurgegevens een gedetailleerd, samenhangend overzicht gegeven van de recente ontwikkelingen in de Nederlandse economie. De samenhang wordt onder andere bereikt door het gebruik van de uitkomsten van de Kwartaalrekeningen, die een systematische beschrijving van de economie geven.

*Kwartaal, € 46,50 per jaar.
ISSN 1566-3191. Kengetal P-104.*

Teletekst

Conjunctuurinformatie en de meest recente CBS-persberichten staan op pagina 506 en 507 van NOS-Teletekst.

Internet

De CBS-website is te bereiken via <http://www.cbs.nl>. De site bevat statistische kerncijfers over de Nederlandse samenleving. Actuele statistische uitkomsten staan in persberichten die kunnen worden gedownload.

StatLine

StatLine is de gratis elektronische centrale databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie in de vorm van tabellen, teksten en grafieken. Alle resultaten kunt u bekijken, printen of exporteren. StatLine bevat tevens tijdreeksen over vele maatschappelijke en economische onderwerpen, over de regio en de conjunctuur. U kunt StatLine vinden op onze website: <http://www.cbs.nl/> of direct via: <http://statline.cbs.nl/>.

De publicaties van het CBS kunnen besteld worden bij de bestelservice van het CBS te Heerlen, fax (045) 570 62 68 of e-mail verkoop@cbs.nl of via de boekhandel.

Alle publicaties zijn ter inzage of kunnen in bruikleen worden verkregen bij de bibliotheek van ons Bureau in beide vestigingen. Tevens is in beide vestigingen een boekwinkel waar alle publicaties tegen contante betaling kunnen worden gekocht.

Richtlijnen voor auteurs

Voor publicatie in *Bevolkingstrends* komen artikelen en korte bijdragen in aanmerking die betrekking hebben op de demografie van Nederland. Ook onderzoek naar variabelen die de demografische ontwikkelingen en ruimtelijke verschillen in bevolkingskenmerken beïnvloeden, zoals onderwijs en gezondheid, kunnen in *Bevolkingstrends* worden opgenomen. Gezien de onafhankelijke en objectieve opstelling van het Centraal Bureau voor de Statistiek, dienen de bijdragen vrij te zijn van subjectieve interpretaties en beleidsaanbevelingen.

Voor nadere informatie over de mogelijkheid tot plaatsing van externe bijdragen en voor richtlijnen met betrekking tot de kopij kunt u contact opnemen met de hoofdredacteur:

Joop Garssen, e-mail: Bevolkingstrends@cbs.nl.